T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KELAM BİLİM DALI

SAİD HAVVA'DA ATEİZM VE DEİZM ELEŞTİRİSİ

İBRAHİM ÇOBAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET EMİN GÜNEL

KONYA-2022

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

<table>
<tr><td rowspan="6">Öğrencinin</td><td>Adı Soyadı</td><td colspan="3">İbrahim ÇOBAN</td></tr>
<tr><td>Numarası</td><td colspan="3">18810601206</td></tr>
<tr><td>Ana Bilim / Bilim Dalı</td><td colspan="3">TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / KELAM</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Programı</td><td>Tezli Yüksek Lisans</td><td>X</td><td rowspan="2"></td></tr>
<tr><td>Doktora</td><td></td></tr>
<tr><td>Tezin Adı</td><td colspan="3">Said Havva’da Ateizm ve Deizm Eleştirisi</td></tr>
</table>

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

İbrahim ÇOBAN

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	İbrahim ÇOBAN		
	Numarası	18810601206		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kelam		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin GÜNEL		
	Tezin Adı	Said Havva'da Ateizm ve Deizm Eleştirisi		

İslâm dininin temeli Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğine şahitlik üzerine kuruludur. Bu iki temel esasa geçmişte ve günümüzde birçok inkârcı akım karşı çıkmışlardır. Bu konuda günümüzde öne çıkan akımlar arasında ateizm ve deizm de bulunmaktadır. İlm-i kelam uleması İslam akaidini korumak adına zamanlarındaki inkârcı akımlara karşı eserler kaleme almışlardır.

Said Havva da Allah'ın varlığını, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini ispat amacıyla gayretini sarf etmiş bir ilim adamıdır. Bu çalışmada onun bu çabaları ateizm ve deizm eleştirisi yönüyle irdelendi. Ateizm eleştirisi ontolojik, epistemolojik, psiko-sosyal ve argümantasyonel eleştiri başlıkları üzerinden incelendi. Deizm eleştirisi ise ontolojik ve argümantasyonel eleştiri başlıkları üzerinden ele alındı. Böylelikle ateizm ve deizm eleştirisi konusunda temel atılabilecek bir tez ortaya koyulmaya çalışıldı.

Anahtar Sözcükler

Allah, Resul, Mu'cize, Said Havva, Kur'an, Ateizm, Deizm.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	İbrahim ÇOBAN		
	Student Number	18810601206		
	Department	Fundamental Islamic Sciences/Kalam		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin GÜNEL		
	Title of the Thesis/Dissertation	The Criticism of Atheism and Deism in Said Havva		

The basis of the religion of Islam is that there is no god but Allah and Hz. Muhammed (pbuh) is the prophet of Allah. Many denialist movements have opposed these two fundamental principles in the past and today. Atheism and deism are among the prominent currents in this regard. In order to protect the Islamic creed, the scholars of ilm-i kalam made studies against the denialist movements of their time.

Said Havva is a scentist who made efforts to prove the existence of Allah and the prophethood of Muhammed (pbuh). In this study, his efforts were examined in terms of atheism and deism. The criticism of atheism has been analysed from ontological, epistemological, psycho-social and argumentational criticism. Deism critique, on the other hand, has been discussed in terms of just ontological and argumentational criticism. Thus, it was tried to put forward a thesis that could lay the groundwork for the criticism of atheism and deism.

Key Words
God, Prophet, Miracle, Said Havva, Quran, Atheism, Deism.

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BÖLÜM
SAİD HAVVA'DA DEİZM ELEŞTİRİSİ

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle celâluh
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
r.anh	: Radıyallahu anh
r.anha	: Radıyallahu anha
r.anhum	: Radıyallahu anhum
r.aleyh	: Rahmetullahi aleyh
sad.	: Sadeleştiren
s.a.v.	: Sallellahü aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih Eden
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

ÖNSÖZ

İslâm dininin temelini Allah'a iman ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğine şahitlik oluşturmaktadır. Bu temele yönelik geçmişte birçok ilmi ve fikri saldırılar olmuştur. İslam uleması da bu temeli hedef alan saldırılara karşı, İslâm'ı müdafaa etmek adına isbât-ı vâcib (Allah'ın varlığının kanıtlanması) ve isbâtü'n-nübüvve (peygamberliğin kanıtlanması) eserleri kaleme almışlardır.

Günümüzde de yaratıcının varlığını inkâr üzerine kurulu olan ateizm ve nübüvvetin inkârını merkeze alan deizm tehlikesi bulunmaktadır. Bu inkârcı akımların geçmişteki akımlarla benzer yanları olduğu gibi farklılıkları da bulunmaktadır. O halde bu çağdaki ilm-i kelam ile iştiğal edenler elbette bu alanı merkeze alan çalışmalar yapmalıdırlar. Geçmişteki eserlerimizden yararlanarak, günümüzdeki akımların farklılıklarını da önemseyerek eserler kaleme alınmak durumundadır. Bu noktada multi-disipliner yaklaşımların da olması gerektiği çok açıktır.

Said Havvâ da İslam dünyasını hedef alan inkârcı akımların tehlikesini farkeden ve önlem alma gereği duyanlardandır. Allah'ın varlığını ispata odaklandığı, *Allah (c.c.)* adlı eseri ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini delillendirmek üzere kaleme aldığı *er-Rasûl (s.a.v.)* adlı eseri inkârcı akımlara karşı temel atılabilecek eserlerdir. Bu eserlerin ateizm ve deizm eleştirisi perspektifiyle ele alınması bu alandaki inkârcı dalgaların daha büyük dalgalara dönüşmemesinde yararlı olacaktır.

Said Havva'da ateizm ve deizm eleştirisi adlı çalışma bir giriş ve iki ana bölüm üzerine inşa edildi. Giriş bölümünde, Said Havva'nın hayatına ve ilmi şahsiyetine yakından bakıldı. Ayrıca burada ateizm ve deizm akımları da ele alındı. Birinci bölümde Said Havva'da ateizm eleştirisi ontolojik, epistemolojik, psiko-sosyal ve argümantasyonel yönleriyle irdelendi. İkinci bölümde de Said Havva'da deizm eleştirisi ontolojik ve argümantasyonel olmak üzere iki farklı yönden incelendi.

Said Havva, ateizm ve deizm eleştirisini bu yaklaşımları derinlemesine inceleyerek ve iddialarını ele alarak yapmamaktadır. Onun metotunda yoğunluklu olarak konuyu temel meselelere yönlendirerek eleştiri yapmak bulunmaktadır. Said

Havva, yaratıcının varlığına ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğine dair delilleri getirerek, ateizm ve deizm akımlarının iddialarının temeline odaklanarak eleştiri getirmektedir. Bu çalışmada Said Havva'nın yöntemi merkeze alınarak ateizm ve deizm eleştirisinde temel olabilecek bir içerik oluşturulmaya gayret edildi.

Bu tezin oluşmasında büyük katkısı olan danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Emin Günel'e teşekkür ederim. Ayrıca ilimlerinden istifade ettiğim, Prof. Dr. Kamil Güneş'e ve Prof. Dr. Sefa Bardakcı'ya şükranlarımı sunarım.

Gayret bizden, tevfîk Allah'tandır.

İbrahim ÇOBAN
KONYA – 2022

GİRİŞ

Said Havva'nın ateizm ve deizm eleştirisi bölümlerinden önce Said Havva ve ilmi hayatı kısaca incelenecektir. Sonrasında da ateizm ve deizm tarihleri, tarifleri ve türleri ele alınacaktır.

1. SAİD HAVVA VE İLMİ ŞAHSİYETİ

Said Havva'nın ateizm ve deizm eleştirisi bölümüne geçilmeden önce elbette onun hayatına, eserlerine ve fikirlerine bakılması gerekmektedir. Çünkü bir ilim adamının bir yönü incelenirken diğer yönlerinin göz önünde bulundurulması konunun daha derinlikli ve bütüncül anlaşılmasına sebep olacaktır.

1.1. Said Havva'nın Hayatı

Saîd Havvâ, 1935 yılında, Suriye'nin Hama şehrinde, el-Aliliyat mahallesinde doğdu. Babasını adı, Muhammed Dib, annesinin adı da Arabiyye et-Tış'tır. Said Havva, tahkik etmediğini de belirterek soyunun Rasulullah'a (s.a.v.) dayandığını ifade etmektedir. Henüz iki yaşında annesini kaybeden Saîd Havvâ, bazı sebeplerden dolayı babaannesi ve amcasının himayesinde büyümek zorunda kalmıştır. Küçüklüğünde maddi imkânsızlıklar sebebiyle, babasına yardım etmek üzere okula ara verdiği de olmuştur.[1]

Bazı kişiler Muhammed Dib'e oğlu Saîd Havvâ'yı akşam okuluna göndermesini teklif ettiler. Saîd Havvâ böylelikle okuluna devam etti. Okulun akşam olmasından dolayı babasına da yardım edebilmekteydi. Akşam okulunda yaşça büyük kişiler olduğundan, Saîd Havvâ buradaki tek çocuktu. Bundan dolayı utanarak derse katılamadığını belirtmektedir. Lakin sınav döneminde büyüklerin çoğu sınıfta kaldığı halde, Saîd Havvâ sınıfı geçenlerden olmaktaydı. Bu dönemde Saîd Havvâ ders çalışmaya âşık olduğunu ifade etmektedir. Okuma aşkını başlatan kitaplardan da söz eder. Aynı zamanda babası onu güzel yazı, matematik ve Kur'an tilaveti derslerine yönlendirmektedir.[2]

---

[1] Saîd Havvâ, *Hatıralarım Tecrübelerim ve Tanıklığım*, çev. Abdullah Cengiz – Serdar Arçukoğlu (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2020), 11-13.
[2] Havvâ, *Hatıralarım Tecrübelerim ve Tanıklığım*, 23.

Hatıralarını anlattığı eserinde, on üç – on yedi yaş döneminden bahsettiği bölümde yaşının küçüklüğüne rağmen hayatının en zengin okumalarını gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Bu dönemde Aristo'nun *Nikomakhos'a Etik* kitabının özetini de hazırladığından bahsetmektedir. Meşhur Nietzsche, Eflatun, Schopenhauer ile ilgili çok sayıda kitap okumuştur. Fransız ihtilali ve Napolyon hakkında da kitaplar okumaktadır. Ayrıca tasavvuf ve ahlak ile ilgili kitaplar okuyan Saîd Havvâ, bir caminin büyük kütüphanesinde okumalar yapmak üzere orada vakit geçirdiğini belirtmektedir. *İhyâ-u Ulûmi'd-dîn* eseri incelediği eserler arasındadır. Bu okumalarının kendisine yaşını aşan yazma yeteneğinin yanında hızlı anlama ve bütüncül düşünme kudreti kazandırdığından da bahsetmektedir.[3]

İlköğrenimini Dârü'l-ensâr gece okulunda, liseyi de İbni Rüşt Lisesi'nde tamamlayan Said Havva, lisedeki hocası vesilesiyle Müslüman Kardeşler hareketine katıldı. Şam Üniversitesi Külliyetü'ş-şerîati'l-İslâmiyye'ye kaydoldu. Fakültenin kurucusu Mustafa es-Sibâî ile tanıştı ki kendisi Suriye Müslüman Kardeşler Teşkilâtı'nın lideriydi. Üniversiteye devam ederken bir yandan Müslüman Kardeşler'in faaliyetleriyle ilgileniyor bir yandan da tarikat liderlerinden ders alıyordu.[4] Saîd Havvâ, asrının büyük tasavvuf âlimlerine talebelik yaptığını bazılarından da icazet aldığını belirtmektedir. Kendisi de buna karşılık tarikata bağlı kalmamayı ve eğitim işinde Kur'an'a ve Sünnet'e bağlamayı şart koştuğunu ifade etmektedir.[5] Saîd Havvâ, Müslüman Kardeşler hareketinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. İdam cezasından, hapis cezasına ve ülke dışına gitmek zorunda kalmaya kadar zor dönemler geçirmiştir. Öğretmenlik de yapmış olan Saîd Havvâ birçok eser kaleme almıştır. Hama katliamından derin şekilde etkilenen Saîd Havvâ, 1989 yılında Amman'da vefat etmiştir.[6]

---

[3] Havvâ, *Hatıralarım Tecrübelerim ve Tanıklığım*, 33-34.
[4] Hilal Görgün, "Said Havva", *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/560.
[5] Saîd Havvâ, *Ruh Terbiyemiz*, çev. Cengiz Yağcı (İstanbul: Yenda Yayın Dağıtım, ts.), 17.
[6] Görgün, "Said Havva", *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi*, 35/560-561.

1.2. Said Havva'nın Eserleri

Saîd Havvâ, eserlerini "Üç esas", "Temel yöntem", "Terbiye, Tezkiye ve Sülûk" ve "Yapı" serisi şeklinde dört kategori içerisinde sunmuştur.[7] Serileri içerisinde hangi kitaplarının bulunduğu hakkında hatıralarını yazdığı kitabının sonunda bilgiler sunmaktadır.[8] Önemli kitaplarından bazıları şunlardır:

Allah'ın varlığını ispat amacıyla yazdığı "*Allah (c.c.)*" adlı kitabında yaratıcıyı inkâr etme metodolojisini tahlil ve tenkit ettikten sonra farklı kategoriler içerisinde Allah'ın varlığına deliller getirmektedir. Bu deliller arasında bilimsel olanlar bulunduğu gibi klasik kelam delilleri de bulunmaktadır. İsbât-ı vâcib kategorisinde ele alınabilecek bu eser bu konuda temel oluşturabilecek kapasitededir.[9] Ayrıca Rasulullah'ın (s.a.v.) Allah'ın peygamberi olduğunu ispat etmek üzere yazdığı "*er-Rasûl (s.a.v.)*" ismini koyduğu bir kitabı da bulunmaktadır. Bu kitabında yoğunluklu olarak rivayet metodunu kullansa da dirayet metodunu kullandığı da görülmektedir. İsbât-ı nübüvve kapsamında ele alınabilecek bu eser, bu alanda temel olabilecek seviyededir.[10] İslâm dinini genel hatlarıyla tanıtmak amacıyla yazdığı "*el-İslâm*" eseri de bulunmaktadır.[11]

Saîd Havvâ, "*Terbiyetünâ er-rûḥiyye*" adlı eserini birçok amaçla kaleme almıştır. İslâmî hareketin tasavvuf hakkında açık görüşe ihtiyaç duyması bunlar arasındadır. Saîd Havvâ, Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat akîdesi ve fıkhî mezheplerin ışığı altında kaleme alınış tasavvuf eserlerinin az olduğunu düşünmektedir. Tasavvufu kalbin sıhhati, nefsin tezkiyesi gibi konularıyla mükellef olan bütün insanlar için gerekli bir ilim olarak görmektedir. Tasavvuf ilmiyle uğraşan bazılarının bu ilmi nassların ötesine taşımalarına karşılık olarak kendisi fakihlerle çatışmayan bir tasavvuf anlayışını göstermek istemektedir. Tasavvufun, İslam tasavvuru doğru olan

---

[7] Görgün, "Said Havva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35/561. ; Havvâ, *Hatıralarım Tecrübelerim ve Tanıklığım*, 228-229.

[8] Havvâ, *Hatıralarım Tecrübelerim ve Tanıklığım*, 228-230.

[9] bk. Saîd Havvâ, *Allâh (c.c.)* (Kahire: Dâr'us-Selâm, 2010); Saîd Havvâ, *İslam İnancında Allah'a İnanmak*, çev. Faruk Yılmaz (İstanbul: Yenda Yayın Dağıtım, ts.); Saîd Havvâ, *İslam'da Allah (c.c.) İnancı*, çev. Ramazan Nazlı (İstanbul: Hilal Yayınları, 1980); Saîd Havvâ, *Allah'a (c.c.) İman*, çev. Nezir Demircan (Ankara: İkbal Yayınları, ts.).

[10] bk. Saîd Havvâ, *er- Rasûl (s.a.v.)* (Kahire: Dâr'us-Selâm, 2010); Saîd Havvâ, *Allah Rasulu Hz. Muhammed (s.a.v.)*, çev. Halil Günenç (İstanbul: Hilal Yayınları, 1981); Saîd Havvâ, *er Rasûl Hazret-i Muhammed,* çev. Harun Ünal (İstanbul: Yenda Yayın Dağıtım, 1996).

[11] bk. Saîd Havvâ, *Allâh (c.c.)* (Kahire: Dâr'us-Selâm, 2011); Saîd Havvâ, *İslam,* çev. Salih Uçan (İstanbul: Yenda Yayın Dağıtım, 1997).

ve çağı tanıyan kimselerce öğretilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca maddeci ve gayri meşru şehvetlerin yaygınlaştırıldığı bir çağda buna mukabil olarak ruhi bir canlılık olarak nefis terbiyesi üzerinde ısrarla durulmasını gerekli görmektedir.[12] Saîd Havvâ nefis terbiyesi konusunda bir başka kitabı da "*Tezkiyeti'l-enfüs*" eseridir.[13] Bu eserinde Gazzâlî'nin *İhyâ-u Ulûmi'd-dîn* adlı eserini özetlemeyi tercih ettiğini belirtir.[14]

Saîd Havvâ'nın "*el-Esâs fi't-tefsîr*" adında tefsiri bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerîm'in güçlü ve sayıca çok olan delillerini bütün yönleriyle ortaya konmasını gerekli görür. Her çağın kendine göre Müslümanlara yüklediği görevlerin olduğunu da belirtmektedir. Bu noktada kendisi de Kur'an-ı Kerim'in birliği ve uyumu hakkında ortaya atılan şüpheye de delilleriyle cevap sunmak üzere tefsirini kaleme almıştır. Tefsirinin birinci özelliği Kur'an'ın birliği hakkında yeni bir tez ortaya koymasıdır. Kur'an'daki ayet ve sureler arasındaki birlik ve uyum tefsir boyunca kapsayıcı bir tez ışığında işlenmektedir. Bu tefsirin bir diğer yönü de aynı anda ilim, davet, terbiye ve cihad konularında müslümanların gözlerini açabilecek nitelikte olmasıdır.[15]

Saîd Havvâ, "*Cündüllāh s̱eḳāfeten ve aḫlâḳan*" eseriyle çağdaş Müslümanın kültürel kişiliğini inşasındaki görevini ve ahkakî kişiliğini inşasındaki çerçevesini çizme konusundaki ahlaki vizyonunun ne olduğuna cevap aramaktadır. Zihni İslam davasıyla meşgul olan kişiler davet yolunda karşılaşabileceği birçok sorunun cevabını bu kitapla öğrenebileceklerdir.[16] Saîd Havvâ, elli yıllık uzun bir çalışma sonrası Müslüman kardeşler davasındaki eksiklikleri tespit etmek ve gidermek üzere, davanın temelleri ve hedeflerinin belirlenmesi ve hedeflere nasıl ulaşılacağını göstermek üzere "*el-Medḫal ilâ daʿveti'l-İḫvâni'l-müslimîn*" eserini kaleme almıştır.

---

[12] Havvâ, *Ruh Terbiyemiz*, 8-11.
[13] Saîd Havvâ, *el-Müstahlas fî tezkiyeti'l-enfüs* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2014).
[14] Saîd Havvâ, *İslâm'da Nefis Tezkiyesi*, çev. Bekir Ali Bilgiç (İstanbul: Petek Yayınları, 1987), 6.
[15] Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, çev. M. Beşîr Eryarsoy (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1989), 1/13, 15, 16, 19, 28.
[16] Saîd Havvâ, *Allah Erinin Kültür ve Ahlakı-1*, çev. Mehmet Salih Gecit (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2019) 19,22.

Saîd Havvâ bu kitabı İslamî anlayışa ulaşmış şahsiyetlerin yetiştirilmesi üzere çalışmaların nasıl programlanacağını belirlemek üzere yazmıştır.[17]

Sâid Havva'nın ayrıca Şîa reddiyesi olarak düşünebileceğimiz "*el-Humeyniyyetü...*" eseri bulunmaktadır. Saîd Havvâ'ya göre Humeynicilik, İslâm'a vurgu yaptığı halde itikâdî ve pratik sapmalar üzeredir. Humeynicilik, İslam zaferine çağrı diye propaganda yapsa da Saîd Havvâ bu akımı itikâdî, sulûkî ve usûlî olarak İslam'a karşı yürütülen bir savaş olarak görmekteydi. Ayrıca Müslümanların vahdeti için gayretkâr gibi gözükseler de sapkın mezhepçilikle Ümmetin temellerini yıkmaya çalışmakta olduklarını ifade eder.[18]

Saîd Havvâ, "*Fî Âfâḳı't-teʿâlim: Dirâse fî âfâḳı daʿveti'l-üstâẕ el-Bennâ*" kitabıyla Hasan el-Bennâ'nın eğitim risalesine şerh yazdığını ifade etmektedir.[19] Saîd Havvâ, bir kitabında da on kural üzerinden Müslüman ailelere temizlik, tertip, ibadet hayatı, nezaket, iktisat, sağlık ve spor gibi konularda hatırlatmalar yapmaktadır.[20] Said Havva'nın ayrıca yönetim ve yöneticilikle alakalı kitabı da bulunmaktadır.[21] Kısaca tanıttığımız bu eserler dışında Saîd Havvâ'nın birçok eseri vardır.

1.3. Said Havva'nın Fikirleri

Saîd Havvâ'ya İhvân-ı Müslimîn'in kurucu lideri olan Hasan el-Bennâ'nın külliyatlaşmış halidir. Kendisi bu hareketin tasavvufî cihad çizgisini yansıtmaktadır. İlim adamlığının yanında İslamî harekete intisabı bulunan Saîd Havvâ, teşkilatçılığının yanı sıra icazetli bir şeyhtir de. İslâm'ı bütünüyle ihyâ etmek ve İslamî fertler yetiştirmek üzere silsile halinde kitaplar yazmıştır. İlim, fikir, aksiyon; teorik ve pratik birlikteliğiyle çok yönlü bir şahsiyete sahiptir. İslâm'ı bütün olarak ihya edilmesini savunmasının, çok yönlü şahsiyetinin bulunmasının eserlerinin çokluğuna ve farklı alanlarda olmasına etki ettiği düşünülebilir. Ayrıca, Saîd Havvâ ile İslamî bir hareket olan Müslüman Kardeşler arasında çok sıkı bir bağın var olduğu da bu noktada belirtilmesi gereken bir durumdur.

---

17 Havvâ, *Ellinci Yılında Müslüman Kardeşler Teşkilatı*, 14-16.
18 Saîd Havvâ, *Humeynicilik*, çev. Ahmet Aytep (İstanbul: Kökler Derneği Yayınları, 2016), 15-16.
19 Saîd Havvâ, *İslami Eğitim Modeli*, çev. Abdulhakim Sonkaya (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2014), 18.
20 bk. Saîd Havvâ, *Aile Hayatının Kuralları*, çev. Osman Arpaçukuru (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2012).
21 bk. Saîd Havvâ, *İslam'da Yönetim ve Yönetici*, çev. Ahmet Eminoğlu (İstanbul: Yenda Basım Dağıtım, 1997).

Saîd Havvâ’ya göre Müslüman Kardeşler, yaşayan bütün Müslümanlara görevlerini hatırlatan, hürriyete kavuşmak üzere nasıl çalışılacağını açıklayan, sadece İslâm'ı hâkim kılmayı hedefleyen bir davaya sahiptir. Ona göre, Müslüman kardeşler, Müslümanları ferdî çalışmaktan; topluca faaliyet yapma durumuna getirmiştir. İslam Dünyasının çeşitli bölgelerindeki Müslümanların, emperyalistlerin zulümleri altında olduğunu ifade etmektedir. Onlara ulaşmak ve dertlerine güçleri oranında çözüm bulmak için çaba sarf etmek zorunda olduklarını belirtmektedir.[22] Saîd Havvâ, İslam ümmetiyle dertlenmeyi çok kıymetli görmektedir. Öyle ki her oturuş ve kalkışının ümmet adına olmasını çok istediği zamanlar olmuştur. Bu düşüncesinin kendini Allah'tan alıkoymasından da korktuğunu ifade eder.[23] Bu görüşleriyle Saîd Havvâ’nın Ümmet’in dertleriyle dertlenen bir şahsiyete sahip olduğu görülmektedir. Bu probleminin çözümünü de İslamî bir teşkilat içerisinde organize olarak faaliyet yürütmekte görmektedir.

Müslümanlar kültür, eğitim, planlama ve bu planları tatbik hususlarında zayıf kaldıklarını düşünmektedir. Müslüman liderlerin uluslararası olayları iyi anlamalarını ve buna göre hareket etmelerini gerekli görmektedir. Ona göre, yeni hadiselere uygun olarak kültür ve eğitim teorisi inşası gerekmektedir. Ayrıca bunlara uygun plan yapmak, organize olmak ve bunları tatbik etmek de İslâm'ın ışığında olmalıdır.[24] Saîd Havvâ, İslam’ın insanın her türlü sorusuna doğru cevap verdiğini, İslâm’ın insanın akıl, kalp, ruh, fiil ve davranışlarına en güzel şekli veren olduğunu ifade etmektedir.[25] Bütün bu görüşlerinde Müslümanların çözümlerine ciddi bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Ayrıca sentezci bir İslâm anlayışından uzak durmaktadır. Saîd Havvâ, Müslümanların bulunduğu sorunların çözümünü Müslümanca düşünmede ve yaşamada görmektedir.

Saîd Havvâ’ya göre Ümmet’in çocuklarına, Ehl-i Sünnet akaidine sarılmaları gerektiği anlatılmalıdır.[26] Kendisi Ehl-i Sünnet akîdesi ve fıkhî mezhepleri

---

[22] Havvâ, *Ellinci Yılında Müslüman Kardeşler Teşkilatı*, 12, 14-15.
[23] Havvâ, *Hatıralarım Tecrübelerim ve Tanıklığım*, 9.
[24] Saîd Havvâ, *İslami Çalışmalar Hakkında Dersler*, çev. Ahmed Haşimoğlu (İstanbul: Yenda Basım Dağıtım, 1990), 9-10.
[25] Saîd Havvâ, *Cihad Yolunda Bir Adım Daha İleri*, çev. Abdullah Şaşmaz (Konya: Uysal Kitabevi, 1992), 5.
[26] Saîd Havvâ, *Humeynicilik*, çev. Ahmet Aytep (İstanbul: Kökler Derneği Yayınları, 2016), 17.

hususunda hassasiyet sahibidir.[27] Nitekim Saîd Havvâ, sadece pratiğe önem veren bir yapıya sahip olmayıp teorik kısımları da oldukça önemser. İslam'da ilmin amelden, teorinin de uygulamadan önce gelmekte olduğunu belirtir. Doğru hükmün ancak sağlam ve doğru bir tasavvurdan ortaya çıkacağını ifade eder. Ona göre bilgisi doğru, teorisi sağlam ve tasavvuru da sağlıklı olan İslamî hareket doğru tavır ve davranışlar sergileyecektir.[28] Saîd Havvâ'nın İslâm dininin öncelediği akâide önemle yaklaştığı görülmektedir. Ayrıca burada, İslamî faaliyetlerde teorikte anlaşamayan bir hareketin pratikte de çatışma yaşamasının oldukça muhtemel olduğu belirtilebilir.

Onun kitaplarında; sağlam bir iman, sahih bir itikat, doğru bir İslam anlayışı üzere amel ve cihat temel esaslardandır. Kitaplarıyla, nefsinin terbiyesini ihmal etmeyen ve ümmetin dertleriyle de dertlenen, çağın getirdiği sorun ve ihtiyaçlara yönelik donanım edinen kültür ve ahlak sahibi Müslüman şahsiyetler yetiştirmek istediği görülmektedir. Hülasa, Saîd Havvâ ilimle ameli, tasavvufla cihadı buluşturan İslamî hareket önderlerindendir. Bundan dolayı Said Havva, Allah'ın varlığını ispattan, nefis terbiyesine kadar geniş bir yelpazede eserleri bulunan ilim ve fikir adamıdır.

2. ATEİZM VE DEİZM

Ateizmin ve deizmin tarifleri, kısaca tarihi ve çeşitleri hakkında bilgi sahibi olmak ateizm ve deizm eleştirilerinde temel olarak gerekli olabilmektedir. Bundan dolayı ateizm ve deizm iki ayrı başlık altında kısaca irdelenmeye çalışıldı.

2.1 Ateizm

Yunanca tanrı anlamına gelen "theos" kelimesi, tanrı inancına sahip olunma durumunda "theism", tanrı inancına sahip olmama durumunda "atheism" kavramlaştırılmasına köken olmaktadır.[29] Ateizm, Tanrı'ya veya tanrılara inanmamaktır. Teizm (tanrı yahut tanrılara inanma) kelimesinin önüne getirilen, olmayan veya değil anlamındaki "a" ekiyle oluşturulur.[30] Ateizm (atheism), teorik

---

[27] Havvâ, *Ruh Terbiyemiz*, 8.
[28] Havvâ, *Allah Erinin Kültür ve Ahlakı-1*, 20.
[29] John H. Hick, *Philosophy of Religion* (New Jersey: Prentice Hall, 1990), 5.
[30] Hamza Andreas Tzortzis, *Hakikatin İzinde*, çev. Bilal Tonyalı (İstanbul: Ekin Yayınları, 2019), 33.

olarak Tanrı'nın varlığını inkâr eden,[31] tanrı inancına karşı tepkisel bir düşünceye sahip olan dünya görüşünün adıdır.[32] Türkçeye tanrıtanımazlık olarak da aktarılan ateizm, tüm tanrı anlayışlarını (panteizm, deizm vd.) reddetmektedir.[33] Farklı türleri olması hasebiyle ateizmin net tanımı yapılamamaktadır. Diğer yandan ideolojik hale getirilerek, materyalist ve sosyalist politikada kullanılmasından dolayı da ateizmin tanımını yapmak daha da zorlaşmıştır.[34] Evrenle bağlantılı konularda natüralist ve materyalist olanlar, tanrı ve din inkârları sebebiyle de ateist olarak anılmaktadır.[35]

Ateizm tarihi İlk Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ ve modern dönem olarak taksim edilmektedir. İlk Çağ ateizmi sıfatları belirli bir yaratıcının inkârı olarak değerlendirilmemektedir. O dönemdeki bulundukları coğrafyadaki mitolojik inançların bir reddedilişidir. Orta Çağ ateizmine bakıldığında ise özellikle Hristiyanlığa ve kiliseye karşı gizli ve örtük bir tepkisellik bulunmakta olduğu görülür. Yeni Çağ ateizminde doğa bilimleri materyalist bir perspektifle ele alınmaya başlanmıştır. Modern dönem ateizmi ise psikoloji, sosyoloji ve etik gibi sosyal bilimleri etkisi altına almaktadır. Böylelikle ateizm birçok alanda kendi haklılığını doğrulamak üzere temellendirmelerde bulunmaya fırsat bulmuştur.[36]

Ateizm beşli tasnifte incelenebilmektedir. Bunlar mutlak ateizm, teorik ateizm, pratik ateizm, ilgisizlerin ateizmi ve ideolojik ateizmdir. Mutlak ateizm, insanın doğuştan tanrı kavramına sahip olmadığını iddia eden akımdır. Bu akımın taraftarlarına da mutlak ateist denmektedir. Sıkıntılı zamanlarda insanların Tanrı'ya sığınma durumları mutlak ateizmin imkânsızlığına dair sunulan delillerdendir.[37] İnsanda doğuştan tanrı kavramına sahip olmaması ise pratikte imkânsızdır. Böyle bir inançsızlığın nasıl tespit edileceğinin bilinememesi de ayrı bir sorundur.[38]

---

[31] Kenan Gürsoy, "İlhâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/96.
[32] Aydın Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 11.
[33] Cafer Sadık Yaran, *Din Felsefesine Giriş* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2017), 122.
[34] Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı*, 12-13.
[35] Yaran, *Din Felsefesine Giriş*, 123.
[36] Ferhat Akdemir, "Ateizmin Tarihi Üzerine Kısa Bir Deneme" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18-19(2005), 361-362.
[37] Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı*, 25-31.
[38] Temel Yeşilyurt, *Çağdaş İnanç Problemleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 29.

Ateizm denilince akla gelen, tanrı inancına ağır eleştirilerde bulunan, tanrının varlığını reddetmek şeklinde tanımlanan yaklaşıma da teorik ateizm denilmektedir. Bu ateizm türünde Tanrı'nın varlığının inkâr edilmesine ek olarak; vahiy, peygamberlik, ahiret hayatı gibi inanç ögeleri de reddedilmektedir. Ateistler yaratıcının varlığı hakkındaki delilleri eleştirmeye çalışmaktadırlar. Ancak ateistler genellikle savunma durumunda kalmış ve kendilerine özgü güçlü tezler ileri sürememişlerdir. Hâlbuki yaratıcının varlığını ispat için serdedilmiş pek çok kanıt bulunmaktadır. Ateistlerin bu noktada deliller üzerine eleştiri getirmeleri, bu delilleri çürüttükleri anlamına gelmemektedir.[39] Teorik ateizmin negatif ve pozitif olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Negatif ateizm tanrı fikrinin olmadığını savunarak, eleştirilecek bir şey olmadığını iddia etmektedir. Pozitif ateizm bilinçli bir şekilde tanrıyı inkâr üzerine kuruludur. Bu yaklaşım bilhassa teistik tanrı anlayışını hedefe koymaktadır.[40]

Tanrı yokmuş gibi yaşamayı merkeze alan ateizm türü de pratik ateizm olarak anılmaktadır.[41] Tanrı yokmuş gibi yaşamaktan kastedilense yaratıcının yok sayıldığı bir değerler sistemine göre yaşamaktır.[42] Pratik ateizm, uygulamada dini yaşantıya yansıtmama şeklinde tepkisellik üzerine kuruludur. Bu ateizm türü ideolojilerin zorlamalarının sonucudur. İdeolojilerin hedeflerine ulaşmakta alet haline getirdikleri pratik ateizmin sebepleri arasında kilisenin fıtrata aykırı din anlayışı da bulunmaktadır. İnsanın yaratıcının varlığı hakkında düşünmeye ilgisiz davranması gibi bir tutum içine girdikleri ateizm ise ilgisizlerin ateizmi olmaktadır.[43]

Gerçekliği maddede arayan, maddenin çeşitli formlarının birleşmesiyle yaşamın ve bilincin meydana geldiğini savunan görüşe materyalizm denilmektedir.[44] Felsefi bir tutum olan ateizm ideolojik olarak kullanılarak politik bir ürün olabilmektedir. Bu tip ateizm ise ideolojik (materyalist) ateizm olarak anılmaktadır.

---

[39] Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı*, 25-27.
[40] Aydın Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001), 24.
[41] David Berman, *A History of Atheism in Britain* (London: Routledge, 2013), 2.
[42] Julias Girardi, "Çağdaş Ateizmin Problemi", çev. Murtaza Korlaelçi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/1 (2000), 394.
[43] Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı*, 28-29.
[44] Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş* (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2007), 255.

Bilimsel ateizm adıyla da sunulan ideolojik ateizm sosyalist yönetimlerde komünist partilerin propaganda aracı olarak da kullanılmıştır.[45]

2.2 Deizm

Teizm Yunancadaki theos kelimesinden, deizm ise laticedeki deus kelimesinden türetilmektedir.[46] Deizm, evrenin başlatıcısı olarak bir tanrıyı kabul etmekle beraber evrene her zaman müdahale eden bir tanrı yaklaşımını kabul etmeyen bir anlayıştır.[47] Deist yaklaşımda dünya kendi yasalarıyla işlemek üzere bırakılmıştır. Deizm, evrene müdahil yaratıcı inancı olan teizmden, tanrıyı doğayla bütünleştiren panteizmden ve tanrının varlığını inkâra yönelen ateizmden ayrı bir konumda bulunmaktadır.[48]

Deizmin tarihçesi İngiliz deizminin öncesi, sonrası ve modern/günümüz deizmi şeklinde üç kategori üzerinden incelenebilmektedir. İngiliz deizmi öncesinde deizm ismiyle olmasa da peygamberlik müessesisini inkâr eden yaklaşımlar bulunmaktaydı. İngiliz deizmi sonrasında ise deizm farklı coğrafyalarda farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Modern dönem öncesinde Hristiyan deizm ve rasyonel deizm şeklinde ikiye ayrılan deizm, günümüz dünyasında monodeizm, polydeizm, pandeizm, ruhsal deizm, Hristiyan deizm, bilimsel deizm, hümanistik deizm gibi kategorilere ayrılmıştır.[49] Tarihsel süreç incelendiğinde deizmin İslam toplumunda Batı dünyasına nazaran kendine pek yer edinemediği görülmektedir.[50]

Deizmin sistematikleşmesi, İngiliz deistler eliyle olmuştur. Bu sebeple deizmin ana vatanı İngiltere olarak kabul edilebilmektedir. Deizm, Avrupa'ya İngiltere üzerinden yayılmıştır. Bu durumun sonuçlarından biri de Fransız aydınlanmasıdır. Fransız deizmi de diğer deizm tiplerinde olduğu gibi kilisenin savunduğu dinin parçası olmamayı yeğlemiştir. Böylelikle müdahale etmeyen bir yaratıcı tasavvuruna yönelmişlerdir. Deizmin, İngiltere'de yeni bir dini, Fransa'da

---

[45] Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı*, 30.

[46] Ernes Campbell Mossner, "Deism", *The Encyclopedia of Philosophy* (London: Collier-Macmillan Ltd., 1967), 326.

[47] Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975),157.

[48] İvan Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışır (İstanbul: Cem yayınevi, 1991), 100.

[49] Hasan Yaşar, "Deizmin Mahiyeti ve Tarihçesi", *Modern Bir Akıl Sapması: Deizm*, tsh. Enes İnce (İstanbul: Dirayet Kitaplığı, 2019), 12-20.

[50] Erol Çetin, *Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler* (İstanbul: Hiperyayın, 2019), 41.

dinsizliği, Almanya'da ise rasyonalizmi inşa ettiği de söylenebilmektedir. Amerikan deizmi, toplumsal faydaya odaklı, doğal dine vurgu yapan ve kozmopolit bir tutum olarak görülmektedir. Amerikan deistler, Hristiyanlığın getirdiği sorumluluklara insanların saadetlerini sağlamakta artık ihtiyaç olmadığını düşünmektedirler. Toplumun saadetinin aklın kullanımıyla sağlanabilecek olduğu görüşü bulunmaktadır. Amerika cumhuriyetinin temelleri deizm merkezli atılmıştır. Deizm, Avrupa'da entelektüel çevrelere has bir olguyken, Amerika'da aristokrat elitler arasında yaygınlaşmıştır.[51]

Modern deizm, önceki asırlardaki deizmden farklıdır. Modern deizmin yaratıcı tasavvuru klasik deizmin tasavvurundan farklıdır. Klasik deistlerdeki kilise karşıtı tutumla birlikte, kendini Hristiyanlığın parçası olarak da gören tutum ve tanrı tasavvuru bulunurken, modern deizmde Hristiyanlıktaki vasıflarından soyutlanmış, dualara cevap vermeyen bir tanrı tasavvuru bulunmaktadır. Modern deizmde inanılan tanrı, doğanın tanrısıdır. Klasik deizmde deizm doğal bir din iken, modern deizmde ise deizmin din olduğu reddedilmektedir. Modern deistler de tek bir yapı halinde bulunmamaktadır. Dinlere düşmanca yaklaşım sergileyenler olduğu gibi bundan kaçınanlar da bulunmaktadır.[52]

Deizm, tanrının varlığını kabul etmenin aksine nübüvvet kurumunu kabul etmeyen felsefi ekoldür. Yaratıcı-âlem ilişkisi konusundaki müdahil olmayan bir yaratıcı yaklaşımıyla da İslam'daki âleme müdahale eden yaratıcı inancıyla ters düşmektedir.[53] Deistler farklı fikirler öne sürseler de yaygın olarak savunulan görüşlerinde yaratıcı, evreni ve doğa kanunlarını kendi müdahalesine gerek duymayacak şekilde yaratmıştır. Tanrı-âlem ilişkisini saatçi-saat ilişkisi gibi kurgulayan bu anlayışta ilk sebep olan tanrı, evrene müdahale etmemektedir.[54] Deizmin vahyi, risaleti, mu'cizeyi, dini inkâr eden bir tutum olduğu da

---

[51] Adnan Bülent Baloğlu, *Son Hurafe Deizm* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 221, 227, 233, 235, 237.
[52] Baloğlu, *Son Hurafe Deizm*, 244-248.
[53] Hüsameddin Erdem, "Deizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/109-111.
[54] Selçuk Kütük, *Deizm* (İstanbul: Bir Yayıncılık, 2019), 19.

görülmektedir.[55] Deizmin türlerine bakıldığında farklı inkâr ve kabul tutumları sergilendiği görülmektedir. Bu durum deizmin tanımını, incelenmesi ve eleştirisini yapmakta bir takım zorluklar oluşturmaktadır.

[55] İbrahim Coşkun, "Günümüzde Deizm, Ateizm ve Nihilizmi Doğuran Sebepler", *Modern Çağın İnanç Sorunları*, ed. Fatih Kurt (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 52.

BİRİNCİ BÖLÜM
SAİD HAVVA'DA ATEİZM ELEŞTİRİSİ

Said Havva'nın, üç esas ismini verdiği serisi; *Allah celle celâlühû*, *er-Rasûl sallellâhu aleyhi ve sellem* ve *el-İslâm* adlı kitaplarından meydana gelmektedir. *Allah celle celalüh* adlı eserini Allah'ın varlığını delillendirme, *er-Rasul* isimli eserini Rasulullah'ın (s.a.v.) peygamberliğini ispat etme üzerine inşa etmiştir. *el-İslâm* eserinde ise genel hatlarıyla İslam'ın bütün yönlerini anlatmaya çalışmaktadır. Bu eserinde delillendirmeyi temele almamasının sebebi ise Allah'ın varlığını, Rasulullah'ın (s.a.v.) peygamberliğini kabul eden biri için İslam'a teslim olmanın önünde bir engel kalmamasıdır.[56]

Sistemleştirdiği üç esas metodu ile Said Havva, inkârcıların İslam dinindeki ibadet, muamelat ve ukubât alanlarındaki birçok sorusuna dolaylı olarak cevap vermektedir. Bu metotta dinin fıkhî hükümlerinin tartışılması tercih edilmemektedir. Aksine meselenin temelden kaynaklandığı ve iman noktasında düğümlendiği fikri bulunmaktadır. Bu sayede meseleyi temelden çözebilecek bu metotla, bir alt yapı inşası yapılmaktadır. Allah'ın varlığını ve sıfatlarını kabul etmiş birisi, Allah'ın her şeyi bildiğine, insanları insanlardan daha iyi bildiğine ve kullarına zulmetmediğine de iman etmiş olacaktır. Rasulullah'ın (s.a.v.) peygamberliğini tasdik ederek de din adına ne tebliğ edildiyse kabul etmiş olacaktır. Böylelikle fıkıh alanındaki sorular üzerinden çıkmaz sorunlara ve tartışmalara sebep olunmadan, deliller üzerine inşa edilen bir iman ile sorunlar temelden çözülmektedir.

Allah'ın varlığını ispat etmek üzere eser kaleme almasında, ateistlere davet amacı olduğu gibi İslam davetçilerine de İslam'a çağırma gücü ve bilgisini verme amacındadır. Aynı zamanda imanın korunması açısından delilleri artırarak taklidi imandan, tahkiki imana geçişi de hedeflemektedir. İslam Ümmet'inin bu alanda umumi bir ihtiyaç içine girdiği, inkârcıların ateizm odaklı çalışmalarını artırdığı ve Müslümanların da bu konuya yeterince eğilmemesi onu bu alanda eser yazmaya yöneltmiştir.[57] Nitekim İslâm dininde aslolan ve hedeflenen iman; delillerle temellendirilmiş, tahkiki imandır. Nitekim tehlikeler barındırdığından taklidi iman

[56] Saîd Havvâ, *Allah celle celâlüh* (Kahire: Dar'us-selam, 2015), 3-5.
[57] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 4-5.

yerilmektedir.[58] Ateist ve deistler inanmıyorum çünkü saçma (kendilerince) mantığıyla dinleri reddedebilmektedir. Tertilllianus gibi Hristiyan ilahiyatçılarsa inanıyorum çünkü saçma mantığıyla dinlerini savunmaktadırlar. İslam'daki hedeflenen iman yaklaşımı ise insanın varlık ve oluş üzerinde akıl yürütmeler yapması üzerine inşa ettiği, bilerek iman etmek şeklindedir.[59] Allah'ın varlığını ispat amacıyla yazılan eserler inkârcılara yönelik olabileceği gibi bütün Müslümanlara da hitap etmektedir. Çünkü Müslümanlar da imanlarına dair delilleri artırarak imanlarını taklitten tahkike geçirme fırsatı bulmuş olmaktadırlar.

Said Havva'nın eserinde birçok nakil bulunmaktadır. Derleme üzerine kurduğu eserinde amacının övgü ya da yergi olmayıp, konuları sistematize ederek açıkça ortaya koymak olduğunu da belirtmektedir. Hikmet mü'minin yitiğidir nerede bulursa onu alır mantığıyla hareket ederek gayri-müslimlerin de eserlerinden yararlanmaktadır. Ayrıca sahih iman çizgisinde, Allah'ın hem varlığını hem sıfatlarını anlatma ve de günümüz delillerinden de yararlanma konularında bir denge kurma hedefindedir.[60] Said Havva'nın eseri oldukça kompleks bir yapıdadır. Özellikle argümanlarını sunduğu yerlerde fizikten, mikrobiyolojiye, fizyolojiden, psikolojiye birçok farklı alanda farklı kişilerden yararlanma gayretinde olduğu görülmektedir. Buradaki metodu da her ilim ehlinden alınır şeklinde özetlenebilir.

Said Havva, eserinde giriş mahiyetinde Allah'ın varlığını inkâr edenlerin mantığını ele alarak meseleyi tahlil etmekte ve deliller getirerek metodolojilerine eleştiri yapmaktadır. Bu noktada varlıksal düzlemde ontolojik eleştiri de yaptığı gibi, bilgisel düzlemde epistemolojik eleştirilere de yer vermektedir. Sonrasında da İslam'ın ilme, akla ve fikre verdiği öneme dikkat çekerek Müslümanların Allah'ın varlığını delillendirme metodolojisini açıklamaktadır. Akabinde ise dokuz farklı kategoride sistematize ettiği delilleri vermeye başlamaktadır.

---

[58] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM yayınları, 2002), 3.
[59] Hasan Tevfik Marulcu, "Enbiyâ 21/30 Bağlamında Kelâm-Belâğat İlişkisi-Ateizm ve Deizme Bir Reddiye" *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/31 (2018), 308.
[60] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 3,5,7.

Said Havva'nın delillerdirmedeki tasnifi; kâinatın hâdis oluşu, irade, hayat, icâbet, hidayet, emsalsiz yaratıcılık, hikmet, inayet ve vahdet şeklindedir.[61] Said Havva'nın dokuz kategoriye ayırdığı taksimi argümantasyonel eleştiri başlığında incelenecektir. Bu meseleye yaklaşırken ateizme eleştirel düzlem oluşturacak şekilde bir tasnif tercih edildi. Bu sayede kitabın farklı yerlerinden de hedeflenen amaç doğrultusunda daha kolay yararlanabilecek şekilde bir tasnif de elde edilmiş oldu. Bu eleştirel düzlemin ana başlıkları da ontolojik eleştiri, epistemolojik eleştiri, psiko-sosyal eleştiri, argümantasyonel eleştiri şeklindedir. Başlıklar arasında kesin bir ayrım yapmak zor olsa da konuyu taksim ederek ele almak daha verimli olacaktır.

İlk olarak ontolojik eleştiri sonrasında da epistemolojik eleştiri ele alınacaktır. Bu sayede ateistlerin düşebildiği metodolojik hatalar incelenerek bir temel inşa edilecektir. Metodolojik olarak hataya düşmekte olan bir mantık mekanizmasına sunulan Allah'ın varlığına dair deliller buharlaşabilmektedir. Bu durumda delillerden de yeterli düzeyde verim alınamamaktadır. Delillerden yararlanmayı engelleyen bir diğer hususta psiko-sosyal eleştiri başlığı altında incelenecektir. Bu noktada hakikati bulmaya yönelik çabaların önüne set çekebilecek bazı durumlar da bu başlıkta ele alınacaktır.

Son ana başlık olan argümantasyonel (kanıtsal) eleştiri ise ontolojik, epistemolojik ve psiko-sosyal eleştirinin sonrasında ele alınacaktır. Böylelikle bu başlıkta sunulacak Allah'ın varlığına delil oluşturacak kanıtların sistematize edilerek kullanılabilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca argümanlardan elde edilecek verimin daha da artacağını düşünülmektedir. Ateizm eleştirisi ateist-teist düzleminde ele alınmayacaktır. Said Havva'nın da ele almaya çalıştığı şekilde, İslam akaidi ve Ehl-i Sünnet kelâm çizgisi üzerinden ateizm eleştirisi yapılmaya çalışılacaktır.

1. ONTOLOJİK ELEŞTİRİ

Varlığı var olması yönünden inceleyen ontoloji[62], soyut düşünmeyi ve varlıklar hakkında fikir yürütülmesini kolaylaştırabilecek tasnifler ve ilkeler verebilmektedir. Varlıklar üzerinde düşünürken, çıkarımlarda bulunurken onların

---

[61] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 23-106.
[62] Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, 363.

kendilerine ait özelliklerine dikkat edilmeden yapılan kıyaslar çok yanlış sonuçları beraberinde getirebilmektedir. Said Havva, eserinde ismini koymasa da yer yer ontolojik eleştiri yapmaktadır. Ontolojik eleştiri varlıklar hakkındaki yanlış tasavvurlar ile Allah'ın varlığını inkâr konusu arasında bağlantı kurularak yapılacaktır. Buradaki incelenecek örnekler arasında bir yönüyle de epistemolojik düzlemde yapılan hatalar da bulunabilmektedir. Lakin bu başlıkta ontolojik düzleme odaklanılarak incelemeler yapılacaktır.

Bazı mantıkî çıkarımlarda; yaratıcıya, yaratılmışlara ait özellikler atfederek yaklaşma hataları görülebilmektedir. Bu durum yaratıcıyı zaman ve mekân içi bir varlık tasavvuruna itmektedir. Böylece yaratılmışlara benzeyen bir yaratıcı tasavvuru üzerinden, yaratıcı inkârına gidilebilmektedir. Bir diğer ontolojik hata ise yaratılmışlarda olmayan özellikleri adeta onlarda varmış gibi varsayarak hareket etmektir. Bu durumda da evrenin oluşumunu açıklamakta yaratıcıya gerek olmadığı sonucuna çıkmaya çalıştıkları görülür. Hâlbuki kendilerinde öyle bir özellik olmadığı halde gerek maddeye gerekse tabiat kavramına yüklenebilen ezelilik, ilim ve irade gibi sıfatlar meselede çok büyük ontolojik hatalar yapıldığını da göstermektedir. Yaratıcıyı yaratanla, faili fiille, sebebi müsebbible karıştıracak hatalar yapılabilmektedir. Ontolojik düzlemdeki eleştiri varlıklar arası ayrımların yapılmaması, yaratıcının sıfatlarının doğru öğrenilmemesi yahut âlemdeki varlıklara onlarda olmayan özellikler verme gibi konuları kapsamaktadır.

Said Havva varlıklar arasında ayrım yapmanın, özelliklerine göre fikir yürütmenin önemine dair Hasan el-Benna'dan nakille meseleyi basitçe sunabilecek bir temsili anlatım vermektedir. Bu örnekte kişi kitap bulunan bir ortamdadır. Aynı kişi bir başka mekâna gidip geldiğinde oradaki kitabın önceki yerinde olmadığını görmektedir. Kişi, kitabın mekânsal değişikliği üzerine düşündürülür. Kişi, kitabın yer değişikliğinin kendi kendine değil bir başkası tarafından değiştirilmiş olduğu yanıtına vardırılır. Kitabın yerini birinin değiştirdiği sonucuna ulaştırılmasının akabinde bu sonucun başka bir varlığın yer değişikliğiyle kıyaslanması için örnek değiştirilmektedir. Bu sefer aynı mekânsal değişiklik durumu bir insan üzerinde düşündürülür. İnsanın ise kendisinin yerini değiştirdiği ifade edilir. Böylelikle iki farklı varlık üzerinde fikir yürütürken ikisini de kendi özellikleri çerçevesinde

düşünülerek sonuca ulaşılması gerektiği vurgulanır. Kitap ve insan örneklemi üzerinden ikisinin kendi başına hareket edip edemediği kıyası yapılmış; kitaba ait çıkarımların kitabın özelliklerine göre olduğu; aynı şekilde insana ait çıkarımların da bu özelliklere göre olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.[63] O halde yaratıcı hakkında fikir yürütülürken de sorular sorulurken de O'nun sıfatlarına göre davranılmaz ise yanlış sorular üzerinden doğru cevaplar arama hatasına düşülebilmektedir.

Bir diğer verdiği örnekte de bir hikâye üzerinden meseleyi basitleştirerek anlatmaktır. Bir öğretmen öğrencilerine masayı, tahtayı, kendisini görüp görmediklerini sorar ve öğrencilerden evet cevabını alır. Sonrasında yaptığı bu kıyası o sorduklarının varlıklarına delil gösterir. Sonrasında öğretmen Allah'ı görüp görmediklerini sormaktadır. Öğrencilerin Allah'ı görmediklerini itiraf ettirerek bu durumdan Allah'ın yokluğuna hükmetmelerine sebep olmak ister. Kıvrak zekâlı bir çocuk da öğretmenin aklını görüp görmediklerini sınıfa sorar. Böylelikle öğrenci öğretmenin aklının olmadığı şeklinde nükteli bir cevap içeren sorusuyla buradaki yanlışlığa engel olmaktadır.[64] Bu örnekte de gördüğümüz gibi varlıklar üzerinde ayrım yapılmadan kıyas yapıldığında yanlış sonuca varılmaktadır. Hâlbuki bu dünya şartlarında gözlerimizin zaman ve mekân üstü, bunlara muhtaç olmayan Allah'ı görememesi O'nun yokluğuna delil gösterilmesi hatalı bir çıkarımdır.

Allah'ın yaratılanlardan farklı olduğuna dair birçok ayet bulunmaktadır.[65] Yaratan ile yaratılanlar arasındaki ontolojik fark göz önünde bulundurulmadan yapılan yorumlar, çıkarımlar yahut sorulan sorular birçok hatayı beraberinde getirecektir. Burada İslam'ın Allah inancına dair inanç esaslarını anlatmadan hatırlatılması gereken bir mevzu da ateizmin son yüzyıllarda yükselişe geçmesinin sebepleridir. Bunun belki de en öncelikli sebebi Hristiyanlığa tepkiselliktir. Muharref Hristiyanlığın akl-ı selim ile de çelişebilen teolojisi, fıtrata uymayan insan ve dünya tasavvurları ateizmin yükselişini hızlandırmıştır.

---

[63] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 29-30.
[64] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 15.
[65] bk. en-Nahl 16/17, eş-Şuarâ 26/11, el-İhlâs 112/4.

Antropomorfist tanrı inancı, yanlış insan tasavvuru, dünya-ahiret dengesinin kurulamaması, din adamlarının konumu[66] gibi akla ve insan fıtratına aykırı durumlarla karşılaşan kitleler bu reaksiyonlarını bütün dinlere yönelttiğinde ateizmin önü açılmıştır. Ateizm felsefi olarak yaratıcı inkârı üzerinden kendini temellendirmeye çalışsa da buna yönelimi tetikleme noktasında muharref Hristiyanlıktaki kilise ve teolojisi de çok büyük etken olarak önümüzdedir.[67] Bu noktada İslam akaidindeki Allah'a iman ilkesinin tafsilatıyla açıklanması ile de Hristiyanlığa yönelik tepkisel ateizmin de bir kısım sorularının cevap bulunacağı açıktır. Bu sebeple Allah'ın zâtî ve subutî sıfatları da ele alınacaktır.

Said Havva, eserinde çok yaygınlaşan bazı soruları ve sorunları da ele almaktadır. Bu soruların temelinde ontolojik hatalar bulunmaktadır. "Allah'ı kimin yarattığı? ", "Allah'ın insanların imanına muhtaç mı olduğu? ", "Allah'ın kötülüğü engellemeye gücü yeterken neden engel olmadığı?" gibi bazı soruları merkeze alarak anlatımlarda da bulunmaktadır.[68] Bu üç mesele kendileriyle irtibatlı olan bazı konularla birlikte anlatılmaya gayret edilecektir. Bunlar genel olarak Allah'ın sıfatları ile kötülük problemi ile alakalı olacaktır. Sonrasında da klasikleşen bazı ateist soruları cevaplandırılmaya çalışılacaktır. Ayrıca yaratıcı-yaratılan ayrımı yapılmadan maddeye, tabiata olağanüstü sıfatlar verilebildiği bir akım olan tabiatçılık (natüralizm) da farklı bir başlıkta incelenecektir.

1.1. Ontolojik Eleştiride Allah'ın Sıfatları

Said Havva bu konuyu Hasan el-Benna'dan nakil yaparak ve uzunca yer ayırarak işlemektedir.[69] Ateizm eleştirisinde İslam'daki Allah inancının mahiyetinin sunulması oldukça merkezi bir konumda bulunmaktadır. Said Havva da doğru yaratıcı vasıflarını sunarak, yanlış yaratıcı tasavvurları üzerinden inkârın önüne geçmek istemektedir. Aynı zamanda bu konuyu eserine alarak dolaylı yönden ontolojik hatalara eleştiri yapmış olmaktadır. Bu meseleyi daha detaylı incelemek adına farklı kaynaklardan da yararlanma gereği duyulmaktadır. Allah'ın zatî sıfatları, Allah'ı kimin yarattığı ve Allah'ın insanların imanına muhtaçlığıyla alakalı sorulara

---

[66] bk. İbrahim Coşkun, *Ateizm ve İslam* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 117-140.
[67] Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı*, 15.
[68] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 19, 29, 76.
[69] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 132-138.

odaklı işlenecektir. Allah'ın subutî sıfatları da kader konusu ve kötülük problemi ile alakalı kısımda anlatılacaktır.

Allah Teâla, kullarına kendisini tanımayı, varlığını kabul etmeyi, tenzih akidesini ve sıfatlarını bilip tasdik etmeyi emretmektedir.[70] Allah'a iman sadece O'nun varlığını kabul etmek değildir. Allah hakkında zorunlu (vacip), mümteni (imkânsız) ve caiz (mümkün) olan sıfatları bilmek de bu konuya dâhildir.[71] Allah'ın sıfatlarını doğru şekilde öğrenmek zihni birçok çelişkiden koruma konusunda çok kritik bir önem arz etmektedir. Doğru bir ilah tasavvuru oluşmayan kişi farkında olmadan yaratıcıya ait bir sıfatı yaratılmışa verebilir yahut tam aksini de yapabilir.

Allah'ın zâtının nasıllığını, mahiyetini kavramak mümkün değildir. Lakin zâtının nasıllığının bilinmemesi varlığını inkâr etmeye sebep olamaz.[72] Bu noktada daha çok kelamcıların varlık tasnifinde kullandıkları hâdis (varlığının başlangıç noktası olan) varlıklar ve kâdim varlık ayrımıyla, felsefecilerin daha çok kullandığı mümkün varlıklar ve vacip (zorunlu) varlık ayrımı[73] zihinleri birçok tehlikeden, çelişkiden koruyabilen tasniflerdir.

İnsan duyularını doğru şekilde kullandığında verim alabilmektedir. Bu durum akıl için de geçerlidir. Varlığı kendinden olan ve kadîm olan Allah'ın zâtının kavranması aklın kapasitesinin yeteceği bir alan değildir. Allah Teala sıfatları, yarattıkları, eserleri üzerinden tanınmaya çalışılmalıdır.[74] İnsan, kabiliyetini aşacak meselelere dalmamalıdır. Gözün görme, kulağın işitme kapasitesini aşan şeyler olduğu gibi aklın da kapasitesini, kabiliyetini aşan meseleler vardır. Bunlardan biri de Allah'ın zâtının nasıllığı hakkında düşünmektir. Allah'ın var olduğunu bilmek başka şey bizzat varlığının mahiyetini bilmek başka bir şeydir.

Hâdis varlıklar Allah'ın zâtının nasıllığını bilme imkânından mahrumdurlar. Allah Teâla'yı tanımanın yolu isimleri ve sıfatları üzerinden olmaktadır. Allah'ın

---

[70] Gazzâlî, *İnançta Hassas Ölçüler*, çev. Nedim Yılmaz (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1984),124.
[71] Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, sad. Mehmet Talu Başkanlığında İlmî Bir Heyet (İstanbul: Tereke Yayınevi, 2007), 97.
[72] Şerafeddin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm Tarih-Ekoller-Problemler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2016), 95.
[73] Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 163-168.
[74] Ömer Nasuhi Bilmen, *İslâm Akâidi*, sad. Salih Sabri Yavuz (İstanbul: Semerkand Basım Yayın Dağıtım, 2013), 58-64.

sıfatları beşli tasnifte anlatılabilmektedir. Bunlar; sıfat-ı nefsiyye, sıfat-ı selbiyye, sıfat-ı subûtiyye, sıfat-ı haberiyye, sıfat-ı fi'liyyedir. Sıfat-ı Nefsiyye ile vücud sıfatı kastedilmektedir. Kıdem, Beka, Vahdaniyet, Kıyâm Binefsihi ve Muhâlefetün Li'l-Havâdis sıfatları tenzihi sıfatlar olduklarından yani Allah'ın noksan sıfatlardan münezzeh olduğunu vurguladıkları için Sıfat-ı Selbiyye başlığı altında işlenmektedir. Sıfatı Subûtiyye'de hayat, ilim, semi', basar, irade, kudret, kelam, tekvin sıfatları anlatılmaktadır. Sıfat-ı Haberiyye'de ise müteşabih ayet ve hadislerdeki yed, vech, istiva ve nuzul gibi sıfatlar bulunmaktadır. Sıfat-ı Fi'liyye'de ise Allah'ın hakkında caiz olan sıfatlandırmalar bulunur ki yaratma, rızık verme, öldürme gibi sıfatları kapsar.[75]

Beşli tasnif üzerinden Allah'ın sıfatlarını anlama ve anlatmak daha uygun olsa da konuyla daha bağlantılı görüldüğünden zatî ve subutî sıfat ayrımı üzerinden bir anlatım tercih edilecektir.

1.1.1. Ontolojik Eleştiride Zatî Sıfatlar

Said Havva bu konuyu Hasan el-Benna'dan nakil yaparak işlemektedir. Konu anlatımı genel olarak ayetleri delil göstererek ilerlemektedir.[76] Bu başlıkta konunun akaid ve kelam eserleri üzerinden de ele alınmasının gerekli görülmüştür. Çünkü birçok inkâr tutumunun temelinde zihindeki yanlış ilah tasavvuru bulunmaktadır. Yaratıcı tasavvurunun yanlış kurulması üzerine mantıksız çıkarımlar yapılmakta ve yaratıcıya zan üzerinden sıfatlar verilmektedir. Bu durumda da verilen sıfatlar üzerinden yaratıcının varlığını inkâr tutumu gösterilebilmektedir. Bu başlıkta konuyla daha yakın irtibatlı olan Allah'ın zatî sıfatları ele alınacaktır.

Zihnî olarak antropomorfist (insana benzeyen) ilah tasavvuruna düşmemek için bu sıfatların öğrenilmesi çok kritik mahiyettedir. Bilhassa vücut sıfatının doğru anlaşılması, diğer bütün sıfatların anlaşılması için büyük önem taşımaktadır. Zatî sıfatlar vücut sıfatının da burada ele alınmasıyla altı farklı sıfat olarak burada işlenecektir. Bunlar; vücut, kıdem, beka, kıyam bi nefsihi, muhalefetün lil-havadis ve vahdaniyet sıfatlarıdır.

---

[75] Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 217.
[76] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 132-135.

Vücut, Allah'ın ezeli ve ebedi varlığı hakkındaki sıfatıdır.[77] Allah Teâla, hakkında vücut sıfatı vacip (zorunlu), yokluğu ise muhaldir (imkânsız).[78] Allah tek mutlak ve kâmil varlık olup zorunlu olandır. Diğer nâkıs varlıklar ise mümkün varlıklardır. Allah'ın varlığı diğer mevcudatın varlığından farklıdır.[79] Allah'ın varlığı zorunlu ve kendindendir. Varlığı, zatı gereği olanın yokluğu da imkânsızdır. Vücud sıfatı bütün sıfatların aslı ve merciidir.[80] Zorunlu ve kendinden olan (Vacibü'l-Vücut) tek varlık, Allah'tır. Diğer bütün varlıklar ise varlığı kendinden olmayan ve varlığı imkân dâhilinde olan varlıklardır.[81] Allah'ın varlığı cisim, cevher ve araz olmaktan münezzehtir. O'nun varlığı had, zıd, eş ve ortak bulunmasından münezzehtir.[82] Allah'ın varlığının nasıllığını, duyularla idrak edilememektedir ve insan bu idrakten de sorumlu değildir.[83] Allah'ın aşkınlığı ve tenzih akidesiyle alakalı daha detaylı bilgi için Fahreddîn er-Râzî'nin eserine müracaat edilebilir.[84]

Allah'ın var olduğu bilinebilir. Lakin varlığının mahiyetini bilmek insan aklını aşmaktadır. İnsan Allah'ı sıfatları, fiilleri ve isimleriyle tanımaktadır. İnsanın tasavvuratına her ne geliyorsa Allah ondan münezzehtir. Mutlak varlık olan Allah'ın zatını algılamak sınırlı olan insan aklı ve algı kapasitesini aşan bir durumdur. Zamansallık, mekânsallık, bir yönde ve bir mekânda bulunma, biçim sahibi olma gibi özellikler mümkün varlıklara hastır. Allah zaman, mekân ve diğer mümkün varlıklara mahsus özelliklerden münezzeh olandır. Zamanı da mekanı da diğer mümkinâtı da yaratan O'dur. Âlemlerden müstağni olup, ihtiyaçsız olandır. Allah'ın varlığının yaratılmış varlıklardan farklı olduğunun anlaşılmasıyla Allah'ın sıfatları ve

---

77 Bilmen, *İslâm Akâidi*, 53.
78 Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, 96.
79 M. Said Ramazan el-Bûti, *İslam Akaidi*, çev. Mehmet Yolcu - Hüseyin Altınalan (İstanbul: Madve Yayınları, 1986), 116-117.
80 Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 218.
81 Sa'düddîn Taftazanî, *Şerh'ul Akaid-i Nesefî*, çev. Ali Haydar Doğan (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2014), 112.
82 Ebû Hanîfe,"el-Fıkhul Ekber", çev. Mustafa Öz, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, haz. Mustafa Öz (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 54.
83 Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, 94.
84 bk. Fahreddîn er-Râzî, *Allah'ın Aşkınlığı Esâsu't-takdîs fî İlmi'l-kelâm*, çev. İbrahim Coşkun (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014).

fiilleri daha kolay anlaşılmaktadır. Hatta zihne takılabilecek birçok soru da bu sıfatın kavranmasıyla kolaylıkla cevap bulacaktır.[85]

Allah'ın kıdem ve beka sıfatları da vücut sıfatı anlaşıldığında doğal olarak anlaşılmaktadır. Varlığı kendinden olan, zorunlu varlığın elbette başlangıcı da sonu da yoktur ve düşünülemez. Böylece varlığı ezeli olan kıdem sıfatıyla muttasıf tek varlığın Allah olduğunu, yokluğu düşünülemeyen ve kendinden ebedî olan beka sıfatıyla muttasıf tek varlığın da Allah olduğu anlaşılmış olmaktadır. Vücut sıfatının açıklamasında yapılan varlığı kendinden olmak ve de var olmakta zaman, mekân ve diğer hiçbir varlığa ihtiyaç duymamak sıfatı da kıyam bi nefsihi olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda varlığı kendinden olan ve varlığında diğer varlıklardan farklı olanın sıfatlarının hâdis varlıklarına benzememesi de daha kolay anlaşılmaktadır ki bu sıfat da muhalefetün lil-havadis olarak ifade edilmektedir.

Vahdaniyet sıfatına gelince Allah'ın zatında, sıfatlarında, fiillerinde ortağı ve dengi olmaması ile alakalı bir sıfattır.[86] Allah sayı bakımından değil ortağı olmaması bakımından tektir.[87] Allah'ın zatî sıfatlarının öğrenilmesi, O'nun muhdes (varlığının başlangıç noktası olan) varlıklardan farklarının anlaşılmasında merkezî bir konudur. Bu konu açık ve net olarak anlaşılmasıyla birçok soru ve sorun da doğal olarak çözülecektir. Ateistlerin, mü'minlerin inandığı yaratıcıyı doğru bir şekilde öğrenmeleriyle yaratıcıya yanlış sıfatlar vermelerinin ve bu konuda çelişkiye düşerek mantıksız çıkarımlarda bulunmalarının önüne geçilecektir. Böylece varlıkların zihinde doğru bir şekilde tasnif edilmesiyle soyut düşünmeye yardımcı olunacak ve de görünenden görünmeyene; bilinenden bilinmeyene akıl yürütülmesinin önündeki bir engel daha ortadan kalkmış olacaktır.

1.1.2. Ontolojik Eleştiride Kötülük Problemi ve Subutî Sıfatlar

Said Havva, subûtî sıfatları Hasan el-Benna'nın Kur'an'da Allah'ın sıfatlarının özeti şeklindeki yazısından naklederek eserinin başka bir kısmında işlemektedir. Kötülük problemini ise hidayet delili başlığında kısaca işlemektedir.[88]

---

[85] Ebubekir Sifil, *Ehl-i Sünnet Akâidi Muhtasar Tahâvî Akidesi Şerhi* (İstanbul: Rıhle Kitap, 2016), 18-21.
[86] Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 221.
[87] Ebû Hanîfe, *"el-Fıkhul Ekber"*, 53.
[88] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 76-77, 135-138.

Bu başlıkta onun kitabındaki çözümlerle beraber başka kitaplardan da yararlanılarak genel bir çerçeve çizilmeye gayret edildi. Nitekim kötülük problemi kader ile de alakalıdır. Kaderin Allah'ın ilim, irade, kudret ve tekvin sıfatlarıyla alakalı olmasından dolayı iki konu bir bütün halinde sunulmaya çalışılacaktır.

Bu konuda birçok soru gündeme gelebilmektedir. Bazı kimseler, "Yaratıcı, bütün şerleri engelleyebilmeye kâdir olduğu halde neden yapmamaktadır?", "Bütün insanları hidayete erdirebileceği halde neden erdirmemektedir?" şeklinde sorular sorabilmektedir. Bu sorular üzerinden fikir yürüterek kâinatın yaratıcısının olmadığına delil gösterebilmektedir. Hatta bazı kimseler de kaza ve kadere inanan mü'minlere kendilerinin yanlış yolda olmalarının Allah'ın takdiri ile olduğunu söylerler. Bundan dolayı da sorumlu olmadıklarını ifade ederek kendilerini bu konuda ikna etmeye çalıştıkları görülmektedir.[89] Bu tutumları önceki inkârcıların tutumlarına benzemektedir ki Kur'an-ı Kerim'de onlara cevap verilmektedir.[90] Bu noktadaki mühim konulardan biri de her şeyin Allah'ın dilemesi ve yaratmasıyla meydana gelmesiyle insanın sorumluluğu arasındaki bağlantının doğru kurulabilmesidir.

Said Havva'ya göre bu tutumlardaki temel hatalar Allah'ın genel iradesini göz önünde bulundurup kendilerine verilen iradeyi hesaba katmadan yorum yapmalarıdır. Allah'ın bilmesi, takdir etmesi insanın iradesini ortadan kaldırmaz ve ondan sorumluluğu da kaldırmaz. Allah'ın olacak olanları bilmediğini zannetmek de hatadır, Allah'ın bilmesini zorladığı şeklinde anlayarak insanın iradesini kaldırmak da hatadır.[91] Nitekim bu konu da Ehl-i Sünnet ifrat ve tefrite sapmamıştır. Kaderi inkâr etmemekle birlikte insanların yaptıkları fiillerde iradelerinin bulunduğunu kabul etmişlerdir.[92]

Bu konuda hataya düşülmesinde bir başka sebepse, ayetlere usûlsüz yaklaşılmasıdır. Kader konusuyla alakalı ayetlere bir bütün olarak bakıldığında insan

---

[89] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 76.
[90] en-Nahl 16/35-36, el-En'âm 6/148.
[91] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 76-77.
[92] Gazzâlî, *Dinde Kırk Prensip*, çev. Abdulhalık Duran (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004), 26.

iradesinin ve hürriyetinin de bu durumda devre dışı kalmadığı anlaşılmaktadır.[93] Allah'ın iradesi dışında bir şey gerçekleşmesi düşünülemez. Lakin bu durum insanın iradesini, sorumluluğunu ortadan kaldıran bir durum oluşturmaz.[94] İnsan mükellef kılınmıştır. Ona kötü yol ve iyi yol seçme iradesi de verilmiştir. Bunun yanında yaşadığımız dünyanın imtihan dünyası olması da hesaba katılarak düşünüldüğünde meselenin anlaşılması kolaylaşacaktır.

Said Havva, kötülük problemini kaderle alakalı ayetlerin bütüncül ele alınmaması sonucu kaderin doğru anlaşılmamasından ortaya çıkan sorunlara odaklanarak ele almaktadır. Aynı zamanda insanın cüz'î iradesiyle, Allah'ın külli iradesinin birlikte düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Aslında konunun temelindeki problem Said Havva'nın da odaklandığı kadere iman konusudur. Bu konuyla bağlantılı olarak, Allah'ın subuti sıfatlarından irade, ilim, kudret, tekvin sıfatları gündeme gelmektedir. Allah'ın subutî sıfatlarından olan bu dört sıfat işlenilmeden önce konuya genel bir portre çizilmesi gerekmektedir. Tezlere konu olabilecek derinlikte olan kötülük problemini, tezin içinde bir başlıkta ele almak pek kolay olmasa da genel hatlarıyla mesele ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Gençler arasında ateizmin ve deizmin yayılma sebepleri arasında kötülük problemi odaklı sorular da bulunabilmektedir.[95] Allah insanlara gücünün üstünde bir görev vermemiş, onu imtihan etmeyi dilemiş ve dünya-ahiret saadete ulaşabileceği akıl, vicdan, irade gibi kabiliyetlerle onu donatmıştır. Doğru yolu gösteren ve bu yola davet eden kitaplar, peygamberler de göndermiştir.[96] İnsanın fiillerinin yaratıcısı Allah'tır.[97] İnsanın fiillerinin yaratılması onun bu fiilleri yapmaya zorlandığı şeklinde ve sorumluluğu ondan kaldıracak bir durum olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Kısaca, Allah imtihan dünyasında kul olarak görevlendirdiği insanı iradeli bir varlık olarak yaratmayı dilemiştir. O'nu başıboş da bırakmamış dünya-ahiret saadetine ermesi için de peygamberler ve kitaplar göndermiştir.

---

[93] el-Müddessir 74/31, es-Saf 61/5, eş-Şems 91/9-10, et-Tekvîr 81/27-29.
[94] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 77.
[95] Metin Öztürk, "İlahi Adalet ve Kötülük", *Modern Çağın İnanç Sorunları*, ed. Fatih Kurt (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 69.
[96] Öztürk, "İlahi Adalet ve Kötülük", 74-75.
[97] Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 134.

Neden sadece iyiliklerin bulunduğu bir evren değil de kötülüklerin de bulunduğu bir evren yarattı sorusuna gelince; meleklerin hayat boyutu zaten bu dedikleri gibidir. Allah lütfuyla, melekleri kötülük işleme imkânından mahrum bırakarak yararlandırmayı, insana da irade verip iyilik ve kötülüğe yönelebilme imkânı vererek faydalandırmayı takdir etmiştir. Birtakım kötülükler ortaya çıkacak diye insan yaratılmamış olsaydı, dünya-ahiret birçok hayırdan mahrum kalınmış olunacaktır.[98] Evren insanın imtihanına uygun şekilde takdir edilmiştir. Allah, âlemlerden müstağni olup yarattıklarından herhangi bir fayda ya da zarar görmekten beridir. Dilediğini dilediği şekilde yaratır. Yaptıklarından sorumlu tutulamaz. İnsanları ise kulluk için yaratmış ve yaptıklarından sorumlu tutmuştur.[99]

Kötülük doğal ve ahlaki olarak ikili kategoride incelenebilmektedir.[100] Tabiî kötülük, varlığın eksik yaratılmasıdır. Hakikatte bu şer değildir. Çünkü eksik olanın var olması, var olmamasından iyidir.[101] Örneğin, depremler zarar veriyor gözükse de madenlerin yeryüzüne çıkması gibi yararları da bulunmaktadır. İnsanlar, zararlı sonuçlarla Allah'ın rızasını kazanmak üzere sabır ve tevekkülle mücadele ettikleri takdirde dünyadaki nimetlerle kıyas edilemez güzellikler diyarı cenneti elde etme fırsatı bulmaktadır.[102] Nitekim yer çekimi, sıcak-soğuk ve benzeri olgular genelde iyi olmakla birlikte bazen kötü durumlara sebep oluyor diye bunları kötü değerlendirmek ve neden yaratıldı diye sormak mantıklı değildir.[103]

Ahlakî kötülükler konusu ele alındığında, insana verilen; akıl, vicdan, fıtrat; gönderilen din, görevlendirilen peygamberler, dünya-ahiret saadete ulaşılmasına imkân tanıyan bütün nimetler göz önünde bulundurulmalıdır. Allah insanlara gücünün üstünde bir görev vermemiş, onu imtihan etmeyi dilemiş ve dünya-ahiret saadete ulaşabileceği akıl, vicdan, irade gibi kabiliyetlerle onu donatmıştır. Doğru yolu gösteren ve bu yola davet eden kitaplar, peygamberler de göndermiştir.[104]

---

[98] Öztürk, *"İlahi Adalet ve Kötülük"*, 74-76,77.
[99] Metin Özdemir, *İslam Kelamında Kötülük Problemi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 174,176.
[100] Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı*, 190.
[101] Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 283.
[102] Öztürk, *"İlahi Adalet ve Kötülük*", 73.
[103] Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı*, 195.
[104] Öztürk, *"İlahi Adalet ve Kötülük"*, 74-75.

Kötülük meselesi ahiret ile birlikte düşünüldüğünde, dünya hayatında yaşanan insanın iradesini kötüye kullanmasından, verilen özgürlüğü istismarından kaynaklanan sınırlı sorunların hesabı sorulacak, nimet yahut azap karşılığıyla telafi edilecektir. Örneğin, gaddar bir annenin çocuğunu çöpe bırakarak öldürmesinden kaynaklı bir sorunda çocuğa bu durum ahiret hayatında telafi edilecek, anneye de hesabı sorulacaktır. Sonsuz kudret ve ilim sahibi Allah'ın yarattığı imtihan dünyasında kötülüklerin bulunması insana verilen cüzî irade ve manevî yükseliş imkânı ile anlamlı görülebilmektedir. Burada ödenen bedeller ahirette karşılık olarak nimet yahut azap olarak ödenecektir. Kötülük probleminin çözümünde temel ilke ahirete imandır. Birtakım kötülükler ortaya çıkacak diye insan yaratılmamış olsa dünya-ahiret birçok hayırdan mahrum kalınmış olacaktır. İnsan aklını hikmet üzere iyilikte, hayırda kullanarak; yaratılış gayesi olan kulluğa uygun bir şekilde kötülüklerle mücadele etmeli, yeryüzünü imar ve ıslah etmeye gayret etmelidir.[105]

Burada şunu da göz önünde bulundurmak gerekiyor. Ateizmin genel olarak Batı'da Hristiyanlığa tepkisellikle ortaya çıktığı[106] düşünüldüğünde Hristiyanlık akidesindeki problemlerin de bu durumu tetiklediği tespitinde bulunabiliriz. İnsan eli değmiş muharref Hristiyanlığın, fıtrata, akla aykırı inanış ve amelleri, insanları kötülük problemini sorgulamaya sürüklemiş olabilir. Bu sebeple Hristiyanlığa karşı geliştirilen soru ve sorunların İslam akidesinin temel bilgileriyle bile rahatlıkla cevap bulacağı unutulmamalıdır.

İnsanın özgür bırakılması, iyiyi de kötüyü de seçmesine imkân tanınması söz konusudur. Bu durumda kötülüğün seçilmesinden yaratıcıyı sorumlu tutmak yanlıştır. Bu durumda yaratıcının varlığı ile evrendeki kötülüğün mevcudiyeti arasında çelişki var gibi bir yaklaşımın ortaya çıktığı görülmektedir.[107] Ateistler aslında kendi mantıklarında evrendeki doğal ve ahlakî kötülükleri ayırmadan doğal bir sonuç görmek durumundadırlar. Kötülükleri yaratıcıyla alaka kurarak anlarken, iyilikleri de yaratıcıyla ilişki kurmadan anlamaya çalışmak da bir çelişkidir. Nitekim bazı ateistler de kötülük sebebiyle tanrı yoktur sonucuna

---

[105] Öztürk, *"İlahi Adalet ve Kötülük"*, 75-77.
[106] Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı*, 15.
[107] Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise* (Konya: Vadi Yayınları, 1997), 187.

çıkmanın yanlış olduğunu düşünmektedir.[108] Bu konu incelenirken ateistlerin buradaki soruları sorarken düştükleri tutarsızlıklar da göz önünde bulundurulmalıdır.

Kötülük problemi Ateistlerin yahut Hristiyanların kendi mantıkları çerçevesinde bir soruna dönüşmektedir. Lakin Müslümanların kendi akidelerindeki dünya-ahiret dengesi; insanın cüzî iradesinin, Allah'ın küllî iradesiyle birlikte ele alınması ve Allah'ın kemal sıfatlarıyla öğretilmesi sonucu kötülük problemi aslında bir soruna dönüşmemektedir. Bu başlık konunun kadere imanla alakasından dolayı Allah'ın subutî sıfatlarından olan ilim, irade, kudret ve tekvin sıfatları anlatılarak tamamlanacaktır. Zatî sıfatların anlaşılması ateizmin ürettiği birçok ontolojik sorulara ve sorunlara cevap olacaktır. Ayrıca Allah'ın subutî sıfatlarının doğru anlaşılması da gerek kaderle alakalı soruların gerekse kötülük problemiyle alakalı soruların daha kolay çözülmesine yardımcı olacaktır.

Allah Teâlâ, ilim sıfatıyla muttasıftır, her şeyi bilendir.[109] Allah'ın sıfatları da ezeli ve ebedidir; ilim de O'nun ezeli ve ebedi sıfatıdır. Allah'ın ilmi değişmez, mahlûkların (yaratılmışların) ilmi ise değişir.[110] Mahlûkatı yaratmasıyla Allah'ın ilmi değişmiş olmaz.[111] İnsanlar için ilim hâdistir (başlangıç noktası vardır), varlığı mümkündür, değişebilirdir. Allah'ın ilmi ise, kadîmdir, varlığı zarurîdir, ezeli ve ebedidir, yaratılmışların ilmine benzemez.[112] Allah Teâla, mutlak olan ilim sıfatıyla bilmeye dair bütün hal ve durumları bilir, yaratılmışların ilmi ise sınırlıdır.[113] Kâinattaki intizam, Allah'ın ilim sıfatı ispat etmeye kâfidir.[114] Allah'ın her şeyi bilmesi insanları zorladığı anlamına gelmez; bilgisizlik, cehalet, gaflet ve unutkanlık Allah hakkında imkânsızdır. İlim sıfatı, mümkinata, vacip ve müstehil olana taalluk eder.[115]

---

[108] Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı*, 197.
[109] İbrâhîm 14/38, Tâhâ 20/7, Âl-i İmrân 3/29, el-En'âm 6/59, el-Mülk 67/14
[110] Ebû Hanîfe, "*el-Fıkhul Ekber*", 53-54.
[111] Ebu Câfer et-Tahavi, "Âkidet'üt-Tahâviye", çev. Ali Nar, *Akâid Risâleleri*, haz. Ali Nar (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 77-78.
[112] Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 79.
[113] Ebu Yusr Muhammed Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, çev. Şerafeddin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yayınevi,1980), 58-59
[114] Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, 122.
[115] Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 229-230.

Allah Teâla, irade sıfatıyla muttasıftır.[116] İrade sıfatı Allah hakkında vacip olan sıfatlardandır.[117] Allah'ın iradesi ile meşieti aynı anlamdadır.[118] Cenab-ı Hak, kâinattaki bütün varlıkları ve hâdiseleri idare edendir. Kâinatta hayır veya şer, iman veya küfür, zafer veya yenilgi, itaat veya isyan her ne oluşuyorsa Allah'ın kaderiyle, hikmetiyle, iradesiyledir. O'nun ezelî iradesiyle dilemediği hiçbir şey olamaz. Allah için bütün bunları takdir etmesinde; düşünme, zaman harcama ve gaflet muhaldir.[119] İnsanın fiillerini yaratan Allah'tır. İnsanın ceza veya sevap görmesi cüzî iradesini kullanmasından dolayıdır. İnsanın bütün fiilleri Allah'ın iradesi ve takdiriyle olur. Lakin insanın bütün filleri Allah'ın rızasıyla, muhabbetiyle ve emretmesiyle değildir.[120] Kulların itaatleri, Allah'ın ilmi, iradesi, takdiri, kazası, emri, muhabbeti ve rızasıyladır. Masiyet işlemeleri ise Allah'ın ilmi, iradesi, takdiri ve kazasıyla olsa da masiyette Allah'ın rızası, muhabbeti ve emri yoktur. Allah Teâlâ, kimseyi iman veya küfre zorlamaz, küfre sapan fıtrattan sapmış olur, iman eden de fıtratında sebat etmiş olur.[121] Allah hakkında zorunluluk ve mecburiyet ise müntenidir, imkânsızdır. İrade sıfatı aklen mümkün olan şeylere taalluk eder, vacip ve muhal olana taalluk etmez.[122]

Allah azze ve celle, kudret sıfatıyla muttasıftır.[123] Allah'ın bütün sıfatları gibi kudret sıfatı da ezeli ve ebedidir ki, mahlûkatı yaratılmadan önce de kudret sıfatıyla muttasıftır.[124] Kudret sıfatı da irade sıfatı gibi mümkinata taalluk eder.[125] Allah'ın kudreti karşısında akıl sahipleri şaşkına dönmektedir.[126] Kudret sıfatının kâdim

---

[116] en-Nahl 16/40, Yâsîn 36/82, el-İnsân 76/30
[117] Muhammed es-Senûsi, "Senûsiye Akâidi", çev. Ali Nar, *Akâid Risâleleri*, haz. Ali Nar (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 161.
[118] Taftazanî, *Şerhu'l Akaid-i Nesefî*, 178.
[119] Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûm'id-dîn*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Merve Yayınları,2014), 303-304.
[120] İmam Maturidi, "Risalet'ül Akaid", çev. Ali Nar, *Akâid Risâleleri*, haz. Ali Nar (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 99-100.
[121] Ebû Hanîfe,"el-Fıkhul Ekber", 55.
[122] Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 231-232.
[123] Bakara 2/20, el-Mülk 67/1.
[124] Ebu'l-Muin en-Nesefî, *Bahrü'l-Kelâm*, çev. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010), 32-33.
[125] Muhammed es-Senûsi, "Senûsiye Akâidi", çev. Ali Nar, *Akâid Risâleleri*, haz. Ali Nar (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 161.
[126] Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *Dinin İnanç İlkeleri*, çev. Mustafa Çevik (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2005), 11.

olmasından dolayı, makduratın kadim olması gerekmez.[127] Allah'ın kâdir olması, hâdis varlıkları yaratması ile yaratmaması O'na göre müsavidir, anlamına gelmektedir.[128] Allah'ın vacip sıfatlarından olan kudret sıfatı, Allah'ın irade ve ilmine uygun mümkinata tesir ve tasarruf etmesini ifade etmektedir ki zıddı olan acziyet Allah'a atfedilemez. İrade sıfatında olduğu gibi mümkinata taalluk eder, zorunlu ve muhal şeylere taalluk etmez.[129] İnsandaki hâdis kudrete gelince, örneğin; insanın oturması yaratılış bakımından Allah'ın fiilidir, insana verilen hâdis kudretle insandan hâsıl olur manasında ise kulun fiilidir.[130]

Allah, tekvin sıfatıyla muttasıftır.[131] Tekvîn sıfatı ezelî olup,[132] tekvin ile oluşan mükevvenât olan âlem ise hâdistir.[133] Yaratmayı Allah'a has kılmak açısından bir ihtilaf olmasa da Eş'ârilerde tekvin müstakil bir sıfat olarak değerlendirilmemektedir. Maturîdiler ise tekvin, Allah'ın subutî sıfatlarındandır. Tekvin sıfatı kudret ve irade sıfatları gibi caiz/mümkün şeylere taalluk etmektedir.[134]

Allah'ın sıfatları doğru bir şekilde anlaşıldığında ontolojik birçok hatanın ve sorunun kolayca çözülebileceği ifade edilmişti. Şimdi bu sıfatlarla bağ kurarak bazı soruları ele alabiliriz. Böylelikle bazı ateistlerin, Müslümanların akidesinde çelişki bulunmaktadır yaklaşımıyla sordukları sorular da cevaplandırılmış olacaktır. Buradaki temel sorulara verilen cevaplarla, bu konulardaki diğer birçok soruya da cevap vermenin mantığı inşa edilmiş olacaktır. Böylelikle gerek ateistlerin soruları cevap bulacak, gerekse Müslüman zihinlerin bu tarz sorularla karıştırılmasının önüne geçilmiş olacaktır.

---

127 Sa'düddîn Taftazanî, *Şerhu'l Akaid-i Nesefî*, çev. Ali Haydar Doğan (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2014), 177.
128 Allame Aliyyül Kâri, *Fıkhı Ekber Şerhi*, çev. Hüseyin S. Erdoğan (İstanbul: Hisar Yayınevi, 2014), 49.
129 Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 233.
130 Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, 151.
131 el-En'âm 6/102, er-Ra'd 13/16, Fâtır 35/3, ez-Zümer 39/62.
132 Taftazanî, *Şerhu'l Akaid-i Nesefî*, 203.
133 Ebu'l Berekât en-Nesefî, *İslam İnancının Ana Umdeleri*, çev. Temel Yeşilyurt (Malatya: Kubbealtı Yayıncılık, 2000), 41-42.
134 Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 234-235.

1.2. Allah'ın Sıfatları ve Klasik Ateist Soruları

İlk olarak incelenecek olan Said Havva'nın da değindiği, klasik sorulardan birisi olan Allah'ı kimin yarattığı[135] sorusudur. Bu soruya sıfat-ı nefsiyye olan vücut sıfatının doğru anlaşılması ve de her varlığı kendi özelliklerine göre incelemek gerektiği hususları merkeze alınarak yaklaşılacaktır.

Allah, varlığı kendinden olan ve de başlangıç noktası olmayıp kadîm olan, varlığında ve varlığının devamlılığında başka şeylere muhtaç olmayandır. Hâlbuki soruda yaratıcıya yaratılmış olmak izafe edilmektedir. Böylece başlangıç noktası olan, hâdislik ile başlangıç noktası olmayan kadîmlik aynı varlıkta tasavvur edilmektedir. Bir varlık ya başlangıç noktasına sahiptir ya da değildir. İkisi bir arada düşünülemeyeceğine göre bu soru ma'kul olmayıp hatalıdır. Yani her soruya doğrudan cevap verilmemesi, öncelikle sorunun doğru, mantıklı olup olmadığı üzerinde düşünülmelidir.

"Allah, kaldıramayacağı taşı yaratabilir mi?" sorusu da burada incelenebilir. Bu soru da oldukça yaygın bir sorudur. Bu soruya evet yahut hayır şeklinde bir cevap verildiğinde Allah'ın aciz olduğu gibi bir sonuç çıkarılabilmektedir. Bu soruda da çelişki bulunmaktadır. Öncelikle soruyu cevaplamaya Allah'ın kaldıramayacağı taş tamlamasını inceleyerek başlanılabilir. Burada Allah'ın kaldıramayacağı taş olamayacağından imkânsız bir durum üzerinden imkân varmış gibi bir soru sorulmaktadır. Aklın varlıklar hakkında hükmü üçtür. Ya vaciptir, ya mümkündür ki yokluğa da varlığa da ihtimali bulunur ya da imkânsız yani mümtenidir. Bu durumda sorudaki taş mümtenidir yani imkânsızdır. Lakin yaratılabilir mi sorusu ile mümkün varlık vasfı da verilmeye çalışılmaktadır. Hâlbuki bir varlık hem mümkün varlık hem de imkânsız varlık olamaz. Bu iki özellik aynı varlıkta bulunamaz. O halde bu soruda da çelişki var denilmelidir ve sorunun yanlış olduğunu belirtilmelidir. Bu soru ayrıca Allah'ın hangi sıfatı neye taalluk eder konusuyla irtibatlı olarak da anlatılabilir.

Said Havva'nın değindiği Allah'ın insanların iman etmesine muhtaç mı olduğu meselesi[136] ise Allah'ın gerek zatında gerekse zatından ayrı da gayrı da olmayan sıfatlarında ezeli ve ebedi olması ile zatî sıfatlarından kıyam bi-nefsihi ve

---

[135] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 29.
[136] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 19.

muhalefetün lil havadis sıfatlarını merkeze alarak çok rahat anlaşılabilir. Allah Teâlâ, kemal sıfatlarla muttasıf ve noksan sıfatlardan münezzehtir. O'nda herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Yaratılmışlar değişir, fayda yahut zarar görürler Allah bu etkilenişlerden de münezzehtir. O varlığı kendinden olan ve varlığını devam ettirmekte başka hiçbir varlığa muhtaç olmayandır. O yaratılmışlara benzemez. Mahlukât, Allah'a muhtaçtır. Allah ise hiçbir şekilde hiçbir yaratılmışa muhtaç olmayandır. Yani insanlar iman etmekle yahut salih ameller işlemekle kendileri fayda görmektedir. Bunların Allah'a herhangi bir fayda verdiği düşünülemez. Yahut işlenen günahlar veya inanmayanların küfürleri de Allah'a herhangi bir zarar veremez. Fayda ya da zarar gören kullardır.

Daha önce ele alınan "Bu kâinatta neden kötülükler var, Allah engelleyebileceği halde neden engellemiyor?" sorusuna bir kez daha değinilecektir. Kötülük problemi şeklinde çokça gündem edilen bu konu ele alınırken, insanın yaratılış gayesi olan kulluğu ve insanın iradesi, dünya hayatının imtihana uygun şekilde yaratılması bir arada düşünülmelidir. Allah'ın doğru yolu peygamberlerle ve kitaplarla gösterdiği, dünya hayatında işlenilen amellerin ahirette karşılığını bulacağı da bu konuyla alakalıdır. Allah'ın bilmesinin ve takdir edip yaratmasının kulu günaha zorladığı anlamına gelmediği, Kur'an'daki ayetlere usulsüz yaklaşılmaması gerektiği gibi konular bütüncül bir perspektifle düşünülmelidir. Böylelikle bu mesele de kolaylıkla anlaşılacaktır. Bir de burada farklı bir yaklaşım söz konusudur. Evrendeki görülen kötülükleri, görülmeyen Allah'a atfeden bir yaklaşımla yaratıcı yoktur anlayışına geçiş sağlayanlar olabilmektedir. Hâlbuki ateistler görülenden görülmeyene, bilinenden bilinmeyene şeklinde bir soyut düşünmeyi iyilikler hakkında veyahut kâinattaki varlıklar ve cereyan eden olaylar hakkında kullanmamayı tercih etmektedir. Bu da onların bir diğer metotsal çelişkileri olarak görünmektedir.

Bu başlıktaki incelemeler ile önceki başlıklarda işlenen, Allah'ın sıfatları ve kötülük problemi meseleleri birlikte ele alınmalıdır. Böylelikle Allah'ın sıfatlarının anlaşılması ile çelişki varmış gibi gözüken birçok soru kolaylıkla cevap bulmaktadır. Müslüman toplumlarda akaid alanında yapılacak bilinçlendirme çalışmaları ile

zihinler birçok karışıklıktan korunacak ve bu durum gerek iman gerek amel gerekse ahlak açısından toplumda tezahür edecektir.

1.3. Naturalizm-Materyalizm Eleştirisi

Said Havva, tabiatçılık konusunu Hasan Hüveydî'nin *el-Vücudul-Hak* adlı eserinden ve Said Nursî'nin risalelerinden yararlanarak incelemektedir. Şimdi de natüralizm konusu Said Havva'nın kitabına eklediği kısımlar üzerinden incelenecektir. Kâinattaki varlıkların, oluşların asıl sebebine yaratıcı demeyip, bundan delilsiz olarak kaçınan güncel bir şüphe vardır. Asıl müsebbibe yaratıcı dememek için uydurma bir çağdaş ilah üretilmiştir. Sonradan oluşan varlıkların yaratıcısı kimdir denildiğinde tabiat demektedirler. Sebeplilik ilişkisi kurdukları halde sebeplerin asıl müsebbibine yönelmemektedirler. Bu konunun açıkça anlaşılması için cevap verilmesi gereken temel sorular bulunmaktadır. Tabiat kavramı ile neler kastedilir ve hakiki rolü nedir?[137]

Tabiat kavramı ile kâinattaki varlıkların hepsi kastedilmektedir. Yahut kâinattaki varlıkların sıfatları veya yetenekleri kastedilmektedir. Her iki durumda da net bir yaklaşımdan ziyade bir muğlaklık ve isabetsiz tutum görülür. Tabiatın kâinatın kendisi olduğu düşünüldüğünde kâinatın kendi kendini yarattığı gibi bir çelişki meydana gelmektedir. Su suyun yaratıcısı, yer yerin yaratıcısı gibi bir denklem kurulmaktadır. Bu durumda bir kavrama hem yaratıcı hem de yaratılmışlık atfedilmektedir. Hâlbuki bir varlıkta hem ezelilik hem sonradan olmalık bir arada bulunmaz ki bu açık çelişkidir. Fiille faili karıştırmanın yahut sıfat ile var edeni karıştırmanın sonucunda böyle çelişkili bir durum ortaya çıkmaktadır. Tohum örneği üzerinden düşünülürse sulanan tohum şişmekte ve çatlamaktadır. Burada şişme özelliği yahut şişmesinin oluşması olgusuna yaratıcı özelliği vermek çelişki olur. Şişme sıfat olup tohumun arazı mesabesindedir ve bu durumda sonradan oluşan, değişen nasıl bizzat tohumun kendisini yaratabilir? Yahut şişme fiili nasıl fail olup tohumu ya da bu olayı kendi kendini yaratabilir? Burada ilk sebebin önünü örtücü muğlak bir kavram olarak tabiat kullanılmaktadır. Asıl müsebbibe, asıl faile gitmeye meyilli akılların önüne delilsiz, muğlak bir kavramla geçilmeye çalışılmaktadır. Aynı zamanda cümle kurulumlarında bütün varlıkların mikro ve makro planda her

---

[137] Havvâ, *Allah celle celâlüh,* 111, 117-126.

hallerinden haberdar bir tabiat profili çizilmektedir. Tabiata mutlak bir ilim, mutlak bir kudret ve irade verildiği de cümlelere yansımaktadır. İnsan yaratılmışların sıfatlarını bir araya getirerek muğlak bir mefhum oluşturarak buna tabiat demektedir. Geçmişte delilsiz atıflar putlar uydurup ilahlaştırma olmaktaydı. Günümüzde de bir kavram uydurup delilsiz farklı şeyler isnad edip sonrasında bu istismar edilmektedir. Uydurulan kavramın etkileyiciliği de artırılarak insanların hakikati görmelerine engel olunmaktadır.[138]

Materyalizm, maddenin ötesinde gerçeklik kabul etmeyen kâinatın açıklanmasında merkeze maddeyi koyan bir düşüncenin ürünüdür.[139] Maddeyi ezeli kabul edip, dünya tasavvurlarının merkezine yerleştiren bir akımdır. Bu ideolojidekilere de materyalist yahut tabiatçılar denilebilmektedir. Evrendeki düzeni reddetmekte ve evreni tesadüflerle açıklamaya çalışmaktadırlar.[140] Materyalistlere göre kâinat, ezeli ve ebedi atomların tesadüf sonucu, bilinçsiz bir şekilde birleşmesiyle oluşmuştur.[141] Tesadüfen oluştuğuna dayanmalarının sebebi de düzeni kabul etmeleri durumunda bir düzenleyici de gerekeceğidir.[142] Varlığın kaynağı olarak maddeyi gören materyalistlerde, hayatın maddeden oluştuğuna dair bir delil de bulunmamaktadır.[143] Bu konunun iki yönden nasıl ele alındığını daha yakından anlatabilmek üzere aynı tabloya bakan iki kişinin farklı çıkarımları yansıtılacaktır.

Ateist ve yaratıcıya inanan evrendeki olay, olgu ve eşyaya çok farklı açılardan bakabilmektedir. Bu durum zihinlerindeki ontolojik (metafiziksel) arka planın farklı olması ile alakalıdır. Bu ontolojik fark görülen gerçekliklere yaklaşımda çok büyük farkları da beraberinde getirmektedir. Kâinatta hayret verici tablolarla karşılaştıklarında ateist çok güzel sözleriyle tepki verirken, yaratıcıyı kabul eden de farklı bir temellendirme ile maşallah diyebilmektedir. Bu durum birinin gördüğü ile yetinmesi diğerininse tablonun ötesine geçerek, görünenden görünmeyene fikir yürütmesidir. Ateiste göre yaratıcıyı kabul edenler görülenden görünmeyene fikir

[138] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 112, 113, 115.
[139] Aydın Topaloğlu, "Materyalizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/137-140.
[140] Yeşilyurt, *Çağdaş İnanç Problemleri*, 34-35.
[141] Bilmen, *İslam Akaidi*, 43.
[142] Coşkun, *Ateizm ve İslam*, 71.
[143] el-Bûti, *İslam Akaidi*, 106.

yürütmesi sebebiyle somut gerçeklikten koptuğundan aydınlatılması gerekmektedir. Yaratıcıya inananlara göre ateist de tablonun gerisindeki ressamı fark etmeli ve gözünü açmalıdır. Ateiste göre görülenin ötesine geçilmemeli, yaratıcıya inanana göreyse görülene hapsolunmayıp ötesine geçilmelidir. Kâinata yakından bakıldığında bütün düzenli işleyişlerin kendi kendine gerçekleşmesinin mümkün olmadığı ve bu oluşların kendisine verildiği üzere işlediği görülmektedir. Bu kompleks yapı, işleyişindeki uyumlu ve ritmik haliyle de düzenli bir sistemdir.[144]

Gerek zat, gerek sıfat gerekse kabiliyet/yetenek anlamında bir tabiat kavramı kullanılsın; her durumda bunların var edici olmayıp var edilen olduğunu görmemek mümkün değildir.[145] Görüldüğü gibi, tabiatçılık kavramı farklı anlamlarda ve muğlak bir tarzda kullanılmaktadır. Fiil ile fail; hâdis ile kadîm olan birbirine karıştırılmaktadır. Naturalizm, gerçek fâili bulmak üzere yapılacak tefekkürlere engel olan tutarsız, delilsiz bir yaklaşımdır. Ateizm eleştirisinin ontolojik kısmında sona gelindi. Böylelikle varlık boyutunda karşılaşılabilecek soru ve sorunlara cevaplar arandı. Ontolojik eleştiriyle; epistemolojik, psiko-sosyal ve argümantasyonel eleştiriye bir temel atılmaya gayret edildi. Burada işlenen konuların kavranması ile diğer başlıklarda ele alınacak konuların daha verimli kavranması arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır.

2. EPİSTEMOLOJİK ELEŞTİRİ

İnsanın bilme faaliyeti üzerine, sistematik bir inceleme yapan epistemoloji[146] insanın tasavvur ve tefekkür dünyasını çok etkileyen bir disiplindir. Hatta kişinin iman boyutuna da doğrudan etki edebilen bir ilim dalıdır. Çünkü doğru bilginin kaynakları, bilginin mertebeleri gibi konular doğrudan iman konuları ile alakalı olabilmektedir. Bu sebeple de kelam kitaplarında bilginin niteliği, kaynağı gibi konular da ele alınabilmektedir.

Konu iman ve inkâr boyutu düzleminde düşünüldüğünde gerçekten epistemolojik yaklaşımlar çok kritik bir konuma gelmektedir. Bilgiye ulaşma

---

[144] Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı*, 15-16, 20-22.
[145] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 116.
[146] Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, 53.

noktasında yanlış bir yol seçildiğinde doğruya ulaşmanın çok zorlaşacağı, malumdur. Yanlış sistematik üzerinden ilerleyen bir zihni faaliyet için delilleri kullanma kapasitesi de bundan etkilenecektir. Mesela, Allah'ın varlığına getirilen delillerin sistematik bir şekilde öğrenilmesi ve üzerinde ciddiyetle düşünülebilmesi için elbette epistemolojik zeminin de sağlam bir şekilde inşası gerekmektedir.

Said Havva, *Allah (c.c.)* adlı eserinin başlarında inkârcı tutumun epistemolojik tahlilini yapmaktadır. Bu onun metodolojik hataları düzelterek delilleri sunmanın daha kolay olacağını göz önünde bulundurduğunu da göstermektedir. Said Havva sadece inkârcı tutumun yaklaşımını ele almamaktadır. Ayrıca Allah'ın varlığının bilgisine ulaşma metoduna da değinmektedir. Burada epistemolojik eleştirinin anlaşılmasında yardımcı olabilecek ilim, hüküm ve delil gibi konuların da kısaca anlatılması gerekli görüldü. Bunun akabinde Said Havva'nın inkârcı tutumun bilgisel düzlemdeki hatalarına olan eleştirilerini merkeze alarak bir tahlil yapılacaktır. Sonra da Allah'ın varlığının bilgisine ulaşma metoduyla da bu başlık tamamlanacaktır.

2.1. İlm-i Kelam'da Epistemolojik Zemin

Bu başlık altında ilim, delil ve hükümlerin tarifi ve türleri işlenecektir. Ayrıca akıl, nakil çatışması da kısaca ele alınacaktır. Bu bölümde pozitivizm ve bilimsellik konularına da değinilecektir. Bilimsellik konusundaki yanlış algılara da dikkat çekilecektir. Böylelikle ilm-i kelam'ın giriş konuları mesabesindeki konular ile güncel meseleler arasında irtibat kurulmaya gayret edilecektir. Epistemolojik zeminin sağlamlaştırılmasıyla metodolojik düşünme faaliyetine katkı sağlanılması umulmaktadır.

2.1.1. İlim

İlmin tarifinde birçok yaklaşım bulunmakla beraber, "Bilgi, zikredilebilir olan şeyin, hiçbir karışıklık barındırmaksızın tam bir şekilde açılmasını sağlayan bir sıfattır." şeklinde tanımlanabilmektedir.[147] Burada yoğunluklu olarak insan perspektifiyle ilim incelenecektir. Çünkü Allah'ın ilim sıfat daha önce anlatılmıştı.

---

[147] Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 176.

İlim, kadîm ve hâdis olarak iki kısımda incelenmektedir. Allah'ın bilgisi kadîm olup, yaratılmışların ilmine benzememektedir. Hâdis ilim ise yaratılmışların ilmidir. Hadîs ilim zarurî ve iktisabî olarak ikiye ayrılmaktadır. Zarurî ilim, Allah'ın kişinin kendi irade ve gayreti olmaksızın nefsinde meydana getirdiği ilimdir ki kişinin kendi varlığını, açlık vb. değişik hallerini bilmesi bu kategoriye girmektedir. İktisabî ilim ise kişinin gayret ve iradesine kullanarak sebeplere sarılarak ulaştığı ilimdir.[148] Hâdis bilgi ayrıca hayvan bilgisi ve insan bilgisi olarak iki farklı düzlemde incelenebilmektedir.[149]

İlmin kaynakları, elde etme yolları akıl, havass-ı selime, haber-i sadık olmak üzere üçtür. Akıl latif bir kudret olarak ilimleri elde etmeyi sağlamaktadır. Selim duyularımız ise görmek, işitmek, dokunmak, tatmak ve koklamak olmak üzere beştir. Doğru haber ise iki kısımda incelenir. Birinci kısımda yalan üzerinde ittifakları mümkün olmayan bir topluluğun aktardığı mütevatir haberdir ki görülmemiş memleketlerin haberleri buna misal verilebilir.[150] Doğru haberin ikinci kısmında ise peygamberliği mu'cize ile ispatlanmış Allah'ın elçisinin verdiği haberdir.[151] İlmin zarurî ve iktisabî olarak ikiye ayrıldığı ifade edilmişti. Şimdi de aklı kullanma yoluyla ilmin nasıl elde edildiğini incelenecektir.

Akıl yürütme (istidlâl) bilinenlerden bilinmeyenleri bulmaya yönelik bir faaliyettir.[152] İktisabî olan ilim nazarî ve istidlâlî olarak da ifade edilmektedir. İstidlal yöntemleri mantıkta ve kelamda farklılaşabilmektedir. Kelam ilminde ise ihtimaller içinden doğru olanın ispatı, bir şeyin sıhhat ve fesadını benzerine hükmetmek, mu'cize ile istidlal gibi kısımlar bulunmaktadır.[153] İlmi elde etme yollarını ve delil yürütme metotlarını doğru bir şekilde öğrenmek, Allah'ın varlığı hakkındaki delilleri üzerinde düşünmek ve onları anlamakta büyük katkı sağlamaktadır.

---

[148] es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 55.
[149] Hanifi Özcan, *Mâtüridî'de Bilgi Problemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 106.
[150] Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, 18-19.
[151] Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 100.
[152] İbrahim Çapak, *Ana Hatlarıyla Mantık* (İstanbul: Ensar Neşriyat,2018), 201.
[153] Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 95-96.

2.1.2 Hüküm ve Delil

Hüküm; bir şeyi karara bağlamak, bu böyledir yahut değildir şeklinde sonuçlandırmaktır.[154] İki fikir yahut şey arasında olumlu ve olumsuz bağlantı kurmak şeklinde de ifade edilebilir.[155] Kelam ilminde hüküm, aklî ve dinî (naklî) hükümleri kapsamaktadır.[156]

İslam dini, ferd ve toplum olarak insanın istikâmet üzere olmasını temin eden bir nizamdır. Dinî (naklî) hükümler; iman, amel ve ahlak ayrımından dolayı ahkâm-ı i'tikâdiyye (itikadî hükümler), ahkâm-ı ameliyye (amelî hükümler) ve ahkâm-ı hulukiyye (ahlakî hükümler) olarak üç bölüme ayrılmaktadır. Allah'ın gönderdiği bütün peygamberler, aynı iman esaslarına davet etmişlerdir. İtikadî hükümler asla değişmemiştir. İtikadî hükümleri ikiye ayırarak incelenebilmektedir. Birinci kısım aklî delillerle ispat olunabilen kısımdır ki Allah'ın varlığı ve birliği bu kısımdandır. İkinci kısım ise aklın kapasitesini aşan vahiyle öğrenilen lakin akla da aykırı düşmeyen kısımdır. Bunlara sem'iyyât denilmekle beraber cennet, cehennem, melekler vb. konular bu kısma girmektedir. Amelî hükümler de üçlü tasnif de incelenebilmektedir. Bunlar, ibadetler, muameleler ve ukubât kısmıdır. Muamelât kısmında insanın fert ve toplum olarak, hukukî, idarî, sosyal ve ekonomik yönleriyle alakalı hükümler bulunmaktadır. Ukubât ise ibâdât ve muamelât kısmındaki eksiklere yönelik cezaların bulunduğu kısımdır. Ahlakî hükümler nefis terbiyesi ve ahlakı güzelleştirmeye yönelik hükümlerin bulunduğu bölümdür. Temel esaslarıysa; Allah'a itaat ve Allah'ın yarattıklarına şefkat ve merhamet şeklinde özetlenebilir.[157]

Dinî hükümleri üç ana bölümü olan itikat, amel ve ahlak ile farklı ilim dalları iştigal etmektedir. İtikat ile ilgili olan kısmıyla akaid ve kelam, amelî kısmıyla fıkıh, ahlakla alakalı kısımlaysa tasavvuf ve ahlak ilimleri ilgilenmektedir.[158] Dinî

---

[154] Râğıb el-İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Mustafa Yıldız (İstanbul: Çıra Yayınları,2017), 282.
[155] Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2017), 69.
[156] İlyas Üzüm, "Hüküm," *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/464-466.
[157] Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 79-82.
[158] Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 71.

hükümlerin kaynağı; edille-i erbaa denilen Kitap, sünnet, icmâ-ı ümmet ile kıyası fukahadır.[159]

Şimdi de aklî hükümlere kısaca değinilerek hüküm konusu noktalanacaktır. Aklî hükümler de dinî hükümler gibi üç kategoride incelenebilmektedir. Bunlar vacip (zorunlu), mümteni (imkânsız) ve caizdir (varlığı da yokluğu da mümkün). Vacip, yokluğu tasavvur edilemeyendir. Mümteni, var olması mümkün olmayandır. Caiz ise hem varlığı hem yokluğu düşünebilir olandır.[160] İkinin, dördün yarısı olması, zorunlu; dördün, onun yarısı olması mümteni ve havanın bulutlanıp yağmur yağması ise mümkün bir hükümdür.[161]

Şimdi de delil konusunu kısaca anlatılacaktır. Başka bir şeyin bilgisine ulaştıran şey,[162] bilgi sonucuna ulaştıran iki öncülün birleşmesi[163] anlamlarına gelen delil; kaynak bakımında aklî ve naklî(dinî) olarak, kesinlik bakımından da kat'î ve zannî olarak ikiye ayrılmaktadır. Kat'î delil; şeksiz, şüphesiz kesin olarak ispat edilen delildir. Zannî delil ise ihtimallilik mevcut olup, ispatlamada kesinlik sunmayan delildir. Vahye dayanan dinî (naklî) delile gelince, bu da sübut ve delalet bakımından incelenmektedir. Sübutu ve manaya delaleti kesin olanlar olduğu gibi sübut yahut delalet açısından zannî ve katîlik de bulunabilmektedir ki bu dört ihtimalli bir durum gerektirir.[164] Ayetlerin hepsi sübut açısından katî olarak gelmiştir. Delâlet açısından ise katî olan olduğu gibi zannî olan da bulunmaktadır. Ayet açısından bu ikili ihtimal, akıl açısından iki ihtimalle birlikte ele alınacaktır.

Birinci ihtimalde aklî delil katî, naklî delil de katî olduğunda bu ikisinin çelişmesi mümkün değildir. İkinci ihtimalde aklî delil de naklî delil de zannî olduğunda naklî delil tercih edilir. Üçüncü ihtimalde aklî delil katî, naklî delil zannî olduğunda, naklî delil aklî delile göre te'vil edilir. Sonuncu ihtimalde ise naklî delil kat'î ise aklî delil zannî ise naklî delil tercih edilir.[165] Aklı tamamen geri planda

---

[159] Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 36.
[160] Muhammed es-Senûsi, "*Senûsiye Akâidi"*, 161
[161] Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, 90.
[162] el-İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 361.
[163] Gazzâlî, *İtikad'da Orta Yol*, çev. Kemal Işık (Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 18.
[164] Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 87.
[165] Ebubekir Sifil*, İslam ve Modern Çağ* (İstanbul: Rıhle Kitap, 2011), 1/125-126.

bırakmak da aklı tek bilgi kaynağı görmek de hatadır. Ehl-i Sünnet, akıl ve nakil arasındaki dengeyi iki uca sapmadan kurmaktadır.[166]

Said Havva, akıl-nakil çatışmasına dair meseleyi Gazzâlî'nin fikirleri üzerinden incelemektedir. Bazı ferdî hatalar sebebiyle birilerinin deney ve gözlemlerden yahut aklî önermelerle çıkardığı katî bilgilere karşı çıkmak şahsîdir. Bu konuda Müslümanları genelleyen eleştiriler yapmaktan sakınılmalıdır. Bu noktada Gazzâlî'nin ikazları meselenin önemini anlatmaya yetmektedir. *Tehafütü'l-Felasife* adlı eserinde, geometri, matematik gibi ilimlerce kesin olarak ispatlanmış meselelere din adına karşı çıkmanın insanların dine olan güvenlerini tehdit edeceğini belirtmektedir. Bu tarz tutumların din düşmanlarından daha fazla zarar verebileceğini de belirtmektedir.[167] Allah, kâinat hakkında tefekküre, araştırmaya, incelemeye yönlendirmektedir. Buna mukabil bunlardan ortaya çıkan kesin sonuçları reddetmeyi yasaklaması nasıl mümkün olabilir? İslam'ın ilmi, tefekkürü, araştırmayı teşvik etmesi bilimsellik adı altında sunulan her bilgiyi kesin olarak kabul etmeyi gerektirmez. Bilimsel araştırmalar; katî (kesin) bilgiler sunabileceği gibi zannî (ihtimalli) bilgiler de barındırmaktadır. Çelişkiler barındıran, ispat edilmemişleri bile kesin bilgiymiş gibi sunan anlayış ile delillere dayanan, kesinlik kazanmış verileri kullanarak fikir yürüten anlayış arasında büyük bir fark vardır. Hele ki zanniyât taşıyan bir meseleyi kesinlik kazanmış, ispat edilmiş bir bilgi gibi sunmanın oluşturabileceği tehlike ise bu meselelere temkinli yaklaşmak gerektiğini göstermektedir.[168]

Bu başlıkta İlm-i Kelam'daki ilim, hüküm ve delil konuları sunulmaya çalışıldı. Böylelikle bilgisel düzlemde bir alt yapı inşa edilmiş oldu. Akıl-nakil çatışmasına da değinerek konu güncel durumlarla bağlantı kurarak ele alındı. Şimdi de Said Havva'nın inkâr tutumunun bilgisel düzlemdeki hatalarını tahlil etmesi üzerinden epistemolojik eleştiriye devam edilecektir.

---

166 Kamil Güneş, *Kelâmî Ekollerin Farklılaşmasında Nassların Rolü (Bakıllânî ve Kâdî Abdülcebbâr'da Kelâmullah Meselesi Örneği)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 238.
Hz. Muhammed'in Nübüvvetine Delil Olan İnsanî Özellikler (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 83.

167 Gazzâlî, *Tehâfüt el-Felâsif*, çev. Bekir Karlığa (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 8.

168 Havvâ, *Allah celle celâlüh,* 45-46.

2.2. İnkâr Tutumunun Epistemolojik Tahlili ve Pozitivizm Eleştirisi

Pozitivizm, bilgiyi duyulara has kılan, bilgilerin meşruiyetini bilimsel temeller üzerine kuran bir görüştür. Sebepleri bilinemez olarak niteleyip, dinleri reddetmişlerdir. Ontolojik zeminde materyalizm, epistemolojik zeminde pozitivizm temel noktalarda örtüşen tezlerdir. Pozitivizmi farklı kılansa bilgisel düzlemden yaklaşmasıdır. Bilginin duyularla ve doğa bilimleriyle sınırlanmasını savunmaktadır.[169] Bilim ve özelliklerinin anlaşılması, bilim tarafından suistimallere karşı insanları bilinçlendirecektir.[170] Bilim de bir insan uğraşısı olarak, bilim adamının değerlerini, yargılarını yansıtabilmektedir. Yeni bir hipotez veya teorinin ortaya konmasında akıl etkili olduğu gibi sezgi ve muhayyile de etkilidir. Bazı gözlem verilerinin doğrulamadığı bir teori eleştirilir ve değiştirilir. Yerine daha güçlü bir teori konmaya çalışılır. Bilimsel veriler gözlemlerin farklılaşmasına paralel değişmektedir.[171]

Günümüz dünyasında pozitivist epistemolojinin yaygınlaşması ile birlikte, bilimsellik adı altında katî ve zannî bilgilerin karmaşık bir şekilde sunulduğuna şahit olunmaktadır. Zannî bilgilerin bile bilimsellik adı altında kesin bilgiler olarak kabul edilmesi dayatmasıyla da karşılaşılmaktadır. Kısaca bilimsel verilere insanın metafiziksel arka planı, epistemolojik tutumu, değer yargıları yansıyabilmektedir. Bunu göz önünde bulundurmadan bilimsellik adı altında verilen her bilgiye kesin gözüyle bakılması hatalı bir tutum olacaktır. Burada kesin olarak ispatlanmış olan veriler olduğu gibi üzerinde tartışılan meselelerin de olduğunu unutmamamız gerekmektedir. Üzerinde bilim adamlarının bile tartıştığı konuları tartışılamaz kesin bilgilermiş gibi yansıtmak da bilimsellik kavramının suiistimallerinden biridir.

Allah'ın varlığını inkâr nedenlerinden biri de Allah'ı duyularıyla algılayamamaktır. Duyularla algılanamayan yoktur mantığına yakından bakıldığında, tutarsız bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Bu mantık sahipleri kendi hayatlarında birçok şeyin varlığını kabul ettikleri halde duyularıyla algılamamaktadırlar. Hâlbuki kendi mantıkları gereği bunların da varlığını reddetmeleri gerekirdi. Yer çekiminden, akla kadar birçok varlığın bizzat kendisini duyularıyla algılamadıkları halde bunların

---

[169] Coşkun, *Ateizm ve İslam*, 80.
[170] Cevizci, *Felsefeye Giriş*, 64.
[171] Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010), 20-21.

eserlerine ve sonuçlarına bakarak varlıklarını kabul etmektedirler. Eserlerinden yola çıkarak varlıklarına kâni oldukları bu tutumu, Allah'ın varlığı hakkında fikir yürütürken kullanmamaları da onların bu tutumlarındaki çelişkilerini ispat eder niteliktedir. Problemli bir tasavvurdan, yanlış bir mantıktan doğan bu inkâr durumu içinde birçok çelişkiyi de barındırmaktadır. Said Havva, epistemolojik hatalardan kaynaklı mantık hatalarının sorgulanmasını istemektedir. Bu noktada icatların bulunuşundan önce hakikatin olmadığı şeklinde, bilimsellik adı altındaki algıları da sorgulamaktadır. Hakikatin sadece duyular ve bilimsel cihazlarla mı bulunabileceğini sormaktadır. Aklî melekelerle kurulan matematik ve kozmolojik ilimlerin hakikatlerinin kabul edildiğini ve böylelikle duyular ve cihazların bütün bilgileri kapsayamayacağını belirtmektedir.[172]

Said Havva, pozitivist bilgi kuramına da eleştirilerde bulunmaktadır. Bilimsel metotlar geliştirilmeden önce hakikate hiç ulaşılmamış gibi yansıtmak hatta bilimsel metotların ulaşmadığı hiçbir bilginin hakikatinden bahsedilemez olarak görmek ise bu tutumun ifrat boyutudur. Her bilimsellik adı altında verilen bilginin kat'î (kesin) bilgi olup olmadığı meselesi de bu noktada çok mühimdir. Konunun bilgi düzleminde işlenmesi esnasında bir önceki başlığımızda incelenen varlık konusu üzerinden yapılan eleştiriler ve varlık tasnifleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sayede hem bilgi hem varlık çerçevesinde bu meseledeki metodolojik hatalar tespit edilecektir.

İslam'ın ilmi, tefekkürü, araştırmayı teşvik etmesi bilimsellik adı altında sunulan her bilgiyi kesin olarak kabul etmemizi gerektirmez. Bilimsel araştırmalar; katî (kesin) bilgiler sunabileceği gibi zannî (ihtimalli) bilgiler de barındırmaktadır. Çelişkiler barındıran, ispat edilmemişleri bile kesin bilgiymiş gibi sunan anlayış ile delillere dayanan, kesinlik kazanmış verileri kullanarak fikir yürüten anlayış arasında büyük bir fark vardır. Hele ki zanniyât taşıyan bir meseleyi kesinlik kazanmış, ispat edilmiş bir bilgi gibi sunulması tehlike oluşturmaktadır. İnsanları da bu meselelere

---

[172] Havvâ, *Allah celle celâlüh,* 13-14.

temkinli yaklaşmaya itmektedir.[173] Ayrıca bir başka tehlike de Kur'an ayetlerinin ispatlanmamış teorilerle bağdaştırmaya yönelik tefsir edilmesidir.[174]

Said Havva'nın kullandığı Allah'ı duyularla algılamamaya dair bir hikâye bulunmaktadır. Öğretmen öğrencilere masayı, tahtayı, kendisini görüp görmediklerini sorar ve gördüklerine dair evet cevabını alır. Sonrasında görülmeleri durumunu varlıklarına delil gösterir. Akabindeyse Allah'ı görüp görmediklerini sorarak görmediklerini de itiraf ettirerek bu durumdan yaratıcının yokluğuna hükmetmelerine sebep olmak ister. Kıvrak zekâlı bir çocuk da öğretmenin aklını görüp görmediklerini sınıfa sorarak öğretmenin aklının olmadığı cevabını verdirerek buna engel olur. Said Havva, duyularla algılamayı inkâra sebep olarak kullanılmasını kalbi bir hastalık olarak görür ve bu durumun hakikati arayan bir vicdandan, doğru bir akıldan ve sağlam bir fikirden kaynaklanmayacağını belirtir.[175]

Bir okulda yaşanan bu olay hem bilgi hem varlık boyutunda hataların nasıl başka hataları beraberinde getirecek mantıklara sebep olmaktadır. Varlıkları kendi özelliklerine göre tasnif ederek yaklaşmayan ve bu özelliklerine dikkat etmeden onlar hakkında bilgi edinmeye çalışan kişiler, tuttukları yanlış metodoloji sebebiyle hatalı çıkarımlar yapabilmektedir. Ve de kendi içerisinde çelişki barındıran sorular sorabilmektedirler. Said Havva, bilgiye ulaşmak konusunda duyuların insanı yanıltabileceğine de değinmektedir. Bunu basitçe ispat etmek üzere örneklendirmeler de yapmaktadır. Burada hakikate ulaşma konusunda duyuların yanıltabileceği ve bütün yöntemi duyular üzerine kurmanın yanlışlığı delillendirilmektedir.

Akıl ve duyular arasındaki bağlantıyı açıklamak, hangisinin daha öncelikle bilgiye ulaşma aracı olduğunu belirlemek; hakikate ulaşmakta çok önemlidir. Duyuların getirdiği bilgilerden akıl kullanılmadan hüküm çıkarmak mümkün değildir. Ayrıca duyuların yanlış bilgi getirdiği de herkesin malumudur. Misal olarak suya batırılmış çubuğun kırık görülebilmesi bu duruma basitçe verilebilecek bir olgudur. Öyleyse çubuğun kırık olmadığını aklımızla belirlediğimize göre akıl

---

[173] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 46.
[174] Muhammed Kutub, *Benzerini Getiremezler*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2013), 286.
[175] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 15.

hakikate ulaşmakta duyuların getirdiği algıları, bilgileri süzerek doğru hükme varmaktadır. Akıl olmadan duyularla hakiki bilgiye ulaşmamız mümkün olmayacaktır. Hakikati tespit etmekte duyular akla malzemeler getiren araç durumundadır. Bir konuda sonuca ulaşılırken esas olan akıldır. Nitekim duyular hakikatle uyuşmayan bilgiler de getirebilmektedir. Bu durumu teyit etme sadedinde suya konulan çubuğun kırık görülebilmesi örneği verilmektedir ki bu konuda farklı örnekler de verilebilmektedir. Bu tarz durumlardan anlaşılacağı üzere duyuların getirdiği bilgi akıl süzgecinden geçirilirse doğru sonuca varılabilmektedir.[176]

İnkârcıların bu mantıklarına temel oluşturan hatalardan biri de madde ile yaratıcısı arasında zihinde bir tasnife gitmeden akıl yürütmektir. Yaratan hakkında fikir yürütülürken O'nun madde olmayışını merkeze almadan çıkılan yollar tabi ki yanlış sonuçlara götürecektir. Bilmenin bütün türlerini duyulara has kılmanın isabetli bir davranış olup olmadığını sormaktadır. Birçok şeyin varlığı bizzat kendilerini görmeden eser ve sonuçlarına bakılarak kabul edilmektedir. Bu durumda yaratıcıyı duyularla algılayamamanın yaratıcının varlığını inkâr etmekte delil olarak kullanılmasının mantıklı olup olmadığı hakkında kişiyi sorgulamaya yönlendirilmektedir. Allah zaman ve mekân üstü bir varlık olarak duyularımızın ihatasının kapsayamayacağı bir varlık olduğundan onu algılayamamayı inkâra sebep görmek mantık hatasıdır. Madde olmayan bir varlığa maddenin özelliklerinden yola çıkarak bir fikir yürütülmesi hatalı sonuçlara götürecektir. Bu hatalı yol geçmişte olduğu gibi günümüzde de seçilebilmektedir. Said Havva, inkâr sebeplerini anlatırken başka tespitlerde de bulunmuştur. Meleklerin normal şartlar halinde bu âlem şartlarında görülmediği halde ayette belirtildiği üzere ahirette görülebileceği tespiti mühimdir. Buradan hareketle farklı âlemlerde farklı kanunların geçerli olduğu vurgulanmaktadır ki bu durum duyuların sınırlarının olduğuna ve bunun değişebileceğini de ifade etmektedir.[177]

Said Havva kolay anlaşılabilecek örnekler üzerinden Allah'ı inkâr etmede duyularla algılayamamayı sebep gösterenlerin mantığının yanlışlığını onlara göstermektedir. Genel çerçevede inkârcı tutumun epistemolojik hataları ve

---

[176] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 13-14.
[177] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 14-16.

pozitivizm tahlil edildi. Akıl-duyu ilişkisi de kısaca anlatılmış oldu. Said Havva inkârcı tutumun metodolojisini eleştirdikten sonra Allah'ın varlığının delillerine geçmeden önce Allah'ın varlığının bilgisine ulaşma metodunu açıklamak istemektedir.

2.3. Allah'ın Varlığının Bilgisine Ulaşma Metodolojisi

Bir hedefe varmanın öncelikli unsuru, hedefe götürecek yolu belirlemek ve nasıl gidileceğini öğrenmektir. Allah'ın varlığının bilgisine ulaşmanın yolu ise O'nun varlığına delalet eden eserleri üzerinde düşünmektir. Bu yolda ilerlemenin şartları da ilim, fikir ve akıldır. Bunlar Allah'ın varlığının bilinmesinin esaslarıdır.[178] İslam; insanları ilme, tefekküre, kâinat üzerinde araştırmalar yapmaya yöneltmektedir. Bu duruma dair birçok ayet delil getirilebilmektedir.[179] Kur'an üzerinde biraz düşünen kimse akla, ilme ve fikre ne derece önem verdiğini fark eder.[180] Allah'ı inkâr etmek ilmî bir delil gözetilerek yapılan bir davranış olmayıp aksine ilimsizliğe yaslanan delilsiz bir tutumdur.[181] İnkârcıların yaratıcının varlığı hakkındaki ilimsizlikleri, mutlak ve genel bir cehalet olarak değerlendirilmemelidir. Ayrıca başka konulardaki ilimleri bu konuda da ilim sahibi olduklarına delil gösterilemez. İslam, Müslümana tefekkürü ve eğitimi farz kılmaktadır. İslam'ın hak olduğu da ancak ilimle anlaşılabilmektedir.[182] Said Havva, ilim, fikir ve akıl ile ilgili ayetleri bu konuya delil olarak sunmaktadır.[183]

Kâinatı yaratan, İslam'ı gönderen de Allah olduğu için bunlara dair bilgilerin çelişmesi düşünülemez. Kur'an'ın mu'cizeliği konusunda ayetlerde bulunan hakikatlerin, yüzyıllar sonra keşfedilmesi gibi birçok delil bulunmaktadır. Lakin burada kesinleşmemiş bilgileri ve teorileri merkeze alarak ayetleri yorumlamak problemli bir tavırdır. Ayetlerin teoriye uygun yorumlanması sonrasında eğer teorinin yanlışlığı ispatlanırsa ayet üzerinde şüpheler oluşmasına sebep olunması

---

[178] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 17.
[179] A'râf sûresi 7/185, Yûnus sûresi 10/101, Rûm sûresi 30/8, Rûm sûresi 30/22, Fâtır sûresi 35/27-28, Zümer sûresi 39/9.
[180] Ahkâf Sûresi 46/4.
[181] Hac Sûresi 22/8.
[182] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 18.
[183] bk. Zâriyât sûresi 51/20-21, Yûsuf sûresi 12/105, Yûnus sûresi 10/38-39, Rûm sûresi 30/22-23.

şeklinde sorunlar oluşacaktır. Bu durumda bilimsel argümanlar kullanılırken, kesin bilgi ile zannî bilgi ayrımı yapılmasına dikkat edilmesi çok mühimdir.[184]

Batıdaki bilimsel gelişmelerde İslam medeniyetindeki çalışmaların etkisi bulunmaktadır.[185] İslam medeniyeti yerleri ve gökleri araştırarak, deney ve gözlemler ile incelemeler yaparak, aklî çıkarımlar ile bunları temellendirerek; günümüzdeki birçok bilimsel gelişmenin temelini atmıştır. Hristiyanlıkta ilmi gerçeklerle çatışan genel tutum, Müslümanların bu konuya yaklaşımlarının genelinde hiçbir zaman bulunmamıştır. Allah'a delil olan sayılamayacak derecede işaret ve ayet bulunmaktadır. Allah'ın varlığına delalet eden deliller üç kategoride ele alınabilir. Bunlar kâinat, Kur'an-ı Kerîm ve mu'cizelerdir. Keramet de mu'cize kategorisinin altında ele alınabilmektedir. Yazar Kur'an ve mu'cizeler kısmını *er-Rasûl* kitabının içeriğine daha uygun düşmesi hasebiyle bu iki kategoriyi orada incelemiştir.[186] Kâinatın bu konudaki delil oluşu ile ilgili birçok ayet örnek gösterilebilir.[187] Kur'an'ın delil oluşuna da birçok ayetler bulunmaktadır.[188] Mu'cizeler kategorisinde de birçok ayet delil getirilebilmektedir.[189] Kur'an-ı Kerim'in Allah'tan geldiğinin ispatı aynı zamanda yaratıcının varlığını ispatlamak şeklinde sonuç ortaya koymaktadır. Mu'cizelerin ispatı da peygamberliğin ispatı olacağından yine yaratıcının varlığı delillendirilmiş olacaktır. Kur'an-ı Kerim ve mu'cizelerle alakalı kısım peygamberliğin ispatıyla da alakalı olan deizm eleştirisi bölümünde ele alınacaktır. Ateizm eleştirisi bölümündede yaratıcının eserleri üzerinden yaratıcının varlığına dair deliller argümantasyonel eleştiri başlığında incelenecektir.

Kur'an-ı Kerim gökler ve yeri incelemeye yönlendirdiği gibi insanı fert ve toplum olarak da incelemeye yönlendirmektedir. Böylelikle mikro ve makro planda bütün âlemi incelemeye yönlendirmektedir. Ki bu durumda gerek fizik, biyoloji gibi fennî ilimler gerek anatomi, fizyoloji gibi tıbbî ilimler gerekse psikoloji ve sosyoloji gibi beşerî ilimler âlem üzerindeki incelemelerden oluşmaktadır. Said Havva

---

[184] Havvâ, *Allah celle celâlüh,* 47.
[185] İsmail Kıllıoğlu, "Bilim", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (İstanbul: Risale Basın-Yayın, 1990), 1/197.
[186] Havvâ, *Allah celle celâlüh,* 21-22, 46-47.
[187] bk. Zâriyât sûresi 20-21, Yûsuf sûresi 105, Yûnus sûresi 38-39, Rûm sûresi 22-23
[188] bk. Ankebût sûresi 29/49-50-51, Âl-i İmrân sûresi 3/101.
[189] bk. Kamer sûresi 54/1-2, Hûd sûresi 11/64, Âl-i İmrân sûresi 3/49.

argümantasyonel (kanıtsal) verileri sunarken âlemdeki mikro ve makro plandaki birçok varlıklardan Allah'ın varlığına deliller getirmektedir. Yaratıcının varlığı hakkındaki delillerin anlaşılmasının önüne epistemolojik ve ontolojik hatalar geçebildiği gibi bazı psiko-sosyal tutumlar da bu delillerden yararlanabilmeye engel olabilmektedir. Şimdi de inkârcı tutumun psiko-sosyal eleştirisini yapılmaya geçilecektir.

3. PSİKO-SOSYAL ELEŞTİRİ

Said Havva, inkâr eleştirisinde bulunurken kibir, zulüm, gaflet vb. bir yönüyle psikolojik bir yönüyle sosyal olan tutumlara da dikkat çekmektedir. İnkâr durumlarındaki en yaygın sebep bu psiko-sosyal tutumlardır. Çünkü bazı insanlar delilleri arayıp bulamama sebebiyle değil de kibir, popülerleşme arzusu, kin ve düşmanlık gibi sebeplerle inkâr tutumuna düşebilmektedir. Hatta ontolojik ve epistemolojik hataların alt yapısında psiko-sosyal tutumlar olabilmektedir.

Said Havva inkârcının durumu hakikati gördüğü halde iman etmemesinden dolayı kitap yüklü olup, kitapların kıymetini ve müellifini bilmeyen kimseye benzetmektedir. Ona göre inkârcının inkârı delillerin azlığı yahut kapalılığından kaynaklanmamaktadır. Bilakis deliller çok ve açık şekildedir. Ancak inkârı kendi nefsinden, delillerden yüz çevirmesinden, hakkı itirafa yönelmeyen kibirden, cehaletten, insan fıtratından uzaklaşmak gibi sebeplerden olmaktadır. Said Havva, inkâr sebeplerini tasniflere ayırarak ve Kur'an ayetlerinden deliller getirerek sunmaktadır. Bu sebepler arasında; kibir, cehalet, zulüm ve sapma bulunmaktadır.[190] Psiko-sosyal eleştiri başlığında inkâr tutumuna sebep olan bir yönüyle psikolojik bir yönüyle de toplumsal sebepler olabilen tutumları Said Havva'nın da yaptığı gibi ayetler üzerinden ele alınacaktır. Bu başlıkta psiko-sosyal alandaki inkâr sebeplerine dair genel bir çerçeve çizmeye gayret edilecektir.

Âlemde, Allah'ın varlığını insanlara gösteren deliller çoktur. Lakin bu delilleri görmeye engel tutumlar bulunmaktadır. A'raf Sûresinde dikkat çekildiği üzere kibir ve gaflet hakkı görmeye engel tutumlardandır.[191] Kibirlenmek ve gaflet

---

[190] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 15-16, 18-19.
[191] A'râf Sûresi 7/146.

Allah'ın delillerini görmemenin, hakikate ulaşmamanın yoludur. Hâlbuki hakikate ulaşma arzusu olan, hakkı gördüğünde kabul etme kıvamında yaklaşanın tavrı Allah'ın varlığının delillerini görecek yaklaşımdır ki imana götüren yol da budur.[192] Şöyle de bir çıkarım yapmak mümkündür. Gerek ontolojik hataların gerekse epistemolojik hataların temelinde psikososyal bir geri plan bulunabilmektedir. Burada anlatılacak durumlar ateist, deist ve diğer dinlere mensup kimselerin de inkâr sebepleri olabilmektedir. Bu yönden mesele inkârcı tutumun psiko-sosyal sebepleri olarak da düşünülebilir. Genel bir portre çizmek istenildiğinden, buradaki sebepleri bilişsel ve duygusal olarak ikiye ayırmadan incelenecektir. Başlıklarda Said Havva'nın delil olarak kullandığı ayetler üzerinden bir anlatım tercih edilecektir.

3.1. Cehalet ve İnatçılık

Bakara Sûresinde "(Ehl- Kitab ve müşriklerden birtakım) bilgi yoksunları: "Allah (senin peygamberliğin hakkında) bizimle konuşmalı ya da bize bir âyet (mu'cize) gelmeli değil miydi?" dediler. Onlardan öncekiler de, tıpkı onların söyledikleri gibi söylemişlerdi. (Nasıl da) kalpleri birbirine benzeşti. Biz kesin inanan kimseler için âyetleri apaçık gösterdik."[193] buyurulmaktadır. Bu ayet tefsirler üzerinden daha yakından incelenebilmektedir.

Buradaki ayet kelimesi delil manasındadır. Allah bizimle konuşsa demeleri de kibirdendir. Böyle demeleri ayetlerde bir kapalılık olmasından değil, yakîne ulaşmak istememeleri ve inatlarındandır.[194] Rasulullah (s.a.v.) Kur'an ve diğer mu'cizelelerle desteklendiği halde mu'cize istemek işi yokuşa sürmek cinsindendir. Bundan dolayı isteklerine cevap verilmemesinin sebepleri vardır. Çünkü hakikatı arayana bir delil bile yetecektir. Allah mu'cize indirmekle onların iman edeceklerini bilseydi, indirirdi. Hâlbuki onların inatları artacağı için indirmedi. Bir diğer sebep de mu'cizeler sonrası tekziplerinin devam etmesi helak olmalarını gerektirecekti.[195] Söz ve işleri gibi kalpleri birbirine benzeyenler peygamberleri yalanlama ve muhali talep

---

[192] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 75.
[193] *Feyzü'l-Furkan Tefsirli Kur'ân-ı Kerîm Meali*, Hasan Tahsin Feyizli (İstanbul: Server Yayınları, 2019), Bakara Sûresi 2/118.
[194] Kâdı Beydâvî, *Muhtasar Beydâvî Tefsîri (Envaru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl)*, çev. Şadi Eren (İstanbul: Selsebil Yayınları, 2011), 1/188-189.
[195] Fahruddîn er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, çev. Lütfullah Cebeci vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988), 3/400-401.

etmeleri konusunda da birbirlerine benzemektedirler.[196] Said Havva'ya göre, buradaki "bilmeyenler" tabirine bu soruları soran herkes girmektedir. Bu bilgisiz kesim imanı belirli şartlara bağlamaktadırlar. Hâlbuki iman için yeteri kadar delil varken yaptıkları ise işi yokuşa sürmektir. Bu tarz istekler yeni değildir ve küfrün mantığıdır. İnkârcıların izleye geldiği bir metottur. Bu talepler ilmî ve aklî değildir.[197]

Toplumda karşılaşılan sorunlardan biri de dini konular hakkında bilgisi yetersiz olduğu halde iddialı konuşan ve üstten bakanların bulunmasıdır. Bu tarz kesim kendileri ile hakikate perde çektikleri gibi bilmedikleri halde biliyormuş gibi gözükmeleri ile de başkalarının hakikate ulaşmasına engel olma rolünde de olabilmektedir. Bu noktada inananlardan bir delil istenildiğinde yahut onlara sorular sorulduğunda hakikat sunulduğu halde işi yokuşa sürenlerle de karşılaşılabilir. Delilleri anlamaya çalışmaktan çok, konuyu farklı alanlara taşıyıp üste çıkmak isteyenler olduğu da olabilir. Sorulan sorular bazen hakikati öğrenmek için olmayabilir. Bu noktada inananlara düşen biliyorlarsa, hakikati açıkça sunmak yahut bilmiyorlarsa bir bilene yönlendirmektir. Böylece bilinmeyen konularda konuşulup hakikate ulaşılmasına engel olunmayacaktır.

3.2. Kibir ve Gaflet

Bir ayette "Bizimle karşılaşmayı ummayanlar: "Bize melekler indirilmeli veya Rabbimizi görmeli değil miydik?" dediler. Gerçekten onlar, kendi kendilerine büyüklük tasladılar ve büyük bir azgınlıkla haddi aştılar."[198] buyurulmaktadır.

Tekrar dirilmeye ve ahiret sorumluluğuna inanmayanlar kendilerini bu cümlelerle Rasulullah'tan (s.a.v.) üstün görmek istemekte ve hatta Allah'a karşı kibirlenmektedirler.[199] Bu yaklaşımları, ahiret inkârcılarının tekebbürlerini göstermektedir. Bu dünyadaki hâlis kullara bile mümkün olmayan şeyi istemekle sınırları aşarak, tuğyanda bulunmuşlardır.[200] Geçmişte inkârcıların aynı mantığını

---

[196] Konyalı Mehmed Vehbi, *Büyük Kur'an Tefsîri Hülâsat'ül Beyan* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1979), 1/215.
[197] Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 1/251-252.
[198] Furkān Sûresi 25/21.
[199] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Azim Dağıtım, 2007), 6/69.
[200] Vehbi, *Hülâsatü'l Beyân*, 10/3818.

aynı sözlerini kullananlar bulunmaktadır. Görmediğimize inanmayız mantığı da bunlardan biridir. Günümüz ateistlerinde de bu gözükmektedir.[201]

Said Havva, *el-Esas-Fit-Tefsir*'de bu ayeti tefsir ederken, Allah'a ve elçisine iman etmeyi meleklerin inmesine yahut Allah'ı görme şartına bağlamalarından inatlaşmış ve kibirlenmiş oldukları görülmektedir. Açık ve net olan hakikate karşı büyüklük taslanması, azgınlığın ileri seviye olduğunun delilidir. Ayrıca cehaletlerine de delildir. Allah madde değildir, maddenin yaratıcısıdır. Bu evrenin kanunları ve duyu organlarının kapasitesi düşünüldüğünde, Allah'ın bu dünya şartlarında görülememesi aklın kolaylıkla anlayabileceği bir durumdur.[202] Kibir, bir kimsede ahlaka dönüştüğünde düşünme yeteneğini perdelemektedir. Bu durum onu hakikati inkâra yahut hakikatin önünü kapatmak üzere gayrete sevk etmeye de itebilmektedir. Çünkü kendi görüşünü beğenmek kişiyi bu uğurda mücadeleye sevk edici bir etkendir.[203]

Bir ayette şöyle buyurulmaktadır: "Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerim(i anlamak)tan uzaklaştıracağım. Onlar her türlü mu'cizeyi görseler de ona inanmazlar, doğru yolu görseler onu yol edinmezler; (fakat) azgınlık yolunu görürlerse yol olarak edinirler. Bu, onların âyetlerimizi yalanlamalarından ve onlar(ı anlamak)tan gafil olmalarındandır."[204] Bu ayetteki kibirlenmek yaratılmışlara haksızlık etmek ve hakikati kabul etmeye yanaşmamaktır.[205] Ayetteki kibirlenmeden kasıt insanların kendilerini en üstün sanmaları ve hakların sadece kendilerine ait olduğunu varsaymalarıdır.[206] Gerek tekvini (yaratılmışlardaki) gerek teşri (Kur'an-ı Kerim'deki) ayetlerdeki hakikatleri göremez duruma geleceklerdir. Bu durumun sebebi kibirlenmeleri, hak ile batılı ayırmak için afakta ve enfüsteki delilleri, mu'cize ve alametleri hurafe gibi saymalarıdır. Bir diğer sebep de ayetleri

---

[201] Mahmut Toptaş, *Şifa Tefsiri* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 1995), 5/414-415.
[202] Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, çev. M. Beşîr Eryarsoy (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1991), 10/192.
[203] İbrahim Coşkun, *İslâm Düşüncesinde İnkâr Problemi* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014), 94.
[204] A'râf Sûresi 7/146.
[205] Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, çev. M. Beşîr Eryarsoy (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1990), 5/316.
[206] Fahruddîn er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, çev. Lütfullah Cebeci vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 11/66-67.

araştırmadan, anlayıp dinlemeden uzak kalarak, amelde ve teorikte gaflette bulunmalarıdır.[207]

Haksız yere kibirlenmelerinden dolayı Allah da onları bilgisizlikle zelil kılacak, hak dinin delillerini anlamaktan alıkoyacaktır.[208] Kendilerini kitaptan müstağni görenler, kendi görüşlerini Allah'ın kelamından üstün görenler böylelikle hakikatle aralarına perde örmektedirler. Böyle kimseler temsilen hasta bir kişinin, çoban çeşmesinden akan suyu acı zannetmesi gibidir.[209] Onların ayetleri anlama imkânı ellerinden alınır, ayetleri düşünüp anlayamazlar ve bu ceza kendi böbürlenmelerine karşılıktır.[210]

Gerek gaflet gerekse kibir insanı inkâra sürükleyen en büyük sebepler arasındadır. Gaflet içinde hiç ölmeyecekmiş gibi yaşayanlar, ahireti umursamayanlara hakikatleri anlatmak ve göstermek gerçekten çok zor olabilmektedir. Kibirli kişilereyse hakikati kabul etmeye yönlendirmek oldukça zor olabilir. Bu noktada onların kibir ve gafletlerine yönelik yol açıcı konuşmalar yapılabilmesi belki delilleri öğrenme isteği ve kabul etmeye adım atmalarına sebep olabilecektir.

3.3. Sapkınlık-Metot Hatası

Said Havva, inkâr sebepleri arasında metot hatasını da ele aldığı görülmektedir.[211] Konuyla ilgili olan ayetlerde şöyle buyurulmaktadır: "Firavun (vezirine) dedi ki: "Ey Hâmân! Benim için yüksek bir kule yap. Olur ki ben o yollara (yani), göklerin yollarına erişirim de çıkıp Musa'nın ilâhını görebilirim. Çünkü ben, onu mutlaka yalancı sanıyorum." İşte böylece Firavun'un kötü işi kendisine cazip gösterildi ve (doğru) yoldan alıkonuldu. Firavun'un tuzağı elbette yok olacaktı.".[212]

---

[207] Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/143.
[208] İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, çev. Bekir Karlığa – Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984), 6/3084.
[209] Toptaş, *Şifa Tefsiri*, 3/246.
[210] Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, çev. Sadreddin Gümüş – Nedim Yılmaz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1992), 2/352.
[211] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 16.
[212] Mü'min Sûresi 40/36-37.

Firavun, Allah'ı mekânın kuşattığı bir cisim zannetmektedir.[213] Allah cisimmiş gibi göklerde aramak doğru yol değildir. Gökler ve yerler hepsi zaten yaratıcının varlığına deliller göstermektedir. Firavun bunu halkı aldatmak için bir hile olarak yapmaktadır.[214] Said Havva da bu ayetin tefsirinde Allah'ın varlığının bilgisine ulaşma metodu duyularla algılamak olmadığını ifade etmektedir. Bu çağlar boyunca birçok kimsenin düştüğü hatalı bir metottur. Firavun bilgisizliği dolayısıyla ve gerçekleri örtmek için böyle bir ifadede bulunmuştur.[215]

Firavunun insanları kandırmak üzere yanlış bir metod sürdürdüğü görülmektedir. Günümüzde de türlü sebeplerle yanlış metodlar sunularak hakikatin önüne engel olunmaktadır. Epistemolojik eleştiri kısmında pozitivizm ve bilimsellik üzerinden hakikati örtme çabalarına biraz değinilmişti. Bundan dolayı burada tekrar ele alma gereği duyulmamıştır.

3.4. Zulüm

Zulüm kavramı âlimlerin çoğunluğuna göre bir şeyi kendi yerine koymamaktır. Küfür, şirk ve nifak da zulüm kapsamına girmektedir.[216] Said Havva, sulmü inkar sebeplerinden görmekte ve bunu ayetlerle delillendirmektedir.[217] Yahudiler Rasulullah'tan (s.a.v.) gökten bir kitap inmesini ve peygamberliğinin doğruluğuna mu'cize istemektedirler. Hâlbuki onların ataları Hz. Musa'dan (a.s.) Allah'ı apaçık göstermelerini isteyerek daha büyüğünü istemişlerdir.[218] Bu ayette gökten bir kitap indirilmesini istemeleriyle, peygamberliği tecrübe etmedikçe iman etmeyeceklerini de anlatmış olmaktadırlar.[219] Bu tarz mu'cizelerin istenmesi

---

[213] İmam Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2002), 15/266.

[214] Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/579-580.

[215] Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, çev. M. Beşîr Eryarsoy (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1992), 12/502, 506.

[216] İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Mustafa Yıldız (İstanbul: Çıra Yayınları,2017), 624.

[217] "(Resûlüm!)Ehl-i kitap('dan Yahudiler) senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni isterler (çok görme). Nitekim onlar Musa'dan bundan daha büyüğünü istemişlerdi de: "Allah'ı açıkça bize göster." demişlerdi. Bunun üzerine haksızlıklarından dolayı onları yıldırım çarpmıştı. Daha sonra kendilerine açık deliller gelmişken, buzağı(yı kafalarına uygun geldiği için ilâh) edindiler." Nisâ Sûresi 4/153.

[218] Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Taberî Tefsiri*, çev. Hasan Karakaya – Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 3/158-159.

[219] Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/126-127.

Peygamber'i (s.a.v.) zora sokmak istemeleridir. Ki daha önce zaten mu'cizeler tahakkuk etmişti.[220]

Yahudilerin Hz. Musa'dan (a.s.) Allah'ı apaçık göstermesini istemeleri iyi niyetli olmayıp, maksatları inkârdır.[221] Allah'ı göster şeklindeki istekleri imkânsızı istemek cinsinden ve işi sarpa sarmalarından oluşan bir zulüm çeşitidir. Onların bu istekleri Allah'ı yüceltme duygusundan değil, isyankâr ve edepsiz olmalarındandır.[222] Onları azabın yakalaması, zulümleri sebebiyle olup bu durum inatçılıklarındandır.[223]

Said Havva kişinin Allah'ın ayetlerini görmesine engel olan durumlardan kişinin nefsini temizlemesini tavsiye etmektedir. Bu noktada saydığı engeller arasında kibir, zulüm, yalan, ifsat, sözde durmama, korunması gereken ilişkileri bozma, gaflet, günahkârlık, hakikati açıkça gördüğü halde kabule yanaşmamak bulunmaktadır. Bu durumlara ayetlerden deliller getirmektedir. Bu noktada misaller vermektedir. Yoğun siste güneşin ışığının engellenmesi, gözdeki kusurun görmeye mani olması, kulaktaki hastalığın işitmeye engel olması gibi misaller vererek kişideki eksikliklerin hakikate mani olmasını açıklamaktadır. İnkârın sebebinin insandaki yaklaşımlarda da aranması gerektiğini ifade etmektedir.[224] Her ne kadar inkâr sebebi olarak psiko-sosyal durumlar bulunabilse de ilm-i kelâm ile iştiğal edenlerin yöntemi Allah'ın varlığını ve Rasulullah'ın (s.a.v.) peygamberliğini ispatlamak üzere aklî olarak da deliller getirmek şeklinde olmalıdır.

4. ARGÜMANTASYONEL ELEŞTİRİ

Ontolojik, epistemolojik ve psiko-sosyal eleştiri başlıklarında ateizm eleştirisine dair bir zemin inşa edildi. Şimdi de kanıtsal düzleme geçilecektir. Burada verilecek delillerin her biri farklı alanlara ait olabilmektedir. Felsefeden, anatomi ve fizyolojiye, psikolojiden, fiziğe kadar farklı alanlardan deliller sunulmaya gayret

---

[220] Fahruddîn er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, çev. Lütfullah Cebeci vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), 8/395.
[221] Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'anı Kerimin Türkçe Meali Âlîsi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 2/699
[222] İsmail Hakkı Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, çev. Abdullah Öz vd. (İstanbul: Damla Yayınevi, 2012), 2/340.
[223] Celalettin es-Suyutî, *Kelime Anlamlı Celâleyn Tercümesi*, çev. Abdulkadir Yılmaz vd. (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012), 1/592.
[224] Havvâ, *Allah celle celâlüh,* 19-20.

edilecektir. Çünkü âlem alâmettir âlemi var edene mantığıyla evrene bakıldığında yerlerde ve göklerde her şeyin Allah'ın varlığına ve birliğine delil olduğu görülecektir. Ontolojik ve epistemolojik düzlemde yanlış bir yol izlenmediğinde, psiko-sosyal engeller aşıldığında delillerin açık ve yeterli olduğu hakikatine ulaşılacaktır.

Said Havva, yaratıcının varlığına delilleri dokuz farklı kategoride incelemektedir. Bunlar evrenin hadis oluşu, irade, hayat, icabet, hidayet, ibda', hikmet, inayet ve vahdet delilleridir.[225] Delillere dair kategorilerin Said Havva'nın tasnifinden farklılıkları bulunmaktadır. Kategoriler içerisinde farklı alanlara ait deliller sunulacaktır.

4.1 Hudüs Delili

Hudüs delili ilm-i kelâm ulemasında yaygın olarak kullanılan bir delil yöntemidir.[226] Hudüs delili, Ehl-i Sünnet kelam ulemasından İmam Maturidi'nin de Allah'ın varlığını delillerdinmede kullandığı metodlardan birisidir.[227] Bu delil kategorisinde evrenin başlangıç noktası olduğu merkeze alınmaktadır. Evrenin başlangıcı olduğuna dair deliller sunulur. Böylelikle evrenin başlangıcı olduğu ispat edilmektedir. Sonrasında da her başlangıcı olanın bir başlatıcısı vardır mantığından hareket edilmektedir. Bunun sonucunda ise yaratıcının var olduğuna sonucuna varılmaya çalışılmaktadır.[228]

Said Havva'nın bu başlık altında aklî delillerin yanı sıra birçok bilimsel delili de kullandığı görülmektedir. Kâinatın başlangıç noktası olmasına dair geçmişte birçok aklî delil getirilmiştir. Günümüzde aklî delillere, bilimsel gelişmeler sonucu bulunan ısı kanunu, elektron kanunu gibi kanunlar sebebiyle bilimsel deliller de eklenmiştir. Böylelikle bu konudaki deliller artmış ve ikna ediciliği de kuvvetlenmiştir. Said Havva'nın, bu kategoride *Mesîru'l beşeriyye*, *Allâh yetecellâ fî asri'l-ilim*, *Meallâhi fi's-semâi* adlı eserlerden de yararlanarak konuyu işlediği

---

[225] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 23-106.
[226] Bekir Topaloğlu, *İslâm Kelâmcıları ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vacîb)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1983), 7.
[227] Fatma Aygün, "Allah'ın Varlığı'nı Aklen Bilmeye İlişkin Mâtürîdî'nin Hudûs Delili (Hadesü'l-A'yân Delili)". Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / 6 (Haziran 2016), 163.
[228] Bekir Topaloğlu, "Hudûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/304-305.

görülmektedir. Bu konuda evrenin oluşumundaki dört ihtimal söz edilmektedir. Bunlar, evrenin aslında olmadığı, evrenin kendi kendini yoktan var etmesi, evrenin ezeli oluşu ve evrenin ezeli olan Allah tarafından yaratılması ihtimalleridir. İlk ihtimale cevap verilirken evrenin algılanması ve hissedilmesiz gibi açıklamalar yapılabilir yahut bu iddianın da kendi mantığı içerisinde yok olduğu belirtilerek üzerinde fazla durulmaz. İkinci iddiaya cevap vermek kolaydır ki yokluktan varlığa geçiş için varlık gerekmektedir. Yokluktan varlığın kendiliğinden çıkması mantıklı bir çıkarım olmamaktadır. Üçüncü ihtimalde ise termodinamik kanunu incelenmektedir. Evrenin ezeli olmadığı şu şekilde ispatlanmaya çalışılır. Bu kanuna göre evrende ısı olması göre ve de termal dengeye ulaşılmadığına göre evren sonsuz da olamaz, yani sonradan oluşmuştur.[229]

Entropi yasasının keşfi, kuantum fiziği vb. birçok yeni bilimsel gelişme ile materyalist felsefe sarsılmıştır.[230] Termodinamiğin ikinci kanununa göre ısı kaynaklarında sıcak maddelerden soğuk maddelere termal dengeye doğru ısı akışı olmaktadır. Evrendeki sıcaklık eşitlenmesine doğru ısı akışı devam etmektedir.[231] Bu kanun üzerinde düşünüldüğünde evren hep var olsaydı sınırlı olan kaynakların sınırsız zaman içinde tükenmesi gerekecekti ve de termal dengeye ulaşılmış olması gerekecektir. Ama evren sıcaklık olarak eşit hale gelmemiştir. O halde evrenin başlangıç noktası bulunmaktadır. Termodinamiğin ikinci kanunu olan entropinin anlaşılması bu konunun anlaşılmasında oldukça önem arz eden bir durumdadır. Hudûs delil kategorisinde kullanılabilecek fizik vd. fenni bilimlerdeki kanunlar ilm-i kelam ile iştiğal edenlerin bu konulara eğilmelerini beklemektedir. Hudûs delil kategorisindeki kullanılabilen Said Havva'nın da eserinde yer verdiği bir diğer kanıt ile devam edilecektir.

Bildiğimiz üzere maddeyi oluşturan atomlarda elektron, proton, nötron parçacıkları bulunmaktadır. Atom çekirdeğinde nötron ve proton bulunmaktadır. Proton pozitif yüklü, elektron ise negatif yüklü parçacıktır. Elektronlar hareket eden

---

[229] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 23-25, 27, 29.
[230] Mehmet Ödemiş, "Determinizmin Yeni Savunması: Nörobiyolojik İndirgemecilik", *Kader* 19 / 1 (Haziran 2021), 30.
[231] Mustafa Akdağ, *Temel Kavramları ile Mühendislik Termodinamiği* (Bakü: Qafqas Üniversitesi Yayınları, 2009), 6.

parçacıklardır.[232] Madde yapısındaki boşluklu sistem güneş ve gezegenler arasındaki boşluğa benzetilmektedir. Madde çekirdeği ve elektron arasındaki boşluk maddelerin şu anki hacimlerine sahip oluşunda merkezi durumdadır. Elektronların çekirdeğe yapıştığı düşünülürse evrendeki cisimler şu anki boyutlarından çok daha küçük hacimlerde olacaklardır. Elektron hareketi kanununun Allah'ın varlığını ispat ile alakası şu şekilde kurulmaktadır. Her hareket belirli bir zaman ve mekânda ortaya çıkmaktadır. Elektronların hareketinin de başlangıç noktası vardır. O halde evrenin başlangıç noktası bulunmaktadır. Başlangıç noktası olan hiçbir şey kendi kendine oluşmayacağına göre yaratılmıştır. Ezeliliği anlamak adına bir rakamının yanına sıfırlar ekleyelim. Bu durumda elde edilecek sayı ezeliliğe nispetle sıfır gibidir. Maddenin ezeliliğini söyleyenler maddeye bu şekilde bir sıfat atfetmektedirler. Isı kanundaki durum burada da düşünülmelidir. Yıldızlar ve onlardan olan güneş sınırlı kaynak oldukları halde halen nasıl ısı vermektedir sorusu burada mühimdir. Sınırlı olup ısı ve kütle bakımından tükenmekte olan güneş ve diğer yıldızlar neden halen bitmemiştirler, sorusu düşünülmelidir. Bu durum bütün bunların sonradan olduğuna delâlet etmektedir.[233]

el-Kindî cisimlerin taşıdığı mekân, hareket ve zaman gibi özelliklerinin sonsuz olamayacağını düşünmektedir. Çünkü cisimlerin nihayetsiz olmayışı, onlarla alakalı olan özelliklerinin de sonluluğunu gerektirmektedir.[234] Materyalistler ilimsiz, kudretsiz, hayatsız maddeye ezeliyet atfederek açıklamalarda bulunmaktadırlar. Yaratılışı kabul edenler ise her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, mutlak hayat sahibi yaratıcıyı merkeze alarak açıklamalar yapmaktadırlar.

Said Havva da *"Raciu şüruhu cevheretüt tevhid"* adlı eserden de yararlanarak kelamdaki cevher araz delilini de hudûs delili olarak ele almaktadır. Maddeler cevher ve arazlardan oluşurlar. Cevher bizzat kendisi var olan, araz ise cevherle beraber bulunan olarak tanımlanır. Yani maddenin kendisine cevher denilmekte, özelliklerine araz denilmektedir. Bu kavramlar üzerinden şöyle bir bağlantı kurmaktalar ve isbat-ı vacip de bu delili kullanmaktadırlar. Arazlar değişkendir, başlangıç noktası

---

[232] Selami Kılıçkaya, *Temel Fizik* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1996), 59, 109.
[233] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 25-28.
[234] Topaloğlu, *İslâm Kelâmcıları ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı*, 52.

müşahede edilir. Her cevher de araz vardır ve cevherler arazlarıyla birlikte bulunurlar. O halde cevher de hâdistir, başlangıç noktası vardır; ezeli değildir.[235] İlm-i kelam ulemasının hudûs delil kategorisinde kullandığı kanıtlardan biri de cevher-araz yöntemidir. Bu metotta arazın ne olduğu belirlendikten sonra arazların hâdis oluşu ispatlanır. Akabinde de cevherlerin arazlardan ayrı olamayacağı vurgusuyla arazla birlikte olan cevherin de hâdis oluşu delillendirilir. Böylelikle hâdislerin geriye doğru sonsuz gidemeyeceği (teselsülün batıllığı) vurgulanarak kadîm varlık olan yaratıcı sonucuna çıkılır.[236]

Görüleceği üzere hudûs delili kategorisinde geçmişteki filozof ve kelamcıların kullandığı deliller kullanılabileceği gibi günümüz bilimsel verileri de kullanılabilmektedir. Hudûs delilinin temel mantığı, temel ilkelerini iyice öğrenen bir zihinsel mekanizma zaman, mekân, cisim, enerji ve atomlar üzerinde araştırmalar yaparak ve akli yürütmeler kullanarak Allah'ın varlığına dair deliller bulabilir. Bu noktada ilm-i kelâm ile uğraşanların konuya multi-disipliner yaklaşarak günümüz bilimsel verilerindeki temodinamik kanunu, kuantum fiziği gibi yaklaşımları takip etmesi ve güncel verilerle de hudûs delilini güçlendirmesi gerektiği açıktır.

4.2 İrade Delili

Said Havva irade delili kategorisinde güncel deliller kullanmaya çalıştığı gibi, kadîm ulemadan da yararlanmayı unutmamaktadır. İrade delili işlenirken evrendeki ihtimallilik üzerinden tek ihtimalin seçildiği gündeme getirilmektedir. Evrendeki varlıkların ve işleyişin tesadüfen olamayacağına odaklanan bir anlatım söz konusudur. Tesadüfen olma ihtimali olmayan seçilimler ve işleyişler üzerinden de irade sahibi bir yaratıcının varlığına deliller sunulmaktadır. Said Havva'nın bu kategoride *Kıssat'ül-İman*[237], *Allâh yetecellâ fî asri'l-ilim, e'l-ilmu yed'û ilel-imân*[238] adlı eserlerden yararlandığı da görülmektedir. Bu başlıkta irade delili ile ilm-i kelamdaki imkân delili bağlantılı olarak ele alınacaktır.

---

[235] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 28-29.
[236] Topaloğlu, *İslâm Kelâmcıları ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı*, 85-89.
[237] bk. A. Nedim *el-Cisr, İlim-Felsefe-Kur'an Işığında İman* çev. Remzi Barışık (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1981).
[238] bk. A. Cressy Morrison, *İlim İman Etmeyi Gerektirir* çev. Nureddin Boyacılar (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1972).

İrade belgesi incelenirken, kâinatın varlığı hakkında üç ihtimal göz önünde bulundurulmaktadır. Birinci ihtimal Allah'ın eseri olması, ikinci ihtimal kâinatta bulunan moleküllerdeki atomların kendi aralarında anlaşarak iradeleriyle bu hale gelmesi, üçüncü ihtimal ise tesadüfen bu hale gelmiş olmasıdır. Kâinatın tesadüfen oluştuğunu iddia edenler; elektronların hareketlerinden, proton-elektron arası boşluğa, farklı elementlerin kütle numaralarının farklı olmasından yeryüzündeki dağlar, hava, sular ve diğer intizamlı varlıkları da kapsayan bir iddia ortaya atmaktadırlar.[239]

İrade delilinin daha kolay anlaşılabilmesi için Said Havva, varsayımlar üreterek kişiyi düşünmeye sevk etmek istemektedir. İğne deliğinden iğnelerin geçirilmesi, harflerin masadan düşerek tesadüfen kitap oluşturması gibi örneklemler üzerinden ihtimaller arttıkça bir şeyin oluşmasında tesadüfün kabul edilmesinin imkânsızlığını ispat etmeye çalışır. Kör olan bir bebeğin iğne deliğinden iğneyi geçirme ihtimali azdır. Hele ki bunu art arda yapması düşünüldüğünde akıl bunu kabul etmemeye meyleder. Bir de iğnelere sayıların verilip sırayla çekilmesi ve delikten geçirilmesi gibi kombinasyonlar düşünüldüğünde bu durum kabul edilemez hale gelmektedir. Çok miktarda harfin bir yerden dökülmesiyle anlamlı cümle oluşturması ihtimali az olsa da beklenebilir. Lakin bütün harflerin anlamlı cümleler oluşturması ve dahası edebi özellikler barındıran bir şiir kitabı oluşturması ise tesadüfen oluşması durumunu münkün olmaktan uzaklaştırmaktadır. Said Havva, konuyla bağlantılı olarak protein ile ilgili ihtimalleri anlatırken; İsviçreli ilim adamı Charles, Fransız Deny'den, İngiliz Litz gibi farklı kişilerin anlatımlarından yararlanmaktadır.[240]

Genetik bilgi taşıyıcısı DNA'nın protein üretimini denetleme görevi bulunmaktadır. Protein üretimi farklı organ sistemlerine göre farklılaşmaktadır.[241] Organizmaların yaptığı çoğu işte proteinler görevlidir. Kimyasal tepkimelerden, hücresel haberleşmeye birçok konuda rolleri bulunmaktadır. Enzimlerin temel maddesi olan proteinler canlılık için hayati bir konumdadır. İnsanda her biri kendine

---

[239] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 32.
[240] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 33-35.
[241] Ernst Mayr, *Biyoloji Budur Canlı Dünyanın Bilimi*, çev. Afife İzbırak (Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2008), 199.

özgü bir yapıya ve işleve sahip on binlerce protein molekülü bulunmaktadır. Proteinler bilinen en karmaşık moleküllerdendir. Her bir protein farklı görev üstlenmesine paralel olarak farklı yapılarda bulunmaktadır.[242]

Bu varsayım metodu protein molekülü üzerinde de kullanıldığında mesele netleştirilmektedir. Protein molekülü kâinattaki birçok elementin belirli oran ve sistematikte bir araya gelmesi durumunda oluşmaktadır. Kendisinde protein üretilen canlılarda kendileri bundan habersiz de olsalar bu kimyasal olaylar tekrar tekrar oluşmaktadır. Bu tekrarlar düşünüldüğünde olaydaki ihtimaller sayılarla ifade edilecek mümkünlükten uzaklaşmaktadır. Hatta bu durum farklı farklı canlılarda farklı farklı zamanlarda tekrarlar halinde ortaya çıkıyor olmasının üzerinde dikkatlice düşünüldüğünde ise meselenin bütün bunları makro ve mikro planda bilen ve idare eden ilim, irade, kudret sahibi bir varlığın yönettiğini kabul etmek oldukça kolaylaşacaktır. Kâinatta tesadüfilik yerine bir program, bir düzen içinde işleyiş; nedenselliklerle kurulu hikmet yüklü olgular ve olaylar görülmektedir. Yeryüzü, gökyüzü, katı, sıvı ve gaz maddeleri evrendeki düzenin bağlantılarıdır. Canlı varlıkları da cansız varlıkları da birbirlerine hikmetle sebep-amaç kurulabilen muhteşem bir işleyiş içerisinde bağlayan bu nizam tesadüfen oluşmayıp ilim, irade ve kudret sahibi yaratıcının eseridir.[243]

Evrende rastgelelikten uzak canlıların yaşamasına uygun bir nizamın olduğundan bahsetmek için kâinattaki bazı şeylerin farklılaşması ile nasıl dengenin bozulup yaşama uygunluğunu kaybedeceğini belirtmek üzere bir takım örnekler verilmektedir. Bu örnekler şunlardır:

-Yerkürenin kalınlığının artması karbondioksit dengesini bozacak ve canlılığı tehdit eder duruma gelecektir.

-Atmosfer tabakasının daha ince olması sonucu meteorlar canlılığı bitirebilecek tehlikeler oluşturacaktır.

---

[242] Jane B. Reece- Lisa A. Urry-vd., *Campbell Biyoloji*, çev. Ertunç Gündüz – İsmail Türkan (Ankara: Palme Yayıncılık, 2013), 77.
[243] Havvâ, *Allah celle celâlüh,* 42.

- Güneşin verdiği ısı miktarındaki artma ve azalma; canlıların donma ve kül olması ile sonuçlanacaktır.

-Ayın dünyaya uzaklığındaki farklılaşma; med-cezir olayındaki kuvvet denklemini değiştirecek ve bu durum dağların dahi sular altında kalabilmesine neden olacaktır.

-Gece ve gündüzdeki dengelerin altüst olması durumunda ısısal farkların artması, yaşamayı imkânsızlaştıracaktır.

- Havadaki oksijen oranının değişmesiyle çok küçük kıvılcımlarla çok büyük yangınlar çıkabilecektir.

- Su dengesinin bozulduğu varsayıldığında, okyanus ve denizler olmayacaktır. Bu durumda da canlıların yaşaması mümkün olmazdı. Su buharlaşırken tuz ile buharlaşsaydı da bu denge bozulurdu.

- Yerkürenin eksenindeki derecenin farklılaşması sonucu dünyanın iklim-ısı dengesinin alt üst olması ile karşılaşılırdı.

- Dünya, Merkür gibi olsaydı dünyanın bir tarafı gece bir tarafı gündüz olurdu.

- Çekim kanunları olmasaydı, mümkün varlıklar şu anki şekillerinde kalamazdı.

- Elementler bileşik yapamasaydı su, toprak, bitki ve hayvan; canlılık olmazdı.

-Isı kanunu olmasa soğuma olmayacak ve yaşamsal faaliyetler tehdit altında olacaktı.

-Dağlar ve yeryüzündeki geçim kaynakları olmasaydı canlılar yaşamlarını sürdüremeyecekti.[244]

Kâinat karmaşık yapılardan, neden-sonuç ilişkisi kurulabilen hikmetli organizasyonlardan oluşmaktadır. Canlı ve cansız mahlukâtın bir bütün olarak düzenli işleyiş halinde olması ilim, irade ve kudret isteyen bir düzen olduğunu göstermektedir. Bu noktada ilim, irade ve kudret sıfatlarını tesadüf gibi bir belirsiz bir kavrama vermek oldukça mantıksız bir çıkarım olmaktadır. Bütün bu varlıklar ve organizasyonları, bir düzen içerisinde evirilip çevrilmektedir. Bu nizamın

---

[244] Havvâ, *Allah celle celâlüh,* 39-41.

yönetilmesi için gereken mutlak ilim, irade ve kudreti yaratıcıya atfetmekse doğru düşünen aklın, hakikati arayan vicdanın meyledeceği çıkarım olarak olmaktadır. Basit bir kalemin bile kendi kendini oluşturduğunu kabul etmeyen insan nasıl olur da vücudundaki hücreleri, organları, sistemleri olan insanı, çeşitli kimyevi ve fiziksel düzenli, bağlantılı faaliyetlerin sürdüğü bitki ve hayvanları tesadüfen oluşmuş kabul edebilir? Yerlerdeki ve göklerdeki canlı cansız bütün varlıklar ve onların içinde bulunduğu düzen içinde düzen olan bu nizamın tesadüfen oluştuğunu söylemek ne kadar ilmî ne kadar mantıklı ne kadar delile dayalı bir çıkarımdır?[245] Olgudaki karmaşıklık arttıkça ve fiili gerçekleştirecek olanda da ilim, irade ve kuvvet bazında azaltmalar oldukça yapılabilirlikte tesadüfe yer kalmamaktadır.

Said Havva, konuyu kelam âlimlerinin de kullandığı bir tasniften yararlanarak da desteklemektedir. Bilindiği üzere varlıklar vacip (zorunlu varlık) ve mümkün (yokluğa da varlığı da ihtimali olan varlık) olmak üzere bir tasnif kullanılmaktadır. Mümkün varlıkları; farklı zamanda, farklı mekânda, farklı sayıda, farklı özelliklerde olması da mümkündür. Bu ihtimaller içinden birinin seçilimi için de mümkün varlık olmayan zorunlu varlık tarafından takdire ihtiyaç bulunmaktadır.[246] İslam tarihinde özellikle filozofların kullandığı sonrasında da Fahreddin er-Râzî ile kelamcıların da kullanılan imkân delilinde mümkün varlıkların bir tahsis ve tercih ediye muhtaçlıkları söz konusudur. Müessirlerin mümkün varsayılmasında teselsül konusu ortaya çıkmaktadır. Teselsül de batıl olduğuna göre mümkün varlıkları, zorunlu olan bir varlığa dayandırmak gerekmektedir.[247]

4.3. Hayat Delili

Said Havva, hayat delilini isbat-ı vacipte kullanırken odaklandığı noktalar; hayatın ortaya çıkışı ve çeşitliliği, insan ve ahlakı konularıdır. Bu konular Allah'ın varlığına ayrı ayrı deliller sunduğu gibi bunların tesadüfe bağlanamayacağı da açıktır.[248] Said Havva'nın bu kategoride *Allâh yetecellâ fî asri'l-ilim, el-İslam ve'n-*

---

[245] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 42-43.
[246] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 37.
[247] Topaloğlu, *İslâm Kelâmcıları ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı*, 102, 107.
[248] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 52-53.

nazariyyetü Darvin, *Mesîru'l-beşeriyye*, *e'l-İlmu yed'û ilel-imân*[249] ve Şetî'nin tıpla alakalı eserinden yararlandığı görülmektedir.

Hayat delili kategorisine bilim-din çatışması hakkında akla takılan bazı sorulara cevap verilerek başlanmak istenmektedir. Böylelikle Said Havva, delillerden yararlanmanın önünü açan bir başlangıç tercih etmektedir. Bu noktada aklî önermelerle varılan sonuçlara karşı çıkma, kâinattaki tecrübî metotlarla keşfedilen kanunlara, gözlem sonuçlarına karşı çıkma gibi tutumlar bütün dinlerde varmış gibi yansıtılmaktadır.[250] Hâlbuki İslam insanları ilme, tefekküre, kâinat üzerinde araştırmalar yapmaya yöneltmektedir.[251]

Bazı ferdî hatalar sebebiyle deney ve gözlemlerde yahut aklî önermelerle elde edilen katî bilgilere karşı çıkmak şahsidir. Bu konuda Müslümanları itham edici genelleştirmelerden sakınılmalıdır.[252] Bu noktada Gazzâlî'nin (r.aleyh) ikazları meselenin önemini anlatmaya yetmektedir. *Tehafütü'l-Felasife* adlı eserinde; geometri, matematik gibi ilimlerce kesin olarak ispatlanmış meselelere din adına karşı çıkmanın insanların dine olan güvenleri konusunda tehlike oluşturacağını anlatmaktadır. Hatta bu tutumun İslam'a din düşmanlarından daha fazla zarar verebileceğini belirtmektedir.[253]

Kâinatı yaratan da, İslam'ı gönderen de Allah olduğu için bunlara dair ilimler çelişmeyecektir. Bu konuda tehlikeli olansa bir konuda kesinleşmemiş bilgileri, teorileri merkeze alarak ayetleri tahrif etmektir. Bu durumda teorinin yanlışlığı ispatlandığında ayet üzerinde şüpheler oluşmasına sebep olma gibi problemler ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda bilimsel kanıtlar kullanılırken, ispat edilen durumun kesin oluşuna dikkat edilmesi gerekmektedir. İslam'ın ilmi, tefekkürü, araştırmayı teşvik etmesi bilimsellik adı altında sunulan her bilgiyi kesin olarak kabul etmemizi gerektirmez. Bilimsel araştırmalar; kanun şeklinde katî (kesin) bilgiler sunabileceği gibi teoriler şeklinde sunduğu zannî (ihtimalli) bilgiler de barındırmaktadır.

---

[249] bk. A. Cressy Morrison, *İlim İman Etmeyi Gerektirir* çev. Nureddin Boyacılar (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1972).
[250] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 44.
[251] A'râf Sûresi 7/185, Yûnus Sûresi 10/101, Rûm Sûresi 30/8, Rûm Sûresi 30/22, Fâtır Sûresi 35/27-28, Zümer Sûresi 39/9
[252] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 45.
[253] Gazzâlî, *Tehâfüt el-Felâsif*, 8.

Çelişkiler barındıran, ispat edilmemiş meseleleri bile kesin bilgiymiş gibi sunan anlayış ile delillere dayanan, kesinlik kazanmış verileri kullanarak fikir yürüten anlayış arasında büyük bir fark vardır. Hele ki zannîlik (ihtimallilik, kesinliği olmayan) taşıyan bir meseleyi kesinlik kazanmış, ispat edilmiş bir bilgi sunmanın nasıl bir tehlike oluşturabileceği ise insanları bu meselelere temkinli yaklaşmaya itmektedir.[254]

Kur'an-ı Kerim, hayatın nasıl oluştuğu konusunda araştırmaların önünü açmaktadır.[255] İslam medeniyeti dünyayı ve eşyayı (varlığı) araştırarak gerçek mahiyetlerini öğrenmek üzere incelemeler yapmıştır. Aklî çıkarımlar ile de bunları temellendirerek; günümüzdeki birçok bilimsel gelişmenin de temelini atmıştır. Avrupa, bilimsel gelişmelerde İslam Medeniyetinden etkilenmiştir. Yahudilik ve Hristiyanlığın aksine İslam dini bilgiye önem vermekle onlardan ayrılmaktadır.[256]

Said Havva, hayat delili içerisinde konu ile yakından bağlantılı güncel bir tartışma olan evrim konusunu da irdelemek istemiştir. Bu noktada naklî deliller olarak ayet ve hadisleri kullanarak konuya girmektedir. Batılı bilim adamlarından da nakillerle konuyu genişletmektedir. Evrim teorisini kabul edenlerin, kabul etmeyen bilim adamlarından fazla olmadığını ifade etmesi de mühimdir. Burada Hz. Âdem'in (a.s.) insanlığın babası olduğuna dair tarihî deliller, insan-maymun arasındaki kalıtımsal farklar, tür içi değişimler (meyve sinekleri, beş tırnaklı atlar, yeşil-mavi yosunlar), ara canlıların bulunamaması, türler arası değişimin hiç müşahede edilmemiş olduğu gibi konulara değinilmektedir. Bu gibi konularda varsayımlar üzerinden konuşulması ve ideolojik olarak bu teorinin desteklenmesi odaklı analizler yapılmaktadır.[257]

Hayatın oluşumuna dair teorilerden biri de çeşitli elementlerin birleşimi ile canlı hücreler ve bunların farklılaşmasıyla canlılıktaki türleşmeler olmuştur. İnsan; ilim, irade ve kudret sahibi bir varlık olduğu halde kâinatın canlı-cansız halini elementleri birleştirerek yapamamaktadır. Canlılık sahibi insanın bunca teknolojik

---

[254] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 46-47.
[255] Ankebût Sûresi 29/19-20, Ğâşiye Sûresi 88/17.
[256] İsmail Kıllıoğlu, "Bilim", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (İstanbul: Risale Basın-Yayın, 1990), 1/197-198.
[257] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 47-52.

imkâna rağmen yapamadığını belirsiz bir kavram olan tesadüfe, tabiata yüklemek ne kadar mantıklıdır? Hayatın başka gezegenlerde oluştuğu ve oradan dünyaya geldiği gibi iddialar da atılabilmektedir ki bu da oldukça kaçamak bir cevap olarak önümüzde durmaktadır. Bazı kimseler, DNA'nın keşfini bile yaratıcının inkârına delil görme hatasına düşülebilmektedir. Hâlbuki DNA, Allah'ın varlığına delillerden bir delildir. Bunların oluşumunu ilimsiz, iradesiz, kudretsiz olan maddeye, tesadüfe, tabiata atfetmek için hiçbir delil bulunmamaktadır. Akl-ı selim, bunu kabul edemez.[258]

Genetik bilgimiz, Adenin, Timin, Sitozin ve Timin gibi parçacıkların birleşimiyle oluşan DNA ile taşınmaktadır. Bir insan hücresindeki DNA'da bile yüzlerce hatta milyonlarca baz sarmalı birlikteliği bulunmaktadır.[259] DNA'ların da bulunduğu hücreleri, dokuları, organ ve sistemleri düşündüğümüzde son derece kompleks ve hayret verici bir bedene sahip olduğumuz anlaşılır. İnsanın farkında olmasa da vücudunda birçok fizyolojik organizasyonlar anbean devam etmektedir. Konuya dair bir başka delil de hücreler için merkezi bir unsur olan proteinlerdir.

Proteinlerin yapı taşları aminoasitler olup bunların yirmi kadarı insan vücudunda çokça bulunmaktadır. İnsan vücudundaki katı maddelerin yarısından fazlası proteinlerdir. Proteinlerin de birçok çeşidi bulunmaktadır.[260] Bu proteinlerin yapıp taşlarındaki dizilimlerinde düzenlilik bulunmaktadır. Bu düzenliliğin vücutta sürekli tekrarlanması ise üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir konudur. Bu konu şu misalle daha iyi anlaşılabilir. Samanyolu galaksisinde küçük bir daire şeklindeki hedef bulunmaktadır. Bu hedefe rastgele ateş edilerek her defasında merminin bu küçücük delikten geçmesi durumu farz edilsin. İşte bu ihtimal, insan vücudundaki düzenliliğin tesadüfen olduğu iddiasının imkânsızlığı hakkında fikir verecektir. Hücrelerdeki bu materyallerdeki birleşme, parçalanma, üretim, boşaltım vb. hayatî faaliyetlerdeki muazzam organizasyon tesadüfiliğe yer bırakmamaktadır. Gerek insanda gerekse diğer canlılarda bulunan yapılar ve bunlardaki fiziksel-kimyasal organizasyonlar; ilim, irade ve kudret sahibi bir varlığı aramaya iten

---

[258] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 53-56.
[259] Reece - Urry-vd., *Campbell Biyoloji*, 88.
[260] Mitat Koz – Ethem Gelir – Gülfem Ersöz, *Fizyoloji Ders Kitabı* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, 2020), 212.

sayamayacağımız deliler sunmaktadır. Bu organizasyonların evrendeki birçok kanuna da uyumlu şekilde süregelmesi; makro ve mikro plandaki muhteşem düzeni de gözler önüne sermektedir. Makro ve mikro planda hepsini bilen; irade ve kudret sahibi bir zat ancak bu düzeni kurabilir ve işletebilir.[261]

Yeryüzünde; toprağından, sularına; havasına kadar insanın gördüklerinin ötesinde göremediği küçük canlılar da barındırmaktadır. Her birinin farklı farklı üreme şekilleri, beslenme-boşaltım sistemleri, fizyolojik organizasyonları bulunmaktadır. Canlılardaki ve cansızlardaki bu düzenli işleyişin tesadüfen olabileceği düşünülemez. Hatta canlıların hepsinin bile ilmini, kudretini ve iradesini aşacak derecede karmaşık organizasyonlar harika bir işleyişle anbean devam etmektedir. Said Havva, ayrıca amip canlısının yaşamsal faaliyetlerini gündeme getirerek deliller sunmaktadır. Yaratıcı, yaratılan ayrımı oldukça mühimdir. Kâinattaki farklı farklı organizasyonlardaki hayret verici işleyişi; ilim, irade ve kudretten yoksun maddelere bağlamak, bunların tesadüfen oluştuğunu iddia etmek; tabiat gibi muğlak kavramlarla durumu izah etmeye çalışmak delillere dayanmayan bir iddiadır.[262] Said Havva, hayat delili içerisinde insan ve ahlakı meselesini de incelemektedir.

İnsan en güzel şekilde yaratılmış bir varlıktır.[263] İnsan âlemin kendinde saklı olduğu bir küçük âlemdir.[264] Bu noktada Allah'ın varlığını bilmede ve O'nu tanımak noktasında insanın kendisini tanıması çok kuvvetli bir delil durumundadır. Madde, kendisine ve başka varlıklara anlam vermekten uzaktır. Seçebilmesine sebep olacak iradesi de yoktur. İnsan ise kendisine ve haricindekilere anlamlar yükleyebilir. İradesiyle farkı yönelimlerde bulunabilir. İnsan ilim, irade ve kudreti bulunan; analiz ve sentezler yapan, aklî çıkarımlar sonucu hakikati arayan, kabul ve ret yöneliminde bulunabilen, uygarlıklar inşa edip yıkabilen bir varlık olarak maddeden oldukça farklıdır. Bu halde maddenin insanı meydana getirebileceği düşüncesi delilsiz ve mantıksız bir çıkarım olacaktır. Bunları tesadüfler sonucu maddenin oluşturduğunu

[261] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 56-58.
[262] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 59-62.
[263] bk. Tîn Sûresi 95/4.
[264] Saîd Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)* (Ankara: Hilal Yayınları, 1981), 5.

söylemek yerine mutlak ilim, kudret ve irade sahibi yaratıcıya atfetmek açık ve kuvvetli delillerle desteklenen bir çıkarımdır.[265]

İnsan oldukça kompleks bir canlıdır. Farklı disiplinler insanın farklı yönlerine odaklanarak ilim üretmektedirler. Anatomiden, fizyolojiye; pedagojiden, ekonomiye birçok farklı alan insana dair konularını bitirememektedir. Bunca çalışmaya rağmen insan vücuduna dair birçok şey halen bilinmemektedir.[266] Batılı psikologlar insanı bir bütün olarak incelememiştir. İnsanın bazı yönlerini ele alarak insanı tanımlamaya çalışmışlardır. Buradan kaynaklı hatalar insan tasavvurunu etkileyerek ekonomiden, siyasete birçok ilim dalında da hatalara sebep olmuştur.[267]

İnsanın ahlakı, davranışlarıyla farklı oluşudur. Tevazudan, kibire; zilletten, vakara; birçok ahlaki ögeyi yansıtabilen bir şahsiyeti bulunmaktadır. Duyguları açısından ise sevinen, üzülen, özlem duyan, öfkelenen bir benliğe sahiptir. Bütün bunlar insanın, ruhu, nefsi ve bedeniyle alakalı fonksiyonlarıdır. İnsan ahlakıyla da birçok yaratılmıştan bu şekilde ayrılır. O bir bedenden ötesi ahlakı ve hisleri olan maddi yönün ötesinde manevi yönü bulunan çok yönlü bir varlıktır. Bütün bunların hayat sahibi olmayan maddelerin tesadüfüne bağlanması bu durumu açıklayabilecek bir yaklaşım olmamaktadır. Sonuç olarak, hayat sahibi varlıklar bütün türleriyle Allah'ın varlığına delildir. Hayat sahibi varlıkların en önemlilerinden insan da gerek anatomik ve fizyolojik olarak gerekse sosyolojik ve psikolojik yönleriyle bir bütün halinde Allah'ın varlığına delildir. Hâlbuki bunları maddelere, tabiat ve tesadüfe bağlayanların delili nedir?[268]

4.4 Hidayet Delili

Hidayet kelimesi doğru yola girmek ve doğru yolu göstermek şeklinde mastar olarak kullanılabilmektedir. İsim olarak ise doğru yol ve kılavuzluk anlamındadır.[269] Kâinattaki mikro zerrelerden, makro yapılara kadar; basit bileşimlerden karmaşık bileşiklere kadar doğru hedefi ve uygun amacı bulmaya yönelik bir yönelme durumu

---

[265] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 62-63.
[266] Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, çev. Fatıma Zehra Bayrak (İstanbul: Hayat Yayıncılık,2015), 13-15.
[267] Muhammed Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*, çev. Bekir Karlığa (İstanbul: İşaret Yayınları, 2019), 25-26.
[268] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 63-65.
[269] Bekir Topaloğlu – İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 128.

göze çarpmaktadır. Said Havva, bu durumun nasıl oluşmakta olduğuna dair sorular sorarak kişiyi düşünmeye sevk etmek istemektedir.[270] Said Havva, bu konuyu ele alırken *Allah ve'l ilmu'l-hadis*[271] ve *e'l-İlmu yedû ilel-iman*[272] adlı eserlerden sıkça yararlandığı görülmektedir. Bu konuya dair incelenen örneklerle mesele daha bir netleşecek, deliller daha kolay anlaşılacaktır.

Avrupa'da yaşayan yılan balıkları, olgunlaştıktan sonra buralardan çok uzaktaki Bermuda'nın güney açıklarına göç etmekte burada yumurtlayıp ölmektedirler. Orada büyüyen yeni yılan balıkları da annelerinin yaşadığı yere göç etmektedir. Bu durum onların ilim, irade ve kudretlerini aştığı halde doğru yolu ve mekânı bulmaları harikulade bir durumdur ki bu durumda onları yönlendiren başka bir varlık olduğunu düşünmekse akla uygun olan bir tutumdur. Eşek arıları doğacak evlatları için çekirgeyi felç edecek kadar zehir bırakmaktadır. Sonrasında onu uygun bir toprağı kazarak yerleştirir. Eşek arısı buraya yumurtlar ve ölür. Böylece yeni doğan yavrular, felç olan çekirgeyi yiyerek hayatta kalırlar. Doğan yavrularının halini, ihtiyacını bilecek ilimden yoksun olan arı böyle bir sebep-sonuç ilişkisini kuracak yeteneği yokken onu böyle bir duruma sevk eden, ona doğru yolu gösteren bir varlığı düşünmemek elde değildir. Said Havva, ayrıca aksilokopun yaşamından; hurma ağacının meyvesine, emzirme olayına değin örnekleri hidayet delili olarak bu konuda işlemektedir.[273] Kur'an-ı Kerim'in vurguladığı üzere Allah hidayet veren, doğru yola eriştirendir.[274]

Said Havva, bütün örnekleri bir doğru yola sevk ediliş yönüyle delil olarak kullanmaktadır. Evrenin en küçük canlısından, cansız unsurlarına ve galaksideki gök cisimlerine kadar büyük bir gayeye yönelik sevk ve idare; aynı zamanda düzen göze çarpmaktadır. Akıl dikkatlice bunlara baktığında yaratıcının varlığına dair birçok delil bulabilecektir. Ayetleri gönderen de evreni yaratan da Allah'tır. Allah'ın hâdi isminin bulunduğu ve bütün bunların da isminin tezahürü olduğu unutulmamalıdır.

---

[270] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 70.
[271] bk. Abdürrezzak Nevfel, Allah ve Modern İlim, çev. Akif Nuri Karcıoğlu (İstanbul: Dava Yayınları, 1972).
[272] bk. A. Cressy Morrison, *İlim İman Etmeyi Gerektirir* çev. Nureddin Boyacılar (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1972).
[273] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 70-73.
[274] Tâhâ Sûresi 20/50.

Bazı inkârcılar bu deliller üzerinden fikir yürütürken kesin olan ile zannî olan bilgileri birbirine karıştırarak sunabilmektedirler. Gözlem ile yorumu birlikte sunan bu durum ilmî davranmaktan uzak bir tutumdur. Konuşmalarında sanki tabiatın, kâinatın iradesi, ilmi, kudreti varmış gibi yorumlamalarda bulunmaktadırlar. Bütün bunları yaratıcıya atfetmemek için belirsiz bir tabiat kavramı üzerinden açıklamaya çalışmaları ise büyük bir yanılgıdır. Hâlbuki mümkün varlıkların sıfatları ve organizasyonları üzerinde düşünüldüğünde ihtimalleri tekleştiren, bütün bunları bilen, takdir eden kudret sahibi varlık gerektiği fark edilecektir.[275] Hidayet delili doğru yola yönlendirmekle alakalı olduğundan burada insanların doğru yola yönlendirilmesi meselesi gündeme gelmektedir. Bu da kötülük problemiyle yakından alakalıdır. Said Havva da hayat delilinde kötülük problemine değinmektedir. Daha önce ayrıca ele alındığından burada kısaca değinilecektir.

Bazı kimseler, evrende kötülük de var iyilik de var demektedir. Ve de yaratıcı herkesi hidayete erdirebileceği halde, bütün şerleri engelleyebileceği halde neden yapmamakta olduğuna dair sorular sormaktadırlar. Hatta bazıları bu durumu yaratıcının yokluğuna delil göstermektedir.[276] Hâlbuki evrende kötülüğün bulunmasını yaratıcının yokluğuna delil göstermek insanın evrendeki düzen ve uyum hakkındaki bilgi eksikliğinden ve insandaki sorumluluğu göz ardı etmekten kaynaklanmaktadır.[277]

Kader konusundaki hataların temelinde Allah'ın genel iradesini göz önünde bulundurup kendilerine verilen iradeyi hesaba katılmaması bulunabilmektedir. Allah'ın bilmesi, takdir etmesi insanın iradesini ortadan kaldırmaz ve ondan sorumluluğu da kaldırmaz. Kader, sorumluluğa engel olacak şekilde anlaşılmamalıdır. Allah'ın olacak olanları bilmediğini zannetmek hatadır. Allah'ın bilmesini zorladığı şeklinde anlamak ve insanın iradesini kaldırmak da hatadır. Hidayeti genel ve özel olarak ikiye ayıran Said Havva; genel hidayetten herkesin nasibi olduğunu belirtir. Özel hidayetin ise insanın imtihanda olmasına has bir durum olduğuna dikkat çeker. Özel hidayet insanın sorumluluğu ile alakalı bir hedeftir. İki

---

275 Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 73-74.
276 Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 76.
277 Ali Osman Gündoğan, *Felsefeye Giriş* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2016), 176.

hidayetin de vuku bulması ise Allah'ın sevk etmesiyledir.[278] Kader konusunda hataya düşülmesinde ayetlere usulsüz yaklaşımların sebep olduğu da görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'deki ilgili ayetlere[279] bütüncül yaklaşılmalıdır. Böylece insan iradesinin ve hürriyetinin de bu durumda devre dışı kalmadığı anlaşılmaktadır. Evrende Allah'ın iradesi dışında bir şeyin gerçekleşmesi düşünülemez. Lakin bu durum insanın iradesini de sorumluluğunu da ortadan kaldırmamaktadır.[280]

4.5. Emsalsiz Yaratıcılık ve Vahdet Delilleri

Kur'anı Kerim'den delil olarak getirilen ayetler[281] ile emsalsiz yaratıcılık (ibda') kategorisinde, evrendeki varlıkların görüntülerine dikkatler çekilmektedir.[282] Emsalsiz yaratıcılık kategorisinde Said Havva *el-İlmu yed'û ile'l-imân*[283] adlı kitaptan yararlandığı da görülmektedir.

Bir ressamın eserini gördüğümüzde ondaki tasvirler, uyumla işlenmiş bulutlar ve gökyüzü insanı etkiler, insana hayret verir ve dikkatlerini celbeder. Bu eseri yapan ressama övgüler yapılır. Peki, içinde yaşanılan şu kâinatta sergilenen ve sergilenmeye devam eden sayılamayacak kadar çok şaheserler, tablolar hakkında bu bağlantı kuruluyor mu? Yoksa alışkanlıkla bakılıp geçiliyor mu? Bunları kimin yaptığı hakkında fikir yürütülüyor mu? Eğer ki gaflet hali aşılarak evrene dikkatle bakılacak, derinlemesine üzerinde düşünülecek olursa bütün bu tasvirler, eşsiz şekilde yaratana yönlendirilecektir. Gökkuşağı, yıldızlar, ay, güneş, ağaçlar, yapraklar, çiçekler, vadiler, nehirler vd. sayamayacağımız varlıkların farklı hallerindeki tablolar eşsiz manzaralar olarak insanların önündedir. Bütün bunlardaki görülen muhteşem güzellikler, uyumlar; eşsiz renk uyumu, eşsiz kompleks yapıların uyumu, hayranlık vericidir. Emsalsiz şekilde yaratılmışların her biri ayrı ayrı bunları yaratana işarettir, alamettir, delildir. Bütün bunlar insana Rabbini bütün isimleriyle tanıtmak; sevgiyle ve aşkla Allah'a şükredip ibadet edilsin diye verilmiştir. Bunlara yönelik olarak insanlara eşsiz hisler ve güzelliğe meyil verilmiştir. İnsana düşünme

---

[278] Havvâ, *Allah celle celâlüh,* 76-78.
[279] Müddessir Sûresi 74/31 ayeti; Saf Sûresi 61/5, Şems Sûresi 91/9-10, Tekvîr Sûresi 81/27-29.
[280] Havvâ, *Allah celle celâlüh,* 77.
[281] Secde Sûresi 32/7, Fâtır Sûresi 35/13, Bakara Sûresi 2/117, Lokmân Sûresi 31/20, İbrâhîm Sûresi 14/34.
[282] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 80.
[283] bk. A. Cressy Morrison, *İlim İman Etmeyi Gerektirir* çev. Nureddin Boyacılar (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1972).

ve farkındalık özellikleri de verilmiştir. İnsan, kâinattaki varlıklar arası bağlantılar kurarak onları sever, hoşlanır. Yahut onlara kızar, hoşlanmaz. Farklı farklı duygular hisseder. Kâinatta güzel ve daha güzel olan tabloların hepsinde ayrı bir eşsizlik vardır. Bu eşsiz şaheserleri görüp bunları sunanı görmemek, verilen iyilikleri görüp vereni görmemek insana yakışır mı? Said Havva, konuya dair şiir de aktarmaktadır. Azab çekmek senin içinse tatlıdır. Uzaklık senin içinse yakınlıktır.[284] Şeklindeki cümleler içeren şiirle de konuya farklılık katmaktadır.

Şimdi de bir başka delil olan vahdet delili kısaca incelenecektir. Kâinat incelendiğinde çokluk içinde birlik görülmektedir. Bu muhteşem düzen içindeki organizasyon ilim, irade ve kudret sahibi aynı zata delalet etmektedir.[285] Said Havva, bu konuyu Hasan el-Benna'nın *el-Akâid* adlı eserinden faydalandığı görülmektedir. Ayrıca, *Kıssatü'l-İmân*[286] ve *Meallahi fis'semâî* eserlerinden de yararlanarak incelediği görülmektedir.

İnsan, solunumunda oksijen alırken, karbondioksit vermektedir. Böylelikle kandaki iyon konsantrasyonu da düzenlenir. Solunum sisteminin fonksiyonlarından biri de konuşmak için gerekli seslerin üretilmesidir. Ayrıca insan solunumla mikroplara karşı kendini korumaktadır.[287] Bitkiler de fotosentez ile oksijen üretmektedirler. Hava sistemindeki elementlerden oluşan bileşiklerin bu şekilde birbiriyle uygun şekilde organizasyonlar oluşturması, düzen içindeki ilişkisi vahdete delalet etmektedir. Hayvansal ve bitkisel gıdalar; protein, nişasta ve yağ olmak üzere taksim edilirler. Nişasta sindirilmeye ağızda başlarken, protein midede, yağ da bağırsakta sindirilmeye başlamaktadır. Burada da dayanışma, düzen ve yardımlaşma göze çarpmakta ve insanlara birliği hatırlatmaktadır. Bitkilerin çiçeklerinin renk renk olup arıların dikkatini çekecek şekilde olması ve bu şekilde çiçekten çiçeğe polen taşıyan arı vb. varlıklarla çiçeklerde tozlaşmaya sebep olduğu bilinmektedir. Kâinattaki bu varlıklar arası düzen, uyum, dayanışma ve birlik şüphesiz ki Allah'ın

---

[284] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 79-81.
[285] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 100.
[286] bk. A. Nedim *el-Cisr, İlim-Felsefe-Kur'an Işığında İman* çev. Remzi Barışık (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1981).
[287] Koz – Gelir – Ersöz, *Fizyoloji*, 118.

eseridir.[288] Said Havva, Allah'ın tekliğine dair Kur'an-ı Kerim'den delil olarak birçok ayeti de zikretmektedir.[289]

Evrende çekim kanunu gibi birçok varlığı aynı anda etkileyen ve evrendeki düzeni gösteren bütün kanunlar da Allah'ın tekliğine delil olmaktadır. Muhtelif varlıklardaki bu birlik hayvanlarda, insanlarda ve bitkilerdeki bu uyum, düzen ve ahenkli organizasyon hepsi ayrı ayrı ve birlikte Allah'ın varlığına ve birliğine delildir. En küçük zerrelerden bitkilere, hayvanlardan insanlara; yıldızlardan galaksilere gördüğümüz bu düzen ve uyum hepsini idare eden ve yaratanın aynı olduğuna; irade, ilim ve kudretin aynı yaratıcıya deliller olduğu anlaşılır. Said Havva ayrıca, kâinatın varlığının ve birliğinin neden tabiata değil de yaratıcıya dayandırıldığını anlatmak üzere Hasan Hüveydi'nin "*el-Vücûdü'l-Hak*" adlı eserinden nakille sebebiyet, tabiatçılık ve tevhid başlıklarını kitabına almıştır.[290]

4.6. Hikmet Delili

İslam'da aslolan mü'minin imanı konusunda delillerini artırmasıdır.[291] Tahkiki imana erişmek üzere; uyanıklık halini, tefekkürünü, ibret almasını artırması gerekmektedir. Allah'ın hikmet yüklü varlıklarını müşahede eden kalp, eğer hakikate açıksa bütün bunlarda Allah'ın kudretini, ilmini, iradesini müşahede eder. Allah'ın varlığının kâinattaki delillerini anlamak üzere aklî istidlallerden yararlanılması gerekmektedir. Mü'minler ve inkârcılar kâinatı araştırmaya yönelmişlerdir. Aralarındaki temel fark ise kâinatı oluşturan asıl sebebi görmeye çalışmak ile gözlemle yetinip tefekkür etmeden bırakmaktır. Burada temsili anlatımla bir bina karşısındaki iki mühendis düşünülmektedir. İkisi de binanın mikro ve makro planları konusunda oldukça bilgi sahibidir. Aralarındaki fark ise biri bu binanın irade, kudret, ilme gerek olmadan inşa edildiğini düşünmekte diğeri ise bunu yapanın ilim, irade, kudret sahibi birisi olduğunu ifade etmektedir. Hatta ilk mühendis binanın nasıl kendi kendine oluştuğunu gelecekte keşfedileceği zannını da ifade etmektedir. Hâlbuki kâinat keşfedildikçe Allah'ın varlığına dair deliller artmaktadır. Said Havva

---

[288] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 100-101.
[289] bk.en-Neml 27/59-64, Enbiyâ 21/21-25, el-Mü'minûn 23/84-92, İsrâ 17/42-43, el-Mülk 37/3-4.
[290] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 103-120.
[291] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM yayınları, 2002), 3.

bu konuda kâinatı inceleme, gözlemleme ve araştırma noktasında Mü'minlerin az çabaladığını da eleştirmektedir.[292]

Hikmet, bir şeyi yerli yerine koymaktır.[293] Kâinatta bulunan hiçbir varlığın hiçbir yönü sebepsiz bir tesadüfîlik içinde değildir. Aksine varlık ve olgularda bir hikmetlilik, gayelilik ve sebeplilik bulunmaktadır. Dünya hayatında ölümün bulunmasının da hikmeti bulunmaktadır. Bu hikmete bakmak için bir misal getirilmektedir. Eğer sinekler ölmeseydi, yavrularıyla birlikte hızla çoğalacak ve dünyada tabaka oluşturacak şekilde artacaklardı. Yaratılmışların tek bir cinsi ölmediğinde oluşacak sonuç budur. Diğer canlıları da düşünüldügünde ölümün nasıl bir hikmet olduğu daha iyi kavranmaktadır. İnsan gaitasının bakteriler ve diğer etkenler tarafından çözünmesinin mümkün olmadığını varsayılsın. Bu durumda dünyada birikecek koku, kitle, hastalık yapıcısı unsuru felaket olacaktır. Böylelikle birbiriyle bağlantılı birçok sebep ve hikmet de fark edilebilmektedir. Zulüm, küfür vd. kötülüklerin neden olduğu noktasında bazı sorular sorulabilmekte ve bunların olmasında nasıl bir hikmet olacağı hakkında yanlış fikirler yürütülebilmektedir. Hâlbuki bir konudaki hikmeti bilememek yahut bilinmesinde kusur etmek hikmetin yok oluşuyla veya olmamasıyla aynı şey değildir. Allah'ın yarattıklarında hikmetleri keşfetmeye çalışılır. Lakin Allah'a niye yaptın şeklinde hesaba çeker bir tarzda tutum sergilemek ise insanı ontolojik olarak aşacak bir tutumdur. Sınırlı akıl ve ilim sahibi insanın, her şeyi insandan daha iyi bilene güvenmesi elbette tutarlı bir yol olmaktadır.[294]

Said Havva, konuya dair misalleri Abdurrezzak Nevfel'in *Allah ve Modern ilim*[295] adlı kitabından çokça yararlanarak işlemektedir. Hidayet, emsalsiz yaratıcılık ve bu delildeki misallerde görüldüğü üzere; kâinattaki küçük zerreden büyük galaksilere kadar hikmetlerle iç içe yaşanılmaktadır. Bütün varlıkların muhtelif özelliklerinde sebeplilik ve hikmetler bulunmaktadır. İnsanın gözü, eli ve diğer azaları, çöldeki dikenli otları yemesini kolaylaştıracak şekilde dili yarık olan deve,

---

[292] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 82-83.
[293] Topaloğlu – Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 129.
[294] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 82-85.
[295] bk. Abdürrezzak Nevfel, Allah ve Modern İlim, çev. Akif Nuri Karcıoğlu (İstanbul: Dava Yayınları, 1972).

bitkilerdeki terleme olayıyla su taşınmasının alakası, kuşların hacimlerinin kemiklerindeki boşluğun uçmasına uygunluğu, yarasadaki radarı anımsatan mekanizma gibi örnekler düşünüldüğünde kâinatta küçük-büyük her varlığın hikmetlerle iç içe olduğunu fark edilebilir.[296]

Said Havva bu delil kategorisinde birçok ayet zikretmektedir.[297] Kur'an-ı Kerim'de göklerde ve yerde birçok ayet olduğu halde yanlarından yüz çevrilerek geçilmesi vurgulanmaktadır.[298] Bütün bu canlı ve cansız varlıklardaki sayılamayacak kadar çok hikmet, gaye ve düzenin; ilimsiz, iradesiz, görmeyen, işitmeyen tabiat tarafından yapıldığını tesadüfen olduğunu ispat edecek herhangi bir delil yoktur. Bu ilmîlikten uzak delilsiz bir yol, yanlış bir metottur.[299]

4.7. İnayet ve İcabet Delilleri

Her nimetin arkasında o nimeti veren vardır. Hastaya uygun ilacın tespitinin arkasında doktor, çocuğun eğitim ve büyümesinin arkasında anne ve baba vardır. İnsan için hazırlanmış bu kâinatta da bütün bu yardım, lütuf ve nimetleri veren vardır. İnsanın üzerindeki nimetler ve ona yapılan yardımlar Kur'an'ın çokça üzerinde durduğu bir delildir. Bu delil Allah'ın rahmetini, keremini, fazlını ortaya koyarak mükellef olan insana şükretmesi gerektiğini de hatırlatmaktadır. İnsana verilen ikramlar, nimetler sayılamayacak kadar çoktur. İnsana verilen nimetlerin başında insanın maddi ve manevi yapısı gelmektedir. Yerdekiler ve göktekiler insanın hizmetine verilmiş ve ona ihsan edilmiş nimetlerdir. Said Havva konuyla ilgili birçok ayeti de zikretmektedir.[300] Bir ayette belirtildiği üzere insana halifelik verilmiştir.[301] Bu halifeliği üzerinden ona verilen nimetler özetlenebilmektedir.

İnsanın halifeliği, ona verilen maddi ve manevi özelliklerle varlığı idareye musahhar olmasıdır. Ve de yeryüzünün Allah tarafından insana tahsis edilmiş olmasıdır. İnsanlar nimetleri elde etme bakımından derece derece farkları olan varlıklardır. İnsanlara farklı görev ve sorumluluklar yüklenilmesi dünya hayatının

---

[296] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 87-89.
[297] bk. Yûsuf Sûresi 12/105, Yûnus Sûresi 10/101, A'râf Sûresi 7/185, A'râf Sûresi 179, Hac Sûresi 22/46, Kehf Sûresi 18/6, Nahl Sûresi 16/12.
[298] Yûsuf Sûresi 12/105.
[299] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 89.
[300] Havvâ, *Allah celle celâlüh*, 91-97.
[301] En'âm Sûresi 6/165.

tanzim edilmesinde merkezi konumdadır. Ve insanlar kendilerine verilen güç ve imkân nispetinde imtihana tabi tutulacaklardır. İmkânlarını doğru yolda kullanan kişi bu sınavı kazanacaktır. Allah'ın insana en büyük ihsanı da peygamberler göndermesidir. İnsan kâinattaki en mükemmel varlıktır. Gökler, yeryüzü, bitkiler, hayvanlar istisnasız her zerresiyle insana musahhar (hizmetçi) kılınmıştır. İnsan gıdasını, barınacağını yakacağını, ilaçlarını bitkilerden elde etmektedir. Etinden, sütüne, yününe kadar hayvanlardan faydalanmaktadır. Demirden, bakıra, oksijenden, hidrojene cansız elementlerden yararlanmaktadır. Vaktin bilinmesinde kullanılan ay, güneş, yönleri öğrenebildiğimiz yıldızlar da insanın emrine musahhar kılınmıştır. Ve insanın yaratılışına da bunlardan istifade edebilmesine uygun ilim, irade, kudret, hikmet ve akıl verilmiştir. Bunlar da yeryüzü ve göklerin insanın emrine hizmetçi kılındığına delillerdendir.[302]

İnayet kategorisindeki delillere kısaca bakıldı. Şimdi de icabet kategorisindeki delilleri kısaca iredelenmeye çalışılacaktır. Said Havva, bu konuda dualara icabet eden bir yaratıcı olduğuna deliller getirmektedir.[303] İnsan içinden çıkılamaz bulduğu sıkıntılı durumlarla karşılaştığında yüce bir varlığa sığınma ve ondan yardım isteme konusunda fıtrî bir eğilim içerisindedir.[304]

Bu konuda gerek Müslümanları gerekse başkalarının oldukça fazla şahsi tecrübesi bulunmaktadır. Said Havva, dua ile ilgili şahsi tecrübelerle bu duruma deliller de sunmaktadır. Bir dergiden nakille; denizde erzaksız şekilde kaybolan askerlerin duaya sarılması ve sonrası alakasız şekilde kişilerin orayı hedeflemediği halde rüzgâr vb. sebeplerle oradakileri bulup kurtarması bahsedilen örneklerden biridir. Bir diğer durumda bir radyodan nakille sunulmaktadır ki 13 yıl kadar hasta olan bir gencin tedavisi noktasında ümitlerin çok azaldığı bir durumda çocuğun duaya yönelmesi sonucu iyileşmesidir. Bir diğer verilen örnekte de Mısır'daki bir yangında halkın duası sonrası yağmur yağmasıyla yangının sönmesinden bahsedilmektedir. Bu durum duaları işiten ve sıkıntıları gidermeye muktedir irade, ilim ve kuvvet sahibi bir zata delil olan bir durumdur ki halk arasında bu tarz

---

[302] Havvâ, *Allah celle celâlüh,* 97-99.
[303] bk. el-En'âm 6/40-41, Yunus 12, el-İsrâ 17/67, Yûnus 10/22-23, el-En'âm 6/63-65, el-Bakara 2/186.
[304] Havvâ, *Allah celle celâlüh,* 66-69.

tecrübeler olmuş ve olmaya devam etmektedir. Bu konuda daha derin bir bilgiye sahip olmak isteyenleri yazar Kadı Tenuhi'nin *el-Ferec ba'de'ş-şidde*[305] eserine yönlendirmektedir.[306] Said Havva'nın buradaki aktardığı şahsî tecrübeler ilmi olarak herkese sunulabilecek deliller olmasa da Said Havva'nın bu konularda sadece inkârcılar için deliller getirmediği unutulmamalıdır. İman sahibi kişiler de bu tarz durumlar tecrübe edebildiği için onlara yönelik deliller de sunum olabilir. Bu konularda hangi delilin kimlere sunulmasının daha doğru olacağı da üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur.

---

305 Ebû Ali et-Tenûhî, *el-Ferec baʿde'ş-şidde*, nşr. Abbûd eş-Şâlcî (Beyrut, 1975).
306 Havvâ, *Allah celle celâlüh,* 67-69.

İKİNCİ BÖLÜM
SAİD HAVVA'DA DEİZM ELEŞTİRİSİ

Deizmde tanrının varlığı kabul edilse de peygamberlik müessesi kabul edilmemektedir. Yaratanın evrene müdahale etmediği savunulmaktadırlar. Bu yönüyle de İslâm akaidine ters düşmektedir.[307] Farklı deist yaklaşımları olsa da yaygın görüşe göre yaratıcı evreni kendisinin müdahale etmeyeceği tarzda yani saat-saatçi ilişkisi şeklinde kurgulamıştır.[308] Deizm yaratıcının bazı kullarına vahiyle din indirmesini, peygamberlere mu'cizeler vermesini kabul etmeyen bir tutum içindedir.[309]

Deistlerin kurguladığı yaratıcı-insan ilişkisi, insanı yaratıp başıboş bıraktı şeklinde özetlenebilmektedir. Lakin deistler bu konuda Allah'ın peygamber göndermediğine dair delil göstermekte zorlanmaktadırlar. Hâlbuki dünya tarihinde peygamberlik iddiasında bulunanlar olmuştur. O halde hakikati arayan bir deistin peygamberlik iddiasında bulunanların hayatını, getirdiği kitabı incelemesi gerekmez mi? Bu durumda önlerinde dünya tarihinde eşine rastlanılmadık şekilde bir nesil yetiştiren, dünya tarihini değiştiren Kur'an-ı Kerim'in kendisine indiğini bildiren okuma-yazma bilmeyen bir insan bulunmaktadır. Doğruluğu ve aklının yetkinliği konusunda tarihî olarak birçok delil bulunan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatına, şahsiyetine bakmaları gerekmez mi? Said Havva'nın da deizm eleştirisindeki metodu peygamberliğin bizzat vaki oluşunu göstermek şeklindedir. Bunu da Hz. Muhammed'in (s.a.v) hayatını, özelliklerini, örnekliğini, mu'cizelerini ve önceki kitaplarda müjdelenmesini aklî, naklî ve tarihî delillerle inceleyerek yapmaktadır. Çünkü Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Allah tarafından peygamber olarak görevlendirildiğinin ispatlanmasıyla diğer peygamberlerin doğrulukları da delillendirilmiş olacaktır.

---

[307] Hüsameddin Erdem, "Deizm", *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1994), 9/109-111.
[308] Selçuk Kütük, *Deizm* (İstanbul: Bir Yayıncılık, 2019), 19.
[309] İbrahim Coşkun, "Günümüzde Deizm, Ateizm ve Nihilizmi Doğuran Sebepler", *Modern Çağın İnanç Sorunları*, ed. Fatih Kurt (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 52.

Said Havva, Rasulullah'ın (s.a.v.) peygamberliğini ispat etmek üzere deliller getirmeden önce insanın varlıksal düzlemdeki yerini tespit etmekle konuyu ele almaya başlamaktadır. Bunu da insanın diğer mahlûkattan ve bilhassa görülebilen varlıklardan farklarına vurgu yaparak tespit etmeye çalışmaktadır. Sonrasında da deliller vererek peygamberliğin doğruluğunu ispat etmeye çalışmaktadır. Böylelikle de dini inkâr durumlarının sebeplerini önlemeye çalışmaktadır. Burada ele aldığı düzlem de önemlidir. Meseleyi dinlerin inkârı, dinlerin kabulü üzerinden değil de İslam dininin inkârı ve İslam dininin kabulü üzerinden yapmaktadır. Eleştirisi deizmi de kapsar şekilde bütün inkâr durumlarına şâmildir.

Deizm eleştirisi ontolojik eleştiri bağlamında ve de argümantasyonel eleştiri bağlamında incelenecektir. Ateizm eleştirisinde epistemolojik eleştiri ve psiko-sosyal eleştiri başlıkları da oluşturulmuştu. Burada bu şekilde ana başlıklar altında toplayacak derecede ifadeleri olmaması sebebiyle ayrıca başlık altında inceleme gereği görülmemiştir.

1. ONTOLOJİK ELEŞTİRİ

Şüphesiz insan birçok varlıktan farklılıklarıyla öne çıkmaktadır. İnsanın nereden geldiği, neden burada olduğu ve öldükten sonra nereye gideceği üzerindeki derinlikli düşüncelerin merkezinde de insanın ne olduğu bulunmaktadır. Bütün bunların ele alınması farklılıkların gündeme getirilmesine sebep olmaktadır. Said Havva da bu farklılıklar ile sorumluluk arasında bağlantı kuran bir giriş yapmayı tercih etmektedir.

Said Havva bu konudaki kıyaslamalarını dünyada normal şartlarda görülen varlıklar üzerinden yapmaktadır. Öncelikle insanı kıyaslamalar üzerinden farklılıklarının tespiti ile ele almaktadır. Sonrasında ise insanın yeryüzündeki halifeliği ve imtihan dünyasında oluşuna geçmektedir. Böylece insanın halifeliğiyle, imtihan ve mükellefiyet arasında bağlantı kurmaktadır.

1.1. İnsanın Ontolojik Farklılığı

İnsan âlemdeki diğer varlıkların mikro halidir. İnsanın müşahede edilen yaratılmışlardan farkları yedi vecihten incelenebilir. Bunlar insanın vücudunun, ilminin, iradesinin, mertebe ve imkânının, konuşma kabiliyetinin, bilişsel yeteneklerinin ve ahlakının farklılığıdır.[310] Bu farklılıklar başlıklara ayrılmadan incelenecektir. Konuya bedensel farklılıklardan başlanarak giriş yapılmaktadır.

İnsanın yaratılıştan verilen uzuvlarının bazı varlıklarda benzer yönleri bulunsa da farklılıklar olduğu açıktır. Misal olarak insan eli hayvanların elinden çok daha farklı alanlarda kullanılabilmektedir. İnsan bu eliyle medeniyetler inşa etmiştir. İnsanın dik duruşundan, yüzüne ve diğer organlarına kadar bu farklılık aşikârdır.[311] Said Havva, insanın yaratılıştan farklılığını konu edinirken Tin Sûresinin 4'ncü ayetini de gündeme getirmektedir.[312] İnsanın ilim yönünden farklılığına geldiğimizde öğrenme melekesinin oldukça farklı olduğu görülür. Nitekim madde ve bitkinin öğrenme yeteneği bulunmamaktadır. Hayvanların ise yemesi, içmesi, hayatını koruması gibi konulara has bir öğrenme kapasitesi ve yeteneği bulunmaktadır. Bunların üstünde bir bilgi öğretileceğinde de bunu çok zor öğrenmektedir. İnsan ise kendinin şuurunda olarak başka şeyleri öğrenir, terkip ve tahlil eder. Kendi dışındaki varlıkları tanır, neden ve niçin sorularına cevap arar. Yaratılmışlara tesir eden kanunları ve nizamları kavrar. Bunlar üzerinden medeniyetler inşa eder.[313] Said Havva burada ilgili ayetleri de zikretmektedir.[314]

Hayvanlar benzer durumlara benzer tepkiler verirken, iradelerindeki farklılık sebebiyle insanlar benzer durumlara farklı tepkiler verebilmektedir. Örneğin, insan benzer bir duruma kızmak yahut intikam almak gibi farklı tepkiler verebilmektedir. Bu tepkilerdeki farklılık insan ve hayvandaki irade farklılığı ile alakalıdır. İradedeki farklılık ve genişlik durumu da ilim ile de yakından alakalıdır.[315] Said Havva ayrıca

---

[310] Saîd Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)* (Ankara: Hilal Yayınları, 1981), 5-7.
[311] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.),* 5.
[312] Saîd Havvâ, *er-Rasûl (s.a.v.)* (Kahire: Dâr'us-Selam, 2010), 5.
[313] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 5.
[314] bk. Bakara Sûresi 2/31 ve Alak Sûresi 96/5.
[315] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.),* 5-6.

insanın irade sahibi olması ile ilgili ayeti de bu konuda zikretmektedir.[316] İnsanın konumu ve imkânına geldiğimizde; insan dünya hayatında konum açısından kumandanlık mevkiindedir. Göklerdeki ve yerdekiler insana musahhar kılınmıştır. İnsan konumu ve imkânlarını kullanarak birçok teknolojik eser ortaya koymuştur. Hâlbuki hayvanlar bir baltayı dahi yapamamaktadırlar.[317] Said Havva bu konuda şu ayetleri zikretmektedir.[318] İnsanın konuşması da oldukça farklıdır. İnsanın kelam kabiliyeti dikkate şayan sonuçları olan bir durumdur. Oluşturduğu kelimelerle, kurduğu cümlelerle, şiirleriyle duygularını ifade eder. Bu eserleriyle insanları ağlatabilir, neşelendirebilir. Hayvanların telaffuzları insana kıyasla az ve daha sınırlı çerçevede olmaktadır.[319] Said Havva bu konuda Rahman Sûresinden ayetler de aktarmaktadır.[320]

İnsan aklı ve hayvan aklı arasındaki farklar, somut örneklerle incelendiğinde ortadaki fark daha da netleşmektedir. Hayvanlarda da görme özellikleri bulunabilmektedir. İnsanlar ve hayvanlar bir denize baktığında aynı maviliği görebilmektedir. Lakin aynı deniz üzerinden insanın şiirler, yazılar yazması ve yaratılanları ibret nazarıyla incelemesiyse apayrıdır. İnsan idrakiyle, tasavvurlarıyla, hayalleriyle bambaşka bilişsel özellikler sergilemektedir. İnsanlar ve hayvanlar doğadaki güzellikleri algılama noktasında benzer konumda olabilseler de insanların doğal güzellikler üzerinden ilhamla ürettikleri şiirler, hikâyeler gibi edebî eserler oluşturması onun idrak ve tasavvurlarındaki farklılaşmayı göstermektedir. İnsan ahlakî bakımdan da çok farklıdır. İnsan ahlakî seviye bakımından çok yükseklere çıkabilmekte yahut çok aşağılara da inebilmektedir. Hayvanlar ise ahlak bakımından ekseriyetle tek ahlaka sahiptirler. İnsan; kinden, kıskançlığa, kibirden, riyaya birçok ahlakla yahut bunların zıtlarıyla ahlaklanabilmektedir.[321]

İnsanın yaratıcısı bulunmaktadır. Bu durumda insanın düşünmesi gereken kendisini başıboş bırakmadığıdır. Çünkü insan akıl ve iradesiyle diğer varlıklardan

---

[316] İnsân Sûresi 76/3.
[317] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.),* 6.
[318] bk. el-Bakara 2/29, Lokmân 31/20, Hûd 11/61.
[319] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 6.
[320] el-Bakara 2/29, Lokmân 31/20, Hûd 11/61.
[321] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*,6-7.

seçkin kılınmıştır. İnsan yaratıcısının varlığını akılla anlayabilse de yaratıcısına olan görevlerini ayrıntısıyla tespit edememektedir. Her insan kendi görüşüne göre bir yol seçtiği takdirde de kargaşa olacaktır. Bu kargaşadan, tereddütlerden insanı kurtaracak Allah'ın emir ve yasaklarını, Allah'ın rızasına uygun yaşam tarzını öğrenmek üzere peygamberlik müessesine ihtiyaç duymaktadır.[322] Deizm ise burada peygamberlik müessesi yerine insanı koyarak meseleyi çözemeyecektir. Her insanın farklı aklî kapasitesi, ilmi ve tecrübesi bulunmaktadır. İnsan hayatına müdahale etmeyen bir yaratıcı yaklaşımında en basit meselelerlede bile ihtilaf edebilen insanların yaratıcıya olan görevlerini ve hayat nizamını nasıl inşa edecekleri kargaşası oluşmaktadır. Bu problem ancak insandan ontolojik olarak üstün olan yaratıcının emir ve yasaklarının öğrenilmesiyle çözülebilecektir.

1.2. Yeryüzünün Halifesi Mükellef İnsan ve İmtihan Dünyası

Said Havva, insandaki farklılıkların, ona verilen bu konum ve ihsanların insana verilen sorumlulukla alakasını kurmaktadır. Aynı zamanda konuyu insanın halifeliğiyle bağlantılandırmaktadır. Said Havva, insanın başıboş bırakılmadığı,[323] emaneti yüklendiği,[324] yeryüzünün halifesi olduğu,[325] kulluk etmesi için yaratıldığı[326] ile ilgili ayetleri zikretmektedir. İnsanın yaratılışındaki farklılaşmanın sorumluluktaki farklılaşmaya yansımalarını vurgulamaktadır. Said Havva, insanın halifeliğini evrenin esas sahibi olmamasına, kendi arzularına göre değil onu halife olarak gönderenin emirlerine göre hareket etmesi gerektiğine dikkatleri çekerek özetler.[327] Bu konuyu tefsirlerden de ele almak faydalı olacaktır.

Burada Bakara Sûresi 30'ncu ayetteki insanın halife kılınışına göz atıldığında; insanların yeryüzünün sakinleri, imar edicisi olduğu ve Allah'ın dinini ve hükümlerini yaşatmak üzere halife kılındığı görülmektedir.[328] Müfessirler, insanın Ahzâb Sûresi 72'nci ayetteki belirtilen emanet kavramını yükümlülükler olarak tefsir

---

[322] Mustafa Sabri Efendi, *Gaybın Önünde el-Kavlu'l-Fasl* çev. Muhammet Uysal (İstanbul: Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı, 2019), 224-225.
[323] el-Kıyâmet 75/36.
[324] el-Ahzâb 33/72.
[325] el-En'âm 6/165.
[326] ez-Zâriyât, 51/56.
[327] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 7.
[328] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî*, Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ensar neşriyat, 2015), 1/108.

etmektedir.[329] Emanet kavramıyla mükellefiyetler kastedilmekte olup, emanete riayet edenin de şan ve şeref sahibi olduğu belirtilmektedir.[330] Emaneti yüklenen insanın taşıma mükellefiyeti karşılığında ücreti hak ettiği de belirtilmektedir.[331] Allah kuluna hem yetki hem sorumluluk vermektedir. Bu yükün ağırlığını bilmemesi ve emanete hıyanet etmesi durumunda ise azabı hak ederek zalim ve cahil olmaktadır.[332]

Said Havva insanın halifeliğini, mülkün gerçek sahibinin emirlerine, sınırlarına göre hareket etmesi şeklinde özetledikten sonra konuyu insanın Allah'a kulluk etme amacıyla yaratıldığına bağlamaktadır. İnsanın kulluğu yerine getirdiği ölçüde insanlığını koruduğunu ifade etmektedir.[333] Burada insanın bu kulluğu nasıl eda edeceğiyle alakalı bir soru gündeme gelebilmektedir.

İnsan, Allah'ın varlığı ve birliği fikrini, âlem üzerinde düşünerek elde edebilse de Allah'ın sıfatları konusunda, Allah'ın insanla ve âlemle alakası noktasında, ahirete dair sem'î konularda, ibadet, muamelat ve benzeri birçok hususta vahyî bilgiye muhtaçtır.[334] Said Havva insanın kemale doğru yolculuğunu Allah'ın dinini yaşamakla alakalı görmektedir. Bunun da Allah'ın dinini öğretmek amacıyla gönderilmiş peygamberlere imanla tahakkuk edeceğini belirtir. Allah dinini insanlara birer birer bildirmek şeklinde değil de seçtiği peygamberler üzerinden göndermektedir. Bu durum bir takım hikmetler sebebiyledir. Bu hikmetlerden biri de insanın dünya hayatına imtihan edilmek üzere gönderilmesidir. İnsanlar bu imtihan dünyasında, nelere nasıl iman edeceğinden diğer emirlere değin hepsini peygamberlerden öğrenmektedir. Yaratılış gayelerine uygun olarak dini yaşayarak da nefislerini terbiye etmektedirler.[335]

İnsan mikro ve makro planda birçok yönden incelendiğinde müşahede edilen varlıklardan farkı daha net idrak edilmektedir. İnsanın madde, bitki, hayvan gibi varlıklardan maddî ve manevî açıdan farklı oluşu, yaratılış hikmeti bakımından da farklı olduğunu akıllara getirmektedir. İnsanlar nelere nasıl iman edeceğini, hak ve

---

[329] Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/378.
[330] İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986), 12/6617.
[331] İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, 12/6621.
[332] Toptaş, *Şifa Tefsiri*, 6/304.
[333] Saîd Havvâ, *er-Rasûl* Hz. Muhammed (s.a.v), çev. Harun Ünal, Yenda, İstanbul 1996, s. 11-12.
[334] Gölcük-Toprak, *Kelam*, 160-161.
[335] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.),* 8-9.

sorumluluklarının neler olduğunu nübüvvet kurumundan öğrenmektedirler. Çünkü peygamberliğin kime verildiğine dair de deliller bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nübüvvetinin ispatı ile diğer peygamberlerin peygamberlikleri de ispatlanmış olacaktır. Bu sebeple Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğine dair deliller incelenecektir. Deistler yaratıcı acaba peygamber göndermiş olabilir mi şeklinde delilleri incelemek üzere peygamberlik meselesine yaklaştırılabilir. Deliller ise ateizm eleştirisinde yaptığımız gibi argümantasyonel eleştiri başlığı üzerinden sunulacaktır.

2. ARGÜMANTASYONEL ELEŞTİRİ

Nübüvvetin kime verildiği sorusunun düğümlendiği kısım insanların peygamberleri nasıl tespit edecekleri meselesidir. Bu noktada peygamber olmayanı peygamber kabul edip yanlış yola düşme tehlikesi de mevcuttur. Said Havva peygamberlik müessesine özetleyerek bu konuya yaklaşmaktadır. Allah Teâlâ, peygamberler için işaret ve alametler tayin etmiştir. Said Havva'nın argümantasyonel eleştirisi, Hz. Peygamber ve sıfatları, mu'cizeleri, gelecekten haber vermesi, davetin sonuçları ve peygamberliğinin önceden müjdelenmesi şeklinde ele alınabilir. Allah tarafından gönderilen son Peygamber (s.a.v.) ile peygamberlik halkası sona ermiş ve önceki şeriatler nesh edilmiştir. Bütün insanlık Hz. Muhammed'in (s.a.v.) tebliğ ettiği din ile mükellef kılınmıştır. Allah Teâla son peygamberini şüpheye mahal bırakmayacak şekilde açık delillerle göndermiştir.[336]

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah'ın elçisi olduğunu ispatta mu'cizeleriyle, insani özellikleri birlikte kullanılmalıdır. Nübüvvet öncesi ve sonrası yaşantısı da bu noktada bir bütün halinde değerlendirilmelidir.[337] Konu deizmin odak noktası olan yaratıcının peygamber gönderip göndermediği meselesiyle yakından ilgilidir. Çünkü ortada bir peygamberlik iddiası bulunmaktadır. Bu noktada hakikati arayan bir deiste düşense peygamberlik iddiasında bulunan kişinin sıfatlarına, yaşantısına, getirdiği dine ve vahiy aldığını belirttiği için Kur'an-ı Kerim üzerine odaklanarak araştırmalar

[336] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 9-12.
[337] İbrahim Toprak, *Hz. Muhammed'in Nübüvvetine Delil Olan İnsanî Özellikler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 83.

yapmaktır. Bu noktada Hz. Peygamber'de bulunan güvenilirlik, aklî yetkinliği, davetinin sonuçları ve inen Kur'an-ı Kerim'deki insanı aşan bilgiler bulunması gibi konular üzerine tefekkür edilmesi gerekmektedir. Böylelikle peygamberliğe dair birçok delil elde edilebilecektir. Said Havva'nın Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Allah'ın elçisi olduğunu ispatlayan delilleri beş kategori üzerinden sunulacaktır. Özetle bunlar Hz. Peygamber'in özellikleri ve örnekliği, mu'cizeleri, gelecekten haber vermesi, davetinin sonuçları ve önceki kitaplarda müjdelenmesidir.

2.1. Hz. Peygamber'in Özellikleri ve Örnekliği Üzerinden Delillendirme

Said Havva sıfatlarla delillendirme yaparken Hz. Peygamber'in fiziksel özelliklerini de ele aldığı mukaddimesi bulunmaktadır. Sonrasında ise delillendirmesini iki ana bölümde inceleme yolunu tutan Said Havva, birinci bölümde Hz. Peygamber'in temel sıfatlarını, ikinci bölümde de Hz. Peygamber'in hayatının farklı yönlerindeki örnekliğini delillerle anlatmaya çalışır. Öncelikle fiziksel özellikleri konusuyla giriş yapılacaktır.

2.1.1. Hz. Peygamber'in Fiziksel Özellikleri

Fiziksel görünüş sözsüz iletişimin boyutlarındandır. İnsanların görünümlerinden de kaynaklı oluşan ilk izlenim çok önemlidir.[338] Hz. Muhammed sallellahu aleyhi ve sellem'in fiziksel özellikleri, peygamberliğiyle iç içedir. Burada Said Havva'nın kitabında kullandığı rivayetlerin bir kısmını verecek bir kısmını da özetlemekle yetineceğiz.

Abdullah b. Selam, Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye geldiğinde O'nu görmek üzere yanına gitmektedir. Rasulullah'ı (s.a.v.) gördüğünde ise O'nun yüzünün yalancı yüzü olmadığını ifade etmektedir.[339] Abdullah b. Revaha Hz. Peygamber'in mu'cizeleri olmasaydı bile tek başına görünüşünün O'nun (s.a.v.) peygamber olduğunu göstermeye kâfi olduğuna dair bir beyti de bulunmaktadır.[340] Said Havva, Ebu Remse Et-Temîmî'nin Rasulullah'ı (s.a.v) görmesiyle bu Allah'ın

---

[338] bk. Demet Gürüz – Ayşen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim Bilgiler Etkiler Engeller* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, 2012), 136-139.
[339] Tirmizi, "Kıyamet" 79, (2485).
[340] Kâdî İyâz, *Şifâ-i Şerîf*, Çeviri-Şerh Mehmet Yaşar Kandemir (İstanbul: Tahlil yayınları, 2012), 1/553.

peygamberidir dediğini nakletmektedir. Peygamberimizin (s.a.v.) fiziksel özellikleri; yüzünün nurlu ve güzel oluşundan, omuzlarının genişliğine, orta boydan biraz uzun olmasından bakanlara güzel hisler vermesine birçok fıtrî güzelliği barındırmaktadır. O'nun bedeninin, yüzünün, saç tipinin ve diğer fiziksel özelliklerinin insanlar üzerinde etkisi büyüktür.[341] Rasulullah'ın (s.a.v.) bedeni hakkında daha detaylı bilgiler de bulunmaktadır.[342] İmam Maturidî de Hz. Peygamber'in nübüvvetine deliller getirirken görüntüsünün güzel oluşunu da zikretmektedir.[343] Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fiziki özelliklerinin nübüvvete delaleti bir doktora tezinin bir bölümünü oluşturmaktadır ve de bu konu oldukça uzunca ele alınmıştır.[344]

2.1.2 Hz. Peygamber'in Temel Sıfatları

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliği tarihî bir haber olarak günümüze ulaşmıştır. Bu durumda İslâm'ın kendilerine doğru bir şekilde ulaştığı deistler peygamberlik haberine farklı şekillerde yaklaşabilirler. Peygamberin doğru söylemediğini, yalancı olduğunu kabullenerek reddetmiş olabilirler. Kendilerine göre peygamberlik iddiasında bulunan kişinin patolojik, aklî sorunları olduğunu kabullenerek inkâr tutumu da sergileyebilirler. Hz. Peygamber'in (s.a.v) temel sıfatları anlatılarak davasındaki samimiyeti, güvenilirliği ve aklî melekelerindeki yüceliği de delillendirilmiş olacaktır.

Peygamberlerin mutlak doğruluk, tebliğ-yaşam uyumu, tebliğde süreklilik, fetanet şeklindeki dört sıfatı taşıması gerekmektedir. Bu dört sıfat peygamberliğini iddia eden bir kimsede bulunup, diğer peygamberlik alametleri ile birlikte davasını iptal edecek başka bir engel de bulunmazsa iddiasının doğruluğuna delil olmaktadır. Bu durumda peygamberliklerni yalanlamak için hiçbir neden kalmayacaktır. Bu dört vasfın da Hz. Muhammed'te (s.a.v.) bulunduğunu ve bunların da peygamberlik delillerinden olduğu görülecektir.[345] Bu konu mutlak doğruluk, tebliğ-yaşam arası uyum ve denge, tebliğde süreklilik ve fetanet sıfatı tasnifi üzerinden ele alınacaktır.

---

[341] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 15-17.
[342] bk. Kâdî İyâz, *Şifâ-i Şerîf*, 1/161-179.
[343] el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 254.
[344] bk. İbrahim Toprak, *Hz. Muhammed'in Nübüvvetine Delil Olan İnsanî Özellikler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 87-130.
[345] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 19-20.

2.1.2.1. Mutlak Doğruluk

Mutlak doğruluk başlığı Peygamberlerdeki sıdk ve emanet sıfatlarına tekabül etmektedir. Şüphesiz peygamberlik iddiasında bulunanın doğruluğu, davetin kabul edilmesinde merkezî konulardandır. Mutlak doğruluk konusu düşmanın tanıklığı, iman edenlerin tanıklığı, mizah ve latifede dahi doğruluk, söz ve antlaşmalarda güvenilirlik, deney ve gözlem verileriyle mutabıklık kısımları üzerinden işlenecektir. Konuya, mutlak doğruluk başlığının düşmanların tanıklığı kısmı ile başlanılacaktır.

Beyhaki'nin rivayetinde Ebu Cehil, Rasulullah'ın (s.a.v.) tebliğinin hak oluşunu itirafla birlikte inkârının sebebinde ise Kureyşoğulları ile olan yarışlarını ve onlardan peygamber gelmesini kabul edememesi olarak göstermektedir. Tirmizi'de geçen rivayette de Ebu Cehil'in peygamberi değil getirdiklerini yalanladığını ifade etmesi de Peygamberimizin doğruluğuna olan itimadını teyid etmektedir. Bu olay üzerine ayet[346] nazil olmuştur.[347] Bu konuyu delillendirirken Said Havva, Peygamberimizin Safa tepesindeki akrabalarını uyardığı ünlü konuşma da burada zikredilmektedir.[348] Ayrıca Ebu Cehil ve Ebu Süfyan ile ilgili rivayetleride gündeme getirmektedir. İbni Asakir'deki rivayette Ebu Süfyan oğlunu eşekten indirip, Peygamber'i (s.a.v.) bindirmesinin akabinde tebliğini dinlemesi sonrasında ise Hind'in bu sihirbaz için oğlumu neden indirdin şeklindeki çıkışına cevabı oldukça dikkat çekicidir. Allah'a yemin ederek O'nun (s.a.v.) ne sihirbaz ne yalancı olduğunu ifade etmesi burada zikredilmektedir. Ayrıca Ebu Süfyan'ın Buhari ve Müslim'de geçen Heraklius ile olan sohbeti de burada verilen haberler arasındadır. Bu rivayetin sonunda Heraklius'un yalan söyleme konusunda bir tereddütünüz var mı şeklindeki sorusuna Ebu Süfyan'ın şüphesinin olmadığını belirtmesi üzerine, Heraklius halka karşı doğru söyleyenin, Allah namına yalan söylemesinin mümkün olmadığını belirtir. [349]

---

[346] En'âm Sûresi 6/33.
[347] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 21.
[348] bk. Buhârî, "Tefsîr" 26/2, 34/2, 111/1-2; Müslim, "İman" 355.
[349] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.),* 21.-22.

Müslim'de geçen rivayette de "(Önce) en yakın akrabanı uyar (ve davet et)." mealindeki ayet[350] nazil olduğunda, Peygamber (s.a.v.) Safa tepesine çıkarak tebliğ yapmaktadır. Onlara vadide süvarilerin saldırmak üzere olduklarını haber versem inanır mısınız şeklinde soru yönelttiğinde, inanırız şeklinde cevap almaktadır. Ve hiç yalan söylediğine rastlamadıklarını da belirtmektedirler. Bu güven teyidinden sonra Peygamber (s.a.v.) şiddetli bir azaptan önce onlara haberci olduğunu belirtir. Bunun üzerine Ebu Leheb bunun için mi bizi topladın diye çıkışmaktadır.[351]

Doğruluk konusunda düşmanın şehadeti büyük bir önem taşımakla birlikte, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) insanların güvenini kazanmasına da delildir. İnkâr edenlerin inkârlarının dayanaksız oluşunu da gösterir. Said Havva bu başlıkta konuya bir başka açıdan daha bakmaktadır. Halid b. Velid, Amr b. As, Ömer b. Hattab gibi kişilerin Hz. Muhammed (s.a.v.) ile mücadele ettikleri halde herhangi bir tesir altında kalmadan Müslüman olmaları O'nun (s.a.v.) doğruluğuna güvendiklerini göstermektedir. İlk başta daha önce duymadıkları bir daveti işitince farklı sebeplerden dolayı inkâr etseler de hislerinin etkisinden kurtulduklarında akıllarını kullanıp, bu konu üzerinde düşününce Peygamber'e (s.a.v.) olan güvenleri iman nurlarının parlamasına sebep olmuştur. İmanlarından sonra da büyük bir samimiyetle bu dine teslim oldular. Bu teslimiyetlerinin geri planında da Peygamber'i (s.a.v.) tanımaları ve doğruluğuna güvenleri bulunmaktadır. Gerek sonradan Müslüman olanların gerekse Müslüman olmadan ölenlerin hepsi Peygamber'in (s.a.v) doğruluğuna şehadet etmekte birleşmektediler.[352]

Bu başlıkta zikredilebilecek bir diğer husus da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hicret dönemiyle alakalı müşriklerin düştüğü tenakuzdur. Müşrikler iman etmedikleri halde etraflarında daha doğru ve güvenilir kişi bulamadıklarından kıymetli mallarını ve eşyalarını Hz. Peygamber'e (s.a.v.) emanet etmekteydiler. Bu durum onların Hz. Peygamber'in (s.a.v.) doğruluğu ve güvenilirliği konusunda kuşku duymadıklarını göstermektedir.[353] Görüldüğü üzere ortada bir peygamberlik iddiası bulunmakta ve

---

[350] Şuara Sûresi, 26/214.
[351] Müslim, "İman", 355.
[352] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 21-23.
[353] M. Said Ramazan el-Bûti, *Fıkhu's-Siyre*, Çev. Ali Nar-Orhan Aktepe (İstanbul: İslami Edebiyat yayınları, 2003), 206.

düşmanları bile O'na doğrudan yalan isnad edememektedirler. Toplumda düşmanları tarafından bile bu denli güvenilirliği teyid edilen, hiç yalan söylendiğine rastlanmayan bir kişinin doğruluğu apaçıktır. İnkârların sebepleri arasında psiko-sosyal sebepler ve çıkar çatışmaları gibi unsurlar bulunabilmektedir.

Şimdi de mutlak doğruluk başlığının iman edenlerin tanıklığı kısmı ile devam edilecektir. Hz. Peygamber (s.a.v) sahabelerle iç içe bir hayat yaşamaktaydı. Yemesinden, içmesine, yolculuklarına kadar sahabesiyle birlikteydi. Hayatı gizlilikler üzerine değil açıklık üzerine kuruluydu. Sahabesiyle nübüvvet öncesi birlikteliği de bu noktada önemli bir durumdur. Nübüvvet öncesinde de toplumun içinde açık bir yaşantı sahibiydi. Sahabeler hayat tecrübesi yüksek kişilerden oluşuyordu. Hayattan uzak, münzevi bir hayat anlayışları da yoktu. Ve oldukça dahi ve yetenekli oluşları Peygamber (s.a.v.) sonrası devletin genişlemesinden ve devlet politikalarından anlaşılabilir. İmkân ve zaman azlığına rağmen dünyanın en büyük devletlerini dize getirmiş olmaları burada göz önünde bulundurulmalıdır. Peygamberle zaman ve mekân birlikteliği artan sahabesinin imanlarının kuvvet buluşu, fedakârlıklarının artması, Rasulullah'ın (s.a.v.) yoluna canlarını ve mallarını feda edişleri; O'nun (s.a.v.) doğruluğundan kuşku duymadıklarına açık delillerdir. Ki İslam'ı mal, evlat, eş ve vatandan öte görüp daha fazla sevmişlerdir. Bütün bunlar imandaki kuvvet ve yüksek güvenden ileri gelmektedir.[354]

Nübüvvet öncesi ve sonrasında toplumda oldukça açık bir yaşam tarzı gösteren Hz. Peygamber'in (s.a.v.), hayat tecrübesine sahip hikmet sahibi kimseler olan sahabeleri ikna etmesi burada üzerinde düşünülmesi gereken durumlardandır. O'na inananların iman ve güvenlerindeki tanıklığın seviyesini göstermek üzere Said Havva on üç farklı rivayet üzerinden konuyu delillendirir. Rivayetlerin her biri bu konudaki güvenlerini ispat eder niteliktedir. Burada rivayetlerin üçünü özetlemek yeterli olacaktır.

Ebu'l Hasan Trablusî'nin Hz. Aişe'den aktardığı rivayette Hz. Ebubekir, Rasulullah'ın (s.a.v.) hayatını, sağlığını kendi durumundan öncelemektedir. Müslümanların sayısının az olduğu bir zamanda Hz. Ebubekir Ka'be'de Allah'ın

---

[354] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 23.

dinine davette bulunmuştur. Bunun sonucunda müşrikler tarafından baygın hale getirilesiye dövülmüştür. Ayıldığında ise kendi halinden önce Rasulullah'ın (s.a.v.) sağ-salim olmasını merak etmektedir. Rasulullah'ı (s.a.v.) göresiye kadar ne bir şey yiyeceğini ne içeceğini ifade etmektedir. İkinci vereceğimiz rivayet Beyhaki'nin Said b. Müseyyeb'den aktardığı rivayettir. Suhayb (r.anh) Medine'ye hicret etmek üzere yola çıktığında müşrikler onu takip ederler. Bunun üzerine onlarla savaşmayı göze alır. Müşriklere kendisiyle savaşmalarını yahut Mekke'deki mallarının yerini söylemesi karşılığında kendisini bırakmalarını teklif eder. Bunun üzerine ayet[355] inmiştir. Üçüncü aktaracağımız örnek ise Taberani, Enes b. Malik (r.anh)'dan nakletmektedir. Uhud savaşında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) öldüğü haberi Medine'ye ulaştığında ağlayanlar olmuştu. Ensar'dan bir kadın Uhud dağına gittiğinde babasının, oğlunun, kocası ve kardeşinin vefat ettiğini gördü. Bunca kaybına rağmen o hanım sahabenin, Rasulullah ne haldedir diye sorduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'i (s.a.v.) sağ bulduğunda da, anam babam sana feda olsun, sen selamette olduktan sonra artık aldırış etmem dediği görülmektedir.[356] Bu örneklerde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) imanındaki ve sevgideki kuvvetin, cana ve sağlığa gelebilecek tehlikeden ağır bastığı, mallarını din uğruna ne kadar kolay feda edebildikleri ve de en yakınlarından bile daha öncelikli olarak peygambere iman ve sevgi yaklaşımlarının olduğu görülmektedir.

Risalet öncesi el-Emin vasfıyla anılmış[357] yüce şahsiyetin doğruluğuna dair deliller oldukça fazladır. Bu konuda gerek siyer gerekse sahabelerin yaşantıları hakkındaki birçok kitaba da müracaat edilebilir.[358] Aktarılan haberlerden de görüldüğü üzere, Rasulullah'ın (s.a.v.) sahabesi fedakârlık bakımından zirve örneklikler göstermişlerdir. Canlarını, sağlıklarını, mallarını, memleketlerini, akrabalarını feda edecek derecede kalpleri imanla dolmuştu. İmanlarındaki bu kuvvet şüphesiz Rasulullah'a (s.a.v.) olan güvenleriyle alakalı bir durumdur. Nübüvvet

---

[355] Bakara Sûresi 2/207.
[356] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 24-27,30.
[357] Safiyyurrahman Mübarek Furi, *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*, Çev. H. İbrahim Kutlay (İstanbul: Risale Yayınları, 2016), 70.
[358] bk. M. Şerafeddin Kalay, *Peygamber Dostları Örnek Nesil İslâmı Nasıl Anladılar, Nasıl Yaşadılar* (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2001) ; Muhammed Yusuf Kandehlevi, *Hayâtü's-Sahâbe 1-4* (İstanbul: Okusan Yayıncılık, 1993).

öncesinde ve sonrasında toplumun içinde bir hayat süren Peygamber (s.a.v.) ile hayat tecrübeleri, dâhilikleri ve başarıları ile dünya tarihine büyük etkileri olan sahabe topluluğu birlikte düşünülmelidir.

Şimdi de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) doğruluğuna dair kısımlardan olan mizah ve latifelerinde doğru oluşuna geçilecektir. Rasulullah (s.a.v.) mizahlarında ve latifelerinde dahi yalan söylememiş, doğruluğa sadık kalmıştır. Nitekim nübüvvette yalana dair hiçbir şey bulunmamaktadır. Said Havva, bu konuyu bazı rivayetler üzerinden delillendirmiştir. Bu rivayetler özetle aktarılmaya çalışılacaktır.

Peygamber (s.a.v.) Enes'e, ey iki kulak sahibi diye latife ettiği aktarılmaktadır.[359] Rasulullah (s.a.v.) bir kişiye seni deve yavrusuna bindireceğim diye latife yaparken, her deveyi başka bir devenin doğurduğu nüktesiyle ifade etmektedir.[360] Tirmizi Şemail'de Hasan'dan rivayetle bir yaşlı kadının cennet için Rasulullah'tan dua istediği aktarılmaktadır. Peygamber (s.a.v.) yaşlı kadının cennete giremeyeceğini belirtince kadın üzülmektedir. Sonrasında ise yaşlı kadının yaşlı haliyle değil genç olarak gireceğini belirtir.[361] Ebu Davut ve Tirmizi'nin aktardığı bir rivayette, Rasulullah (s.a.v) bir kadın sahabeye kocasını sorarken gözünde ak bulunan kimse midir diye sormakta ve olumsuz cevap aldığında herkesin gözünde ak bulunduğunu belirtmektedir. Ahmed b. Hanbel, Enes'ten aktardığı rivayette, Rasulullah'ın bir kimseye yaptığı şakada kim bu köleyi satın alır şeklindeki ifadesindeki köle kelimesinden kastın Allah'ın kulu anlamında olduğu geçmektedir.[362]

Rasulullah (s.a.v.) sahabesiyle bazen şakalaşır bazen onlara latife yapardı. Bu durumda bile dilinden doğrudan başkası çıkmamıştır. Bütün bunlar doğrulukla ne denli iç içe olduğuna ayrı bir delil olmaktadır. Yaşantısından, sözlerine şahsiyetini yansıtan her yönü O'nun el-Emîn olduğuna şehadet etmekte ve haber verdiği peygamberliğini de teyit etmektedir.

---

359 Ebu Davud, "Edeb" 84, (5002); Tirmizi, "Menakıb" 45, (3828) .
360 Tirmizî, "Birr" 57 (1991); Ebû Dâvud, "Edeb" 84, (4998).
361 Tirmizi, "Şemail", 105.
362 Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 31-32.

Şimdi de mutlak doğruluk ile alakalı olarak söz ve antlaşmalardaki güvenilirlik kısmına geçilecektir. Anlaşmaya ve söze bağlı kalmamak bir çeşit yalandır. Peygamberler bunlardan münezzehtir. Söz ve anlaşmalara bağlılık hususunda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözü çok sağlam bir senettir. En köklü düşmanları bile sözüne güvenmekte tereddüt etmezdi. Siyer kitapları bunu ispatlayan delillerle doludur.[363] Said Havva bu konuyu irdelerken bir kısım rivayetler üzerinden incelemekte ve de Abdurrahman Azzam'ın *Batalü'l-Ebtâl*[364] adlı eserinden nakille de konuyu farklı açılardan ele almaya çalışmaktadır.

Heraklius ile Ebu Süfyan görüşmesinde Heraklius, Peygamber'in (s.a.v.) anlaşmaya hıyanet edip etmediğini öğrenmek isteyince Ebu Süfyan etmediğini ifade ettiğinde, Heraklius peygamberler asla antlaşmaya hıyanet etmezler şeklinde meseleye yaklaşır.[365] Heraklius hakkında daha detaylı bilgiler de bulunmaktadır.[366] Ebu Davud, Ebu Hansa'nın oğlu Abdullah'tan aktardığı rivayette, risaletten önce peygamberle alışveriş yapmış olduğunu belirtmektedir. Peygamber'in (s.a.v.) bir miktar parası onda kalmış ve bir yere getireceğini vadettiği halde üçüncü gün götürmüştür. Peygamber (s.a.v.) ilgili yerde o kişiyi üç gün beklemiştir. İbni Hibban ve Hâkim'de aktarılan bir haberde, Huneyn'de Havazin ganimetleri bölüştürülürken birisi Rasullah'ın kendisine verdiği sözünü hatırlatınca ona Rasullullah (s.a.v.) isteğini söylemesini ifade etti. O da çobanıyla beraber seksen koyun isteyince kendisine verildi. Hz. Peygamber (s.a.v.) aslında az istediğini belirtti. Hâkim'de geçen bir rivayette, Hz. Peygamber (s.a.v.) umreyi kaza etmek üzere Mekke'ye gelmişti. Süre bitince Mekke'den çıkılması istendiğinde, Hz. Peygamber (s.a.v.) Bilal'i (r.anh), bizimle birlikte gelen Müslümanlardan hiçbirinin üzerine güneş batmamasını istediğini söylemesi hususunda görevlendirmektedir.[367]

Şimdi de Said Havva'nın *Batalü'l-Ebtâl* eserinden nakille anlattığı kısımdan bazı yerleri aktarmaya çalışacağız. Amr oğlu Süheyl, Kureyş tarafından temsilci

---

[363] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 36-37.
[364] Abdurrahman Azzam, *Büyükler Büyüğü Rasûl-i Ekrem'in Örnek Ahlâkı ve Kahraman*lığı, çev. Hayreddin Karaman (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1964).
[365] Buhârî, "Bedʾü'l-vaḥy" 6; Müslim, "Cihad" 74.
[366] bk. Işın Demirkent, "Herakleios", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/210-215.
[367] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 33.

olarak Hz. Peygambere gönderilir. Bu barış antlaşmasında Müslümanların aleyhinde gözüken şu şart da bulunmaktadır. Velisinin izni olmadan Hz. Peygamber'e sığınan kişiler Kureyş'e iade edilecek fakat diğer taraftan Kureyş'e giden olursa iade edilmeyecektir. Bu madde sahabeleri epey üzmüştü. Bu madde Müslümanların sabırla imtihanları gibi hikmetleri de içermekteydi. Antlaşma metni hazırlanıp henüz imzalanmadan Ebu Cendel Müslümanlara sığındı, Amr oğlu Süheyl de antlaşma noktasında sözleşildiğini belirtince Hz. Muhammed (s.a.v.) antlaşma imzalanmadığı halde sözüne bağlı kalmış ve ilgili kişinin Kureyş'e iadesi gerçekleştirilmiştir. Bu durumun Medine'den güçlü bir ordu ile gelen Hz. Peygamber tarafından yapılması ayrıca düşünülmelidir. Sahabelerinin de üzüldüğü bir durumda, zincire bağlı gelen bir Mü'minin iade edilişi tasavvur edilmelidir. Rasulullah'ın (s.a.v.) henüz imzalamadığı bir antlaşmadaki sözüne bağlılığı üzerinde insanlık tarihindeki antlaşmalar da göz önünde bulundurularak düşünülmesi önemlidir. Hudeybiye ateşkes antlaşmasındaki bir başka maddede de kabileler istediği tarafın himayesine girebiliyordu. Huzaa kabilesi müşrik olduğu halde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) safına katıldı. Kureyş yaptığı antlaşmayı bozup Huzaa kabilesine karşı Bekir kabilesini destekledi. Huzaa kabilesi Hz. Peygamber'den (s.a.v.) destek istediğinde Müslümanlar himayesindeki müşriklere yapılan tecavüz sebebiyle büyük bir ordu hazırlandı ki sonrasında da Mekke'nin fethi gerçekleşti.[368] Şüphesiz ki Rasulullah'ın (s.a.v.) söz ve anlaşmalarındaki güvenilirliğine dair deliller çoktur.

Şimdi de deney ve gözlemlerin sunduğu verilerle Rasulullah'ın (s.a.v.) söyledikleri arasındaki uyuma dair olan bölüme geçilecektir. Hz. Peygamber'in doğruluğu ile alakalı bir diğer durum da sözleriyle deney ve gözlem verilerinin mutabıklığıdır. Rasulullah'ın (s.a.v.) çağlar öncesi söylemlerinin yüzyıllar sonra deney sonuçlarıyla mutabık oluşu günümüz insanında belki de en çok etki oluşturacak deliller arasında yer almaktadır. Bu konuyu birçok rivayet üzerinden incelemekte olan Said Havva'nın bilimsel veriler ve gözlemlerle alaka kurduğu disiplinler ve konular arasında mikrobiyoloji, anatomi-fizyoloji, alkol, farmakoloji, meteoroloji, süt besini ve hayvanlardan köpek bulunmaktadır.

---

[368] Furi, *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*, 346-347; Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 33-35.

Mikrobiyoloji disipliniyle yakından alakalı konulardan olan sinekler ve üzerindeki mikro canlılarla ilgili olan sahih bir hadiste sineğin bir kanadında zehir diğerinde panzehir olduğunun ifade edilmektedir. Yüzyıllar sonraki deney ve gözlemler ile bu durumun doğruluğu ispatlanmıştır. Bu konuda yazar bazı doktorların incelemelerinden yararlanarak konuyu delillendirmeye çalıştığı gibi, 1871 yılı kaynaklı Alman profesörün araştırmasından da yararlanarak konuyu netleştirmeye çalışmıştır. Anatomi ve fizyoloji ilimlerini yakından ilgilendiren bir rivayette de adet kanamasını sürekli gördüğünü sanan bir kadınla alakalıdır. Peygamberimiz bu kanamanın adet kanı olmadığı, damardaki bir rahatsızlık sebebiyle olduğunu belirtmektedir.[369] Said Havva, uzmanların söylemleri ve deneylerinin Rasulullah'ın (s.a.v.) yüzyıllar öncesinde söylediği sözüyle mutabık olduğunu ifade etmektedir. Said Havva, ilerleyen paragraflarda ilaçbilim (farmakoloji) alanında çalışmalara yönlendiren bir rivayeti[370] incelemektedir. Her hastalığın ilacı olduğuyla alakalı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Aynı zamanda meteoroloji alanını ilgilendiren yağmur olayıyla alakalı rivayetin[371] günümüz uzmanlarının söylemleri ile uyuşmasına da değinen yazar, sütün önemine dikkat çeken rivayet üzerinden de yorumlarda bulunmaktadır.[372] Nitekim süt bileşimi içinde bulundurduğu esansiyel aminoasitlerle birlikte canlı organizmaların büyüme, gelişme ve onarım mekanizmalarında büyük rol oynamaktadır.[373]

Alkolün hastalık olduğu hakkındaki hadisi[374] ise *İslam ve Modern Tıp* adlı kitaptan bir nakille yazar incelemeyi tercih etmektedir. Konuyu okuyuculara özetle ortaya koymaktadır. Nakil yaptığı yerlerdeki vurgulanan husus ise alkolün zararlarıdır. Bu zararlar arasında alkolün damar sertliklerine, trafik kazalarına, komaya ve felce sebep olması bulunduğu gibi yeni doğan çocuklar üzerinde olumsuz etkileri de bulunmaktadır.[375] Alkol tüketiminin akut ve kronik sonuçları

---

[369] Buhârî, "Ḥayıż", 8, 24; Müslim, "Ḥayıż", 62.
[370] Ebu Dâvud, "Tıbb" 11, (3874).
[371] Tirmizî, "Şemâil" (207).
[372] Havvâ, *er-Rasûl Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 49-54, 57-58.
[373] Derya Saygılı, *Farklı Protein Katkılarıyla Zenginleştirilmiş Süt İçeceklerinin Duyusal Tercihler ve Fonksiyonel Özellikleri Üzerine Etkisi* (Konya: Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 11.
[374] Müslim, "Eşribe" 12.
[375] Havvâ, *er-Rasûl Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 55-56.

bulunmaktadır. Akut sonuçları arasında merkezi sinir sistemine etkiler bulunmaktadır. Hatta bu durum solunum durmasını tetikleyebilecek düzeye ulaşabilmektedir. Kronik sonuçlarına bakıldığında yalnızca mideyi ve karaciğeri etkilememektedir. Ayrıca bütün diğer organ ve dokuları da etkilemektedir. Alkolün kronik sonuçları arasında karaciğer, kardiovasküler sistem ve pankreas hasarıyla alakalı hastalıklar bulunabilmektedir.[376]

Son olarak, köpeklerin insanlar üzerindeki olumsuz etkileri Alman dergisinde çıkan bir yazı üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. İlgili yazıda köpeklerin hastalık oluşturmasına Hollanda, İzlanda, Avusturalya ile ilgili istatistiksel bilgiler verilmektedir. Müslim'de geçen bir hadiste[377] köpeğin yaladığı kabın toprakla temizlenmesi bilgisi verilmektedir. Yüzyıllar sonra da topraktan Streptomisin, Tetrasiklin ve Neumasin ilaçlarının elde edilmesi meselesiyle bu rivayet bağdaştırılarak anlatılmaktadır.[378] Toprağın temizleyicilğiyle alaklı bir diğer durum da teyemmümdür. Bu konuda yeni yapılmış bir araştırmada Türkiye'den bir tıp doktorundandır. Tuvalet sonrası kişilere teyemmüm yaptırılmış ve sonrasında da ellerinden kültürler alınarak steril olup olmadığına bakılmıştır. Teyemmüm sonrası ellerin steril olduğu fark edilince bu konu uluslararası bir kongrede paylaşılmıştır.[379]

Görüldüğü gibi deney ve gözlemlerin ülkemizde uzmanlarınca yapılması daha rahat aktarılmasına vesile olacaktır. Bu noktada, Said Havva Rasulullah'ın (s.a.v.) söylediklerinin yüzyıllar sonraki araştırmalarla mutabık olması durumunu farklı alanlardan deliller getirmek suretiyle de destekleyerek, okurlarının kanaatini daha da artırmayı istemektedir.

Said Havva, mutlak doğruluk konusuyla alakalı son olarak gayb ile ilgili haberleri merkeze almaktadır. Rasulullah (s.a.v.) gayb âlemine ait söylemlerinin doğruluğu O'nun her şeyi bilen Allah'tan vahiy aldığını delillendiren konulardandır.

---

[376] Aylin Başgöze, *Enerji İçeceği ve Alkol Tüketiminin Ratlar Üzerinde Orta Dönemde Miyokard Üzerinde Oluşturduğu Etkiler, Akut Dönemde Doku Düzeyinde İskemi-Reperfüzyona Etkileri* (İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İstanbul Mehmet Akif Ersoy Göğüs Kalp ve Damar Cerrahisi Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi, Tıpta Uzmanlık Tezi, 2020), 46.

[377] Müslim, "Ṭahâret", 93.

[378] Havvâ, *er-Rasûl Hz. Muhammed (s.a.v.),* 59-60.

[379] Yeni Şafak Gazetecilik, "Teyemmümün temizliğini kanıtladı: Arkadaşımı Allahuekber diye aradım", (Erişim 18 Haziran 2022).

Bu konuda sufîlerin hakka'l-yakîn bilgilerinin şahitliğinin önemine de dikkat çeken Said Havva, nakillerin kabul edilebilmesi için bir takım kurallar sıralar. Rüya, hipnotizma, ruh çağırma, cinler dünyasıyla ilişki ve telepatiyle ilgili meseleleri işleyerek gayb âlemi ile ilgili ilginç konulara, yer vermektedir. Bazen de kişisel tecrübelerden deliller getirerek bu konuyu netleştirme gayretindedir.[380]

Hz. Peygamber (s.a.v.) Allah'tan vahiy aldığını ifade etmektedir. Bu noktadaki doğruluğun tespitinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşantısındaki güvenilirliğin tespitinin önemi elbette büyüktür. Görüldüğü üzere Rasulullah (s.a.v.) gerek düşmanlarının tanıklığıyla, gerekse hayatının birçok anını yakından gören sahabelerinin tanıklığıyla güvenirliğine dair sayılamayacak kadar delil sunulabilecek bir yaşantıya sahiptir. Şakalarındandan, zor zamanlardaki söz ve antlaşmalarına bağlılığına kadar çok etkileyici bir güvenilirliği bulunmaktadır. Hatta söylediği sözlerin gelecekte ortaya çıkması, deney ve gözlemlerle bulunabilmesi ise olaya farklı boyutlar kazandıran bir doğruluk sunmaktadır. Hz. Peygamber'in mutlak doğruluğu birçok yönden tarihen sabittir. Doğru olmadığına dair herhangi bir delil de bulunmamaktadır. O halde getirdiklerini yalan üzerine kurduğuna dair herhangi bir iddiada bulunmak mantıksız olacaktır. Rasulullah'ın (s.a.v.) tebliğ ettiği din ile yaşamı arasındaki uyum ve denge oldukça etkileyici ve dikkat çekicidir. Şimdi de O'nun (s.a.v.) bu yönünü incelenmeye geçilecektir.

2.1.2.2. Tebliği ile Yaşamı Arasındaki Uyum ve Dengesi

Tarih boyunca teoriği önceleyip pratiği geri planda bırakan yahut teorik yönü ihmal edip, pratik yönü ağır basan şahsiyetler görülmüştür. Gerek teoriğiyle gerekse pratiğiyle kâmil manada uyum sergileyenler ise peygamberlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) tebliğini büyük zorluklara göğüs gererek yaptığı halde tebliğ ettiği dinin teoriğini ve pratiğini uyumla buluşturan bir yaşam tarzına sahiptir. Hayatındaki bu mutedillikle bir emre sarılması diğer emirleri aksatmasına sebep olmamış, bir yasağı terk edeyim derken bazı emirlerin uygulanmasında da ihmalkâr davranmamıştır. Nitekim Umman Kralı Rasulullah'ın (s.a.v.) emrettiği dinini kendisinin de tatbik edişinden etkilenmektedir. Hatta galip gelince düşmana zulmetmemesi, mağlup

---

[380] Havvâ, *er-Rasûl Hz. Muhammed (s.a.v.),* 60-69.

olunca üzülmemesi ve sözüne sadık kalmasından da etkilenerek Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğine şahit olmuştur.[381] Bu konu peygamberlerde bulunan ismet sıfatıyla da yakından ilgilidir.

Said Havva, tebliğ ettiği din ile yaşamındaki uyum ve dengeyi yedi ayet üzerinden ele almaya çalışmaktadır. Bu ayetleri Rasululah'ın (s.a.v.) nasıl tatbik ettiğini delilleriyle işleyerek anlatmayı tercih etmektedir. Buradaki ayetler üzerinden Hz. Peygamber'in şükür ve kulluğu[382], infak ve zühdü[383], şefkati[384], cihadı[385], Allah'ın hükümleriyle hükmetmesi ve adaleti[386] gündeme getirilir. Rasulullah'ın (s.a.v.) ilgili ayetleri tatbik edişi özetle aktarılmaya gayret edilecektir.

Said Havva, Rasulullah'ın (s.a.v.) şükür ve kulluğunu; namazı, orucu, itikâfı ve duası gibi farklı vecihler üzerinden rivayetlerle aktarmaktadır. Buhari ve Müslim'de geçen rivayette Hz. Aişe (r.anha) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ayakları şişene kadar namaz kılmasının sebebini sorduğunda, şükreden bir kul olmamayım mı cevabını almaktadır.[387] Yine Aişe'den (r.anha) aktarılan Tirmizi'de geçen bir haberde Rasulullah'ın (s.a.v.) pazartesi ve perşembe oruçlarına ehemmiyet verdiği aktarılır.[388] Buhari ve Müslim'de geçen rivayetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Ramazan ayının son on gününde gecelerini ihya etmesi, ibadete olan gayreti ve itikâfa girmesi nakledilmektedir.[389] Müslim, Tirmizi ve Ebu Davud'ta geçen nakilde ise Hz. Peygamber'in Kur'an dinlemeyi sevişi ve etkilenerek ağlayışı da burada zikredilenler arasındadır. Ayrıca Rasulullah'ın (s.a.v.) duayla iç içe hayatı; kişi uğurlarken, giyinirken, yediğinde-içtiğinde, camiye girdiğinde-çıktığında, hilali gördüğünde, helaya girdiğinde, yeni bir elbise giydiğinde, vefatı öncesinde yaptığı duaları aktarılmaktadır.[390] Rasulullah'ın (s.a.v.) ibadet hayatı ve dualarıyla alakalı İmam

---

[381] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 48-49.
[382] ez-Zümer 39/66.
[383] el-Bakara 2/219; Tâhâ 20/131.
[384] el-Hicr 15/88.
[385] et-Tevbe 113/73.
[386] el-Mâide 5/135, en-Nisâ 4/135.
[387] Buhârî, "Tefsîru sûre" (48), 2; Müslim, "Münâfikîn" 81.
[388] Tirmizî, "Savm" 44.
[389] Buhârî, "İ'tikâf", 3; Müslim, "Hayz", 6.
[390] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 50-59.

Nevevî'nin eserleri Müslümanların başucu kitapları olmuşlardır. Daha detaylı bilgiler öğrenmek isteyenler bu eserlere müracaat edebilirler.[391]

Şimdi de kısaca Peygamberimizin (s.a.v.) infak ve zühd hayatına bakılacaktır. Müslim'den rivayetle Hz. Ömer (r.anh), Rasulullah'ın (s.a.v.) gün boyu açlıktan kıvrandığı ve karnını doyuracak hurmanın çürüğünü dahi bulamadığına şahit olmuştur. Hz. Aişe'den (r.anha) aktarılan bir rivayette, Peygamber (s.a.v.) vefat edesiye kadar iki gün arka arkaya arpa ekmeğiyle karnını doyurmamıştır.[392] Ahmed b. Hanbel'den rivayetle Ömer b. Hattab (r.anh), Rasulullah'ı (s.a.v.) hasır üzerinde otururken görmekte ve odasındaki eşyalara göz gezdirdikten sonra ağlamaktadır. Sebebi sorulduğunda da Kisra ve Kayser meyveler içinde, sular üzerinde yaşıyorken Allah'ın peygamberinin sahip olduklarına üzülmekten ağladığını belirtir. Bunun üzerine Hz. Peygamber'den (s.a.v.) ahiret bizim olsun dünya da onların olsun istemez misin, şeklinde cevap almaktadır. Buhari ve Müslim'den rivayetle Peygamber (s.a.v.) kendisinden İslam için ne istenmişse asla yok dememiştir. Müslim'de zikredilen rivayette bazıları önce dünyalık için İslam'a girmekte, sonraları ise İslam onlar için dünya ve üzerindekilerden daha sevimli olmaktadır. Said Havva, ilgili rivayetlerden sonra konuyu çıkarımlar yaparak noktalamaktadır. Dünyanın içindeki mal ve mülkleri hakir gören Hz. Peygamber (s.a.v.) ilgili ayettelerdeki[393] emri bu denli uygulamasıyla da peygamberliğine delil oluşturmaktadır.[394] Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dünyalıklara ulaşabilecek imkânı olduğu halde zühdü ve infakı tercih etmesi gerçekten üzerinde itinayla düşünülmesi gereken bir durumdur.

Şimdi de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şefkatteki zirve yaşantısıyla konuya devam edilecektir. Ebu Naîm, Delâil'de Enes'ten nakille Rasulullah'ın (s.a.v.) herkesten yumuşak ve nazik olduğunu, bir kimse sual sorduğunda da onu dinlediğini aktarmaktadır. Taberanî'den nakille Rasulullah (s.a.v.) hutbeyi kısa keser, namazı

---

[391]bk. İmam Nevevî, *Riyazü's-Salihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri 1-8*, Çeviri-Şerh M. Yaşar Kandemir - İsmail Lütfi Çakan - Raşit Küçük (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013) ; İmam Nevevî, *Resulullah'ın (sav) Dilinden Dualar ve Zikirler el-Ezkar*, çev. Harun Ünal - Ahmet Yasin Eroğlu (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014).
[392] Buhârî, "Eymân" 22; Müslim, "Zühd" 22.
[393] el-Bakara 2/219; Tâhâ 20/131.
[394] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 60-65

uzatır ve kimseye kibirlenmezdi. İşi halledilesiye kadar miskin kimseyle birlikte gitmekten çekinmezdi. Tirmizî'den nakille Rasulullah (s.a.v.) konuşurken kavmin en şerlisine bile kendini ısındırıyordu. Müslim'in rivayetinde Enes (r.anh), Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dokuz yıl hizmet ettiğini belirtmektedir. Kendisine yaptıkları için bunu niye yaptın, yapmadıkları için de niye yapmadın denilmediğini ifade etmektedir. [395] Ebu Naim Delail'de yine Enes'den (r.anh) nakille Rasulullah (s.a.v.), Enes'e (r.anh) ne yüzünü ekşitmiş ne de gevşek tuttuğu işleri için kınamıştır. Bezzar'da Rasulullah (s.a.v) vahiy geldiği yahut vaaz ederken azap gelmiş bir kavmin habercisi gibiydi, o haller geçince ise herkesten daha fazla mütebessim ve nuraniydi. Buhari'de geçen rivayette Rasulullah (s.a.v.) Cirane'de et dağıtmaktadır. Sütannesi geldiğinde oturması için ona abasını sermiştir. Taberanî'den nakille Hz. Ali (r.anh) oğlu Hz. Hasan'a (r.anh) Rasulullah'ı (s.a.v.) anlatmaktaydı. İnsanlara faydalı olacaklar dışında az konuşmaktaydı. İnsanlara karşı güler yüzlü ve yumuşak huyluydu. İnsanların halini sorar, ilgilenirdi. Yanında oturanlara iltifat etmekteydi. Meclisinde ilim, hayâ, sabır ve emanet öne çıkmaktadır. Kaba-saba bağıran, çirkin sözle konuşan, ayıplayan ve çok mizah yapmakta olan bir kimse değildi. Kimsenin ayıplarını araştırmazdı. Kimsenin sözünü kesmezdi. Bu konuda aktardıklarımızdan daha fazla rivayete yer verilmektedir.[396]

Dine davette şefkatin ne derece mühim olduğu bilinmektedir. Şefkat dolu yaşantısıyla, Rasulullah (s.a.v.) bu konuda da insanlığa örnek konumundadır. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) dinin şefkat yönünü yaşayayım diye cihad emrini de ihmal etmiş değildir.

Şimdi de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) cihad ahlakına yakından bakılacaktır. Hz. Peygamber (s.a.v.) insanların en şefkat ve merhametlisiydi. Şefkat ve merhameti bütün insanlaraydı. Kur'an-ı Kerim'de "Bu söze (Kur'an'a) inanmazlarsa onların peşlerinden üzüntüden neredeyse kendini helak edeceksin!"[397] buyurulmaktadır. Bir hadiste çocuğun ağlaması üzerine namazı uzatmaktan vazgeçen bir peygamber

---

[395] Müslim, "Fedâil" 52.
[396] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 65-71.
[397] Kehf Sûresi 18/6.

şahsiyeti aktarılmaktadır. [398] Nitekim Mekke fethinde yaptığı birçok insanı affetme politikası ve Bedir'deki esirlere yapılan muamelesi de onun şefkat ve merhametini yansıtan dikkat çekici olaylardır. Cihad ve inkârcılara karşı sert davranmakla ilgili ayetler inmeye başladıkça da şefkat ve merhamet sahibi Hz. Peygamber (s.a.v.) savaşçılık ve cesaret yönüyle de bu emirleri uygulamakta son derece itina sahibiydi. Şavaşlar konusundaki mahareti de Allah'tan başkasından korkmamasıyla ve yalnız O'na tevekkül etmesiyle irtibatlıdır. İslam'ın önündeki engelleri kaldırıcı cihadla emredilen Hz. Peygamber'in Medine'deki on yılı savaşlarla geçmiştir. Bu süreçte bizzat on dokuz savaşa kendisi de katılmıştır. Bedir savaşında kendilerinin üç katı sayıdaki müşriklere ve araç-gereç yönünden zayıflığa rağmen gösterdiği cesaret bu noktada dikkate şayandır. Nitekim Uhud ve Hendek savaşlarındaki savaşçılık ve cesaret yönü de kendini açıkça göstermektedir. Bu konularda siyer kitapları meseleyi uzun uzun ele almaktadır. Bu savaşlar sayesinde Yemen'den Hicaz'a, Necid ve Deniz sahilleri olan Arap yarımadasına kadar olan yerler Allah'ın hükümlerine boyun eğdirilmiştir. İ'layı Kelimetullah davasını Mü'min gönüllere işleyen bu yolu Hz. Peygamber (s.a.v.) en güzel örnekliğiyle ortaya koymaktadır.[399]

Şimdi de Rasulullah'ın (s.a.v.) adalet ile ilgili ayetlerin[400] hayatındaki yansımaları incelemeye geçilecektir. Buhari'de aktarılan bir olayda, Mekke fethi esnasında bir kadın hırsızlık yapmıştır. Kadına ceza uygulanmaması için Rasulullah'a (s.a.v.) aracı olunmuştur. Bu durumun karşısında, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rengi değişmiş ve Allah'ın emrettiği bir müeyyideyi uygulamamak için nasıl aracılık yapılır şeklinde onları ikaz etmiştir. Sonrasında da bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında ise önceki insanların cezaları kişilerin durumuna göre yapıp yapmamayı seçtiklerini ve bu durumun helak edici özellikleri olduğunu belirtmektedir. Kızı Fatıma (r.anha) da aynı suçu işlediği takdirde bile aynı cezayı uygulayacağını beyan etmektedir. Ve de ceza ilgili kadına uygulanır. Kadın bu olaydan sonra kötü adetleri bırakır ve tevbe eder.[401] Taberâni'de geçen bir olayda, Zeyd bin Sâne'nin hidayet hikâyesi aktarılmaktadır. Zeyd, Hz. Peygamber'in (s.a.v.)

---

[398] Buhârî, "Ezân" 65.
[399] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 71-75.
[400] el-Mâide 5/135, en-Nisâ 4/135.
[401] Buhârî, "Ḥudûd" 13.

yüzünde nübüvvet alametlerini müşahede ettiğini lakin iki şeyin denemesini yapmak istediğini belirtir. Bunlar da hilim ve yumuşaklığın galebe çalması ve hakkına tecavüz edildiğinde hilim ve yumuşaklığın artmasıdır. İki konuda da Hz. Peygamber'i (s.a.v.) kontrol eden Zeyd (r.anh) yaşadıkları sonrasında kelime-i şehadet getirerek Müslüman olmaktadır. Hatta mallarının yarısını Müslümanlara dağıtmaktadır. Sonrasında ise İslam için birçok savaşa katılır ve Tebük gazvesinde şehit olur. [402] İlgili olay farklı yönleriyle de anlatılmaktadır.[403]

Görüldüğü üzere, Rasulullah'ın (s.a.v.) tebliği ile yaşamı arasındaki uyumu ve dengesi zirvededir. Hayatındaki bütün yoğunluğa rağmen amel ve ahlakıyla, tebliğ ettiği din arasındaki uyum gerçekten çok etkileyicidir. Bunca katıldığı savaşa rağmen, Mü'minlerin arasındaki olaylarla ilgilenip çözmekle uğraşmasına rağmen bu derece ibadete, duaya vakit ayırması ise ayrıca üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Hayatının her veçhesinde hayatın içinde şeffaf bir şekilde yaşayan Hz. Peygamber (s.a.v.) tebliğ-yaşam uyumuyla da doğruluğu hakkında gönüllere su serpmektedir. İslam davetçileri olan sahabeleri de bu uyumu örnek almışlar ve de anlattıklarıyla yaşamları arasında fedakârlığın zirvesinde öncü nesil olmuşlardır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatı ve ahlakı üzerinde derinlemesine ve bütüncül düşünüldüğünde orada nübüvvetine dair delillerin güneş gibi parladığı görülecektir.

2.1.2.3. Tebliğde Süreklilik

Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin görevlerinin tebliğ olduğu ifade edilmektedir.[404] Rasulullah (s.a.v.) hakkında düşünürken O'nun (s.a.v.) sıfatlarına ve hayatına bütüncül yaklaşmanın gerekliliği ortadadır. Bir yönüyle O'nu öne çıkarıp bir yönünü aktarmamak zihinlerdeki Peygamber (s.a.v.) algısını yanlış zeminlere yönlendirebilir. Hz. Peygamber (s.a.v.) güzel meziyetlerini bütünüyle anlatmak zor da olsa bütüncül yaklaşımla aktarılmaya gayret edilmelidir. Said Havva da mutlak doğruluğu, tebliğ-yaşam uyumunu delilleriyle anlatmaya gayret ettikten sonra tebliğdeki sürekliliğe konuyu getirmektedir. Bu özelliğiyle de davasına inancı ve

[402] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 75-79.
[403] bk. M. Yaşar Kandemir, *İki Cihan Güneşi* (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2011),134-137; Kâdî İyâz, *Şifâ-i Şerîf*, 1/240-241.
[404] bk. Nisâ, 4/80; Mâide, 5/67, 92, 99; Nahl, 16/35, 82.

sadakati noktasında tarihte görülmemiş örneklikler söz konusudur. Tebliğdeki sürekliliğinin eşsizliği kendi peygamberliğine olan inancının kuvvetini de göstermektedir.

Said Havva temel sıfatları delillendirerek anlatmasını, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) imanda hakka'l-yakîn derecesine erdirmek ve söylediği sözlerin hak olduğuna dair inançları pekiştirmek için yaptığını belirtmektedir. Hayatı boyunca yalan söylemeyen, doğruluğuna şahit olunan kişinin sözlerine kalplerin ısınacağını ifade etmektedir. Nefsin arzularına ters düştüğü halde yorucu ve zorlu tebliğ görevine devam etmektedir. Bunu da halktan menfaat gayesi gütmeden, Allah'a itaatteki samimiyetiyle yapışı nübüvvetine ayrı bir belge olmaktadır. Peygamberler için tebliğleri öncelikli davalarıdır. İnsanların heva ve hevesleriyle mücadelede çeşitli sıkıntılar çekerler. Mü'minleri terbiye etmede de birçok sıkıntı yaşarlar. Bütün zorluklara rağmen istikametten ayrılmamaları, dinin emirlerine ve tebliğe sadık kalışları Allah'a olan samimiyetlerini de ispatlamaktadır. Müşrikler, Rasulullah'ı (s.a.v.) tebliğ görevinden vazgeçirmek üzere kendisine ve Müslümanlara eziyetler ettiler. Menfaatler teklif ederek caydırmaya çalıştılar. Boykotlar yaptılar ve öldürme girişiminde bulundular. Lakin Hz. Peygamber'i (s.a.v.) İslam davasından vazgeçiremediler.[405]

Rasulullah'ın (s.a.v.) davet yolunda uğradığı eziyet ve işkenceler hakikaten çok fazladır.[406] Taberanî'den aktarıldığına göre Rasulullah (s.a.v.) Allah'tan başka ilah olmadığını söyleyenin felah bulacağını ifade edince çevresindekilerden yüzüne tükürenler, yüzüne toprak atanlar, küfredenler olmuştu. Bezzar ve Taberânî'de nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Kâbe'de namaz kılarken secde halinde olduğu sırada deve işkembesi pisliği omuzlarına atılmıştır. Ebu Nuaym'ın Delailün-Nübüvve kitabında aktarılan bir haberde Hz. Peygamber (s.a.v.) Ebu Talib öldükten sonra Taif şehrine tebliğ yapmaya gittiğinde onunla alay ettiler ve onu taşa tuttular.[407] Taif olayı öncesi ve sonrasıyla Hz. Peygamber'in tebliğden geri

---

405 Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 80-82.
406 bk. Muhammed Sallabi, *Siyer-i Nebi 1 Mekke Dönemi*, çev. Mustafa Kasadar, vd. (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016),268-272.
407 Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 82-86.

durmayışının muazzam örneklerindendir.[408] Bütün bu eziyetlere ek olarak Müslümanlara da eziyet etmekteydiler. Bir kısmı öldürüldü bir kısmı sabretmekle emrolundu. Bütün bu zor koşullara rağmen Hz. Peygamber (s.a.v.) tebliğ davasından vazgeçmedi.[409] Eziyetlerin sadece kendisine değil de sevdiklerine, dostlarına yapılması ayrıca zor bir durumdur. Bütün bu eziyetlere davasına inanmayan ve samimi olmayan birisinin katlanamayacağı açıktır. Bütün bu yaşanılanlar Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve sahabesinin Allah'ın indirdiği vahye olan inançlarındaki kuvvetin büyüklüğünü de göstermektedir.

İbni İshak'tan aktarılan bir haberde Utbe tebliği bırakması için bazı tekliflerle Rasulullah'a (s.a.v.) gönderildiğinde, Hz. Peygamber (s.a.v.) onu dinledikten sonra Fussilet suresini okumuştur. Utbe bundan etkilenmiş bir şekilde Kureyş'e hitap etmiştir. Onlara Hz. Peygamber'den (s.a.v.) uzak durmayı ve Hz. Peygamber'i (s.a.v.) kendi haline bırakmayı teklif olarak sunmuştur. Müşrikler, Utbe'ye kendisinin büyülendiğini ifade edilerek karşılık vermiştir. Yine, İbni İshak'ın aktardığı bir rivayette Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tebliği bırakması karşılığı mal verme, şereflileri kılma ve melikleri olması şeklinde tekliflerde bulunulmuştur. Rasulullah (s.a.v.) da amacının bu olmadığını korkutucu ve müjdeci bir Rasul olarak gönderildiğini belirterek reddetmiştir.[410] Kureyş müşriklerinin bütün bu teklifleri Rasulullah (s.a.v.) ile uzlaşmaya çalışmaları, Allah'ın hikmetlerindendir. Böylece bütün teklifleri Rasulullah'ın (s.a.v.) reddetmesiyle gelecekteki iddialara adeta o günlerden cevap verilmektedir. Nitekim Van Vloten ve Won Kromer gibi bazı batılılar Rasulullah'ın davetindeki etken faktör olarak liderlik arzusu olduğu iddiasını ortaya atmışlardır.[411] Eziyetlerle vazgeçiremedikleri Hz. Peygamber'i (s.a.v.) dünyevî teklifleriyle de vazgeçiremedikleri görülmektedir. Bu delillerde bazı inkârcıların Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkındaki nefsanî arzularla davayı yaymaya çalıştığına dair iftiralar da cevap bulmaktadır.

---

[408] bk. İhsan Süreyya Sırma, *İslâmî Tebliğin Mekke Dönemi ve İşkence* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1983), 116-119.
[409] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 87.
[410] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 88-90.
[411] el-Bûti, *Fıkhu's-Siyre*, 124-125.

Taberanî, *Evsat ve Kebîr* adlı kitaplarından rivayetle Kureyş, Ebu Talib'den Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğine müdahale etmesi için ricacı olmuştur. Ebu Talib de Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bu noktada ricacı olunca, Rasulullah (s.a.v.) güneşten bir meşale getirilemeyeceği gibi bu hak davayı da bırakmayacağını ifade etmektedir. Ebu Talib de bunun üzerine O'nun (s.a.v.) hakkında hiç yalan söylemediğini ifade ederek doğru yola devam etmesini söyler. Beyhakî'den rivayetle, Ebu Talib bazı sözleri söylememesi için Rasulullah'tan (s.a.v.) ricacı olmuş, Hz. Peygamber (s.a.v.) de güneşi sağ eline, ayı sol eline verseler tebliğden vazgeçmeyeceğini ifade etmiştir. Ebu Talib de istediğini yap, seni yalnız bırakmayacağım şeklinde cevap vermiştir. Araplar arasındaki saygı âdetini ve liderlere itaatin ne denli büyük olduğunu bilen kimseler, Beni Haşim'in lideri Ebu Talib'in Hz. Peygamber'den (s.a.v.) ricacı oluşunun kritikliğini fark eder. Hz. Peygamber (s.a.v.) amcasının emrine muhalefet etmesi davasının şahsi bir davadan öte olduğunu; örf ve geleneklerin üzerinde Allah'ın emri doğrultusunda bir dava olduğunu gösterir niteliktedir.[412] Said Havva, bu haberlerin Araplardaki saygı anlayışıyla birlikte ele alınması gerektiğini düşünmektedir. Toplumda yerleşmiş âdet ve örflerin değiştirilmesi, bunlara karşı gelinmesi gerçekten davanın yayılmasını zorlaştıran unsurlardandır. Lakin Allah'ın emri, Allah'ın dininden taviz vermemek hepsinden öncelikli olduğu için bu konuda da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ilkeli duruşuyla örnekliği görülmektedir.

İbni Hişam'ın Sîret'inden rivayetle, Hac mevsimi geldiğinde Kureyş kabilesinden bir grup toplanıp, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) Mekke'ye gelecek olan Araplara nasıl yansıtacakları hususunda plan yapmak istemişlerdir. Aralarında meseleyi konuşurken kâhindir diyelim fikrine Velid b. Muğire itiraz eder. Sonrasında delidir diyelim dediklerinde de biz deliliği biliyoruz onda ne delilik ne vesvese vardır şeklinde karşı çıkar. Şair olarak yansıtılma görüşüne de Kur'an'ın şiir olmadığına dikkat çekerek itiraz eder. Sihirbazdır diyelim görüşüneyse ne üfürmesi ne de düğüm atması vardır, diyerek karşı çıkar. Ve bu söylenen kâhinlik, delilik, şairlik ve sihirbazlık ithamlarının yersiz olduğunu belirtir. Sonrasında ise en uygun ithamın sihirbaz olduğunu iddia eder. Kişiyi babasından, kardeşinden, eşinden ayıran bir sihir getirmiştir, demek üzere kararlaşırlar. İbni İshak'tan rivayetle, Rasulullah'ın (s.a.v.)

---

[412] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 92-93.

söylediği sözlerin doğruluğunu bildikleri halde, nübüvvetinin haklılığını anladıkları halde iman etmelerine mani olan unsurlardan biri de hasetti. Hatta Kureyşli birisi, Kur'an'ı dinlememelerini ve lüzumsuz saymalarını önererek ancak galip gelebileceklerini ifade etti. Çünkü kendisi ile mücadeleye girecek olsa Kur'an-ı Kerim onları mağlup edecekti.[413] İftiralar üzerine kolayca anlaşamamaları da inkârlarının arkasındaki delilsizliğe de işarettir.

İslâm davetine karşı uygulanan çeşitli baskı metotları bulunmaktadır. Bunlardan ilki alay etme, küçümseme gibi durumlarla moralleri zayıflatma amacı güden davranışlardı. Bir başka metotları ise İslam hakkında birtakım şüpheler ortaya atmak, yalan propagandalar yaymak şeklindeydi. Diğer metotsa eski masallarını anlatarak insanları meşgul etmelek şeklindeydi. Ayrıca Hz. Peygamberle bazı fikirlerinden vazgeçmesi üzerine pazarlık teklifinde de bulunmuşlardır.[414] Bütün bunlar ayrıca psiko-sosyal yönleriyle de üzerinde durulması gereken tutumlardır. Ayrıca Ateizm eleştirisi bölümünde incelenen psiko-sosyal sebepler burada da düşünülebilir. İnsan; psikolojisiyle, sosyal konumuyla insandır. İnsanı bu boyutlarıyla da düşünerek meseleler ele alınmadığında insanların inkâr durumlarının anlaşılması zorlaşacaktır. Delillerin bütün açıklığına rağmen kişilerin ahlakî tutumları, sosyal konumlarını koruma istekleri kendilerini tasdikten alıkoyabilmektedir.

Kureyş'in Araplar nezdindeki değeri göz önünde bulundurulduğunda yapılan olumsuz propagandaların insanlar üzerindeki etkisinin büyüklüğü de daha kolay anlaşılacaktır. Her sene hacca gelen Araplara karşı Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ismini ve şahsiyetini lekelemeye çalıştılar. Algı operasyonları yaptılar. Bütün bunlara rağmen, Hz. Peygamber (s.a.v.) bu propaganda savaşına dayandı ve tebliğine devam etti. Bu zor atmosfere rağmen davasında ısrar edişi ise nübüvvetine delillerden bir delildir. Bu baskılara ve caydırmak üzere yapılan dünyevî tekliflere rağmen davasındaki sadakati de Allah'ın kendisini me'mur kıldığına delillerdendir. İbni İshak'tan aktarıldığına göre, Kureyş Peygamber'in (a.s.) ashabının emniyetli bir belde olan Habeşistan'a hicret ettiğini ve orada himaye edildiklerini gördüler. Ayrıca

---

[413] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v)*, 93-95.
[414] Furi, *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*, 87-89.

Hz. Ömer (r.anh) de İslam dinini kabul edince, yeni bir plan için toplandılar. Haşimoğulları ve Muttaliboğullarını boykot etmek üzere anlaştılar. Müslümanlardan ne kız alıp verilecek ne de onlarla alışveriş yapılacaktır. Boykot projelerini de metine dökerek Kâbe duvarına astılar. Ebu Nuaym'ın Hilye'sinden rivayetle bu boykot üç sene devam etmiştir. Süheylî'den rivayetle yiyecek şeyler Mekke'ye geldiğinde sahabeler almasın diye fiyatları yüksek tutmak üzere Ebu Leheb tüccarlarla anlaşıyor ve onlara para veriyordu. Yaşları epeyce ilerlemiş Hz. Hatice (r.anha), Ebu Talib ve akrabaları çok zor günler geçirdiler. Rasulullah (s.a.v.) bütün bu boykota rağmen dininden taviz vermedi. Tebliğ vazifesini de açıkça yapmaya devam etti.[415] Habeşistan hicretini ve boykot meselesini daha detaylı öğrenmek üzere farklı kaynaklara başvurulabilir.[416]

Müşrikler; iftiralar, manipülasyonlar, caydırıcı vaatlerle engelleyemedikleri davayı, boykotla da önlemeye çalışmışlardır. Lakin bunda da başarılı olamadılar. Bütün bu olaylar süreç odaklı olarak düşünüldüğünde, empati kurmak kolaylaşacaktır. Böylece dine davetin ne kadar zor durumlara rağmen filizlendiği de anlaşılmış olacaktır. Ayrıca bütün bu anlatılanlar Hz. Peygamber ve arkadaşlarının bunca fedakârlıklarıyla birlikte düşünüldüğünde elbette yalan bir dava üzerine böylesine muazzam örneklerin sunulamayacağına dair de deliller sunmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) bütün eziyetler, boykotlar, iftiralara ek olarak öldürülme tehditiyle de karşı karşıyaydı. İbni İshak'tan rivayetle hidayet öncesi Hz. Ömer, Rasulullah'ı (s.a.v.) öldürmek istemişti. İbni İshak'tan rivayetle Kureyş bir araya gelip Rasullullah (s.a.v.) hakkında bir plan yapmak ister. Tekliflerden biri zincire vurup zindana atmaktı. Bu görüş kabul görmedi. Sürgün etme fikri de ortaya atıldı. Bu görüşe de diğer kabileleri etkisi altına alır endişesi ile itiraz edildi. Ebu Cehil b. Hişam her kabileden kuvvetli, soylu gençler seçip ellerine kılıç vereceğiz ve hep birlikte onu öldürecekler fikrini sundu. Bu fikirdeki amacı kan sorumluluğunun bütün kabilelere dağılıp karşı tarafı diyete razı etmekti. Bu görüş üzerinde uzlaşıldı. İbni İshak'tan aktarılan bir haberde, Rasulullah (s.a.v.) Mina'da çadırlara yaklaşarak

---

[415] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 95-97.
[416] Ekrem Ziya Umerî, *Sahih Rivayetlere Göre Hz. Peygamber'in Hayatı Sallallahu Aleyhi ve Sellem*, çev. Kasım Koç (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017); Sallabî, *Siyer-i Nebi*.

tebliğ görevini eda etmek üzere Allah'ın elçisi olduğu, Allah'a şirk koşulmaması gerektiği gibi ifadelerde bulunurdu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) sözünü bitirince onu takip eden Ebu Leheb tebliğin tesirini azaltmak üzere cümleler kurar, halka dinlememesini önerirdi. Ebu Nuaym'ın Delail kitabından nakille, Rasulullah (s.a.v.) Micenne, Ukaz ve Mina'da farklı mevsimlerde toplanan kabilelere tebliğ yapardı. Bazıları usanmadı mı yetmez mi şeklinde yorumlarda bulunurdu. Normal bir insan bu sıkıntılarda ümitsizliğe düşer ve bıkardı. Said Havva, Rasulullah'ın (s.a.v.) insanları toplantıya davet ederek, halkın bir araya geldiği yerlere giderek, Mekke dışına çıkarak, Müslümanları yönlendirerek, bilen kimselerin bilmeyene öğretmesini isteyerek, kral ve emirlere elçiler ve mektuplar göndererek tebliğ yapmasını rivayetler üzerinden aktarmaktadır.[417] Rasulullah'ın (s.a.v.) davet metodu[418] daha yakından incelendiğinde nübüvvete dair delillere nüfuz edilmesi daha kolay olacaktır. Davet yöntemlerinin çeşitliliği hakkındaki rivayetlerde; önüne konulan bunca engele rağmen, Rasulullah'ın (s.a.v.) İslam davetine olan iştiyakını da görebilmekteyiz.

Rasulullah (s.a.v.) peygamberlik geldikten sonra yirmi üç yıl boyunca ne savaşta ne barışta tebliğ görevini ifadan vazgeçmiştir. İkili görüşmelerle, topluma ilan ederek, bizzat kendisi yahut iman edenlerin vasıtasıyla tebliğine devam etmiştir. Davetini yeryüzünde herkes duysun diye Müslümanları da seferber etmiştir. Bu seferberlikle Hz. Peygamber (a.s.) hayattayken Arap yarımadası davete icabet etti. Hulefa-i Raşidin döneminde yeryüzündeki insanların çoğuna İslam ulaştırıldı. Hz. Peygamber (s.a.v.) henüz hayattayken on binlerce mü'min Kur'an'a iman etti, Kur'an'ı ve hadisleri ezberlediler, sonraki nesillere aktarma görevini yerine getirdiler. Rasulullah'ın (s.a.v) tebliğ hayatındaki hareket ve tavırları nübüvvet davasının haklılığını açıkça ortaya koymaktadır.[419] Said Havva'nın, Müslümanların dini gelecek nesillere taşımadaki gayretlerini bu konuda dile getirmesi oldukça yerindedir. Gerek sahabelerin gerekse sonraki dönemdeki İslam uleması'nın bu

---

[417] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 98-101, 103-110.
[418] bk. Ahmet Önkal, *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2011).
[419] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 110-111.

konudaki adanmışlıklarını görmek üzere Abdulfettah Ebû Gudde'nin eseri[420] de burada anılabilir.

İslam davetinin güçlenmesinden, yayılmasından endişe eden Müşrikler türlü engellerle buna karşı koymaya çalışmışlardı. Çeşitli eziyetleri yapmak, cazip teklifler sunmak, propaganda ve manipülasyon yapmak, boykot ilan etmek ve öldürme planı yapmak bunlar arasındadır. Bütün bunlara rağmen Rasulullah (s.a.v.) geri adım atmamıştır. Hatta aşkla ve şevkle davasına sarılmıştır. Davetini birçok yönden devam ettirmiştir. Arapların kendi içinden olan Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara Arapça Kur'an-ı Kerim ile meydan okumuştur. Buna karşılık Araplar, şairliklerindeki uzmanlıklarına rağmen meydan okumaya bu yönden karşı gelmeyip başka yollar denemişlerdir. Meydan okumaya karşılık verdikleri tepkilerin meydan okunma cinsinden olmaması da bu noktada ayrıca düşünülmesi gereken bir durumdur. Şimdi de temel sıfatların sonuncusu olarak fetanet sıfatı ele alınacaktır.

2.1.2.4. Fetanet Sıfatı

Peygamberler kuvvetli zekâya ve görüşe sahip olmalıdırlar. Tebliğ esnasında inkârcılarla münakaşa edilmesi, soruların cevaplandırılması, itiraz ve tenkitlere de karşılık verilmesi için fetanet sıfatı gerekmektedir. Rasulullah (s.a.v.) fetanetiyle muhataplarına karşı mağlup olmayıp, davasının haklılığını ispat edecektir. Bu noktada ise delil ve ispat yolunu gözetebilecek zeki bir akla da ihtiyaç vardır.[421]

Hz. Peygamber (s.a.v.) zekâ ve fesahatte zirvededir. Davasını delillerle ispat ederken her insanın seviyesine göre hareket edebilmektedir. Sade ifadeleriyle muhataplarını ikna etme kabiliyetindeki etkisi de diğer insanlarda görülmez. Bu konuda sahih hadisler insanlara belgeler sunulmaktadır. Allah'ın Rasulün'deki ikna kabiliyetinin ne kadar büyük ve bu noktada da insanların üstün olduğuna dair hayatında birçok delil bulunmaktadır.

İbni Hüzeyme'nin aktardığı bir haberde Rasulullah (s.a.v.), müşrik birisine musibet isabet ettiğinde kime dua ettiğini, malı helak olduğunda kime dua ettiğini

---

[420] Abdulfettah Ebû Gudde, *İlim Yolunda Çileler – Fedakârlıklar - Adanmışlıklar*, çev. R. Orhan Özel - Semih Yolaçan (İstanbul: Erkam yayınları, 2012).
[421] Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam,* 153.

sorarak tevhide yönlendirdiği görülmektedir. Allah'a dua ettiği halde diğerlerini neden ortak koştuğunu, bu tutumu noktasında Allah'ın rızasını alıp almadığını da sorgulatarak doğruya yönlendirmektedir. Ve kişi ikna olmuş, Rasulullah'ın (s.a.v) davetine icabet ederek Müslüman olmuştur. Ahmed b. Hanbel'den rivayetle, Rasululah (s.a.v.) Adiy b. Hatem'i, İslâm'a girmekten kaçınmasının sebeplerine yönelik sorular sorararak ikna etmiştir. Ebu Ya'la'dan aktarılan bir haberde bir kişi halkı dalalete sürükleyen ve ilahlarından yüz çeviren sen misin diye Rasulullah'a (s.a.v) seslenince, böyle yapanın Allah olduğu cevabını alır. Neye davet ettiğini sorunca da, Allah'ın kullarını Allah'a davet ettiği şeklinde mukabele görür. Konuşmanın minvali İslam'ın daha ayrıntıyla anlatılması şeklinde devam eder ve adam Müslüman olur. O şahıs birçok kadın ve erekeğin Müslüman olmasına vesile olur. Buhari ve Ebu Davud'tan aktarıldığına görre, Uhud savaşı sırasında Ebu Süfyan Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Ebu Bekir (r.anh) ve Hz. Ömer'in (r.anh) ölüp ölmediklerini öğrenmek üzere sorular sorarak seslenir. Cevap alamayınca öldükleri iddiasında bulununca kendisine cevap verilmektedir. Bu konuşma esnasında Rasulullah (s.a.v.) biz eşit değiliz, bizim ölülerimiz cennette sizinkiler ise cehennemdedir deyiniz diyerek karşı tarafı kendi konumlarını sorgulamaya itmektedir.[422]

Said Havva, Ebu İshak'tan rivayetle Huneyn ganimetlerinin taksiminde Ensar'daki oluşan şüphenin Rasulullah (s.a.v.) tarafından nasıl çözüldüğünü aktarmaktadır. İmam Ahmed ve Beyhakî'den rivayetle genç bir delikanlı zina yapmak üzere Rasulullah'tan izin istemektedir. Oradakiler genci hırpalamaya başlayınca Rasulullah (s.a.v.) genci yanına çağırır ve yakınına oturmasını ister. Genç oturunca ona annesiyle, kızıyla, kız kardeşiyle, halasıyla, teyzesiyle zina edilmesini isteyip istemediğini sorar. Genç ise bunu ısrarla istemediğini ifade eder. Ve sonunda da Rasulullah (s.a.v.) elini gencin üstüne koyarak dua etmektedir. Said Havva siyer kitaplarından rivayetle dediği bir nakilde Rasulullah'ın (s.a.v.) Necranlı Hristiyanlarla münakaşasını aktarmaktadır. Peygamber (s.a.v.) onlara Hz. İsa'nın (a.s.) insan olduğuna yönelik sorular sorarak bu konudaki yanılgılarını sorgulamalaya

[422] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 114-119.

yönlendirmekte ve karşı tarafı mantıklı düşünmeye ikna etmeye çalışmakta olduğu görülür.[423] Necran heyetiyle alaklı münakaşanın detaylı anlatımı da mevcuttur.[424]

Said Havva, ilerleyen kısımlarda Rasulullah'ın (s.a.v.) konuşmasındaki fasihliğe de deliller getirmektedir. Fasih olmasının sırrının öz söylemesi, sözün ufuklarını ve muhtemel anlamlarını kapsayarak meseleyi derinlikli aktarması olduğunu ifade eder. İnsanların ilim ve zekâlarına göre sözlerinden faydalanacağını söyler. Ki zaten Rasulullah (s.a.v.) çok manalar içine alan sözlerin ona verildiğini de ifade etmiştir. O (s.a.v.) Arapların en fasihidir. Akkad'dan da nakil yapan Said Havva, yirminci asırda arap ediplerinin lideri olarak sunduğu Akkad'ın fasihlik konusundaki tanıklığının kâfi olduğunu ifade etmektedir. Ve kitabının ilerleyen kısımlarında Rasulullah'ın (s.a.v.) zekâsını ve fetanetini siyaset, savaşçılık ve muallim yönlerindeki örnekliği üzerinden de sunarak delillendireceğini söylemektedir.[425]

Said Havva'nın fetanet sıfatını delil olarak kullanması özetle incelendi. Böylelikle mutlak doğruluk, tebliğ-yaşam uyumu, tebliğde süreklilik ve fetanet sıfatları işlenerek temel sıfatlar anlatılmış oldu. Bu şekilde Peygamberler'de bulunan ismet, fetanet, tebliğ, sıdk ve emanet vasıfları iç içe geçmiş şekilde irdelendi. Said Havva temel sıfatları, isbat-ı nübüvve'de kullanılacak şekilde aktarmaya gayret etmiştir. Bu sıfatlarda zirve oluşu üzerinde bütüncül ve derinlemesine düşünüldüğünde her birisinin ayrı ayrı Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Allah'ın görevlendirdiği elçi olduğuna dair deliller olduğu görülür. Muhatapların buradaki yaklaşımı da elbette çok mühimdir. Hakikati arayarak deliller inceleyen ile inanmamak üzere delil arayanların yaklaşımları elbette aynı değildir. Şimdi de Said Havva'nın nübüvvete dair sunduğu deliller üstün örnekliği başlığı üzerinden ele alınacaktır.

---

[423] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 119-123.
[424] Ali Muhammed Sallabi, *Siyer-i Nebi 2 Medine Dönemi*, çev. Mustafa Kasadar vd. (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 685-687.
[425] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 123-128.

2.1.3. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Üstün Örnekliği

Rasulullah’ın (s.a.v.) yaşantısı, hayatın bütün yönlerine şamil olacak şekilde örneklikle bezeliydi. Aile reisliğinden, devlet başkanlığına, ordu komutanlığından, hâkimliğine, eğiticiliğinden, müsteşarlığına hayatın bütün yönlerine hitap eden bir şahsiyete sahipti. Tebliğ ettiği din de akaidten, ibadetlere, iktisattan, sosyal düzene, ahlak ve siyasete kadar insan hayatının bütününe hitap eden kanun ve sistemlere sahipti. Hz. Peygamber’in şahsiyetinin çok çeşitli unsurlar barındırması her hususta örnek oluşuyla yakından alakalıdır. Rasulullah (s.a.v.) hayatın bütün hallerinde en güzel misal ve en üstün biricik örnektir.[426] Batı’da Hz. Peygamber’in (s.a.v.) imajı negatif yansıtılmaktadır.[427] Bu sebeple gerek Hz. Peygamber’in özelliklerinin gerekse örnek yaşantısının bir bütün olarak sonuçlarıyla sunmakta fayda görülmektedir. Böylelikle Hz. Peygamber’in nübüvvetini red üzerine kurulu inkâr tutumlara deizmi de kapsayacak şekilde cevaplar verilmiş olacaktır.

Said Havva, burada Rasulullah’ın (s.a.v.) hayatının dört yönünü ele almayı tercih ettiğini belirtmektedir. Bu ele aldıkları yönleri de aynı zamanda Rasulullah’ın (s.a.v.) akıl ve zekâsının üstünlüğüne de deliller barındırmaktadır. Bu yönleri; üstün ahlakı, üstün aile reisliği, üstün eğitici ve öğreticiliği, üstün askeri ve siyasi liderliğidir. Bu yönlerinin seçiliminde ise halktaki yaygın kanaatin etkili olduğu belirtmektedir. Yaygın kanaate göre bu dört yönden birisinde tekâmül edildiğinde diğer yönler nakıs kalmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) şahsiyetinin her yönüyle zirvede oluşu ise Allah’ın peygamberi olduğunun alametlerindendir.[428] İlk olarak ahlaktaki örnekliğini inceleyelim.

2.1.3.1 Ahlakta Üstün Örnekliği

Günümüzde ahlakî olarak bazı erdemlerin bayraklaştırılıp diğerlerinin es geçilebildiği düşünüldüğünde mu’tedil ahlakın önemi daha bir ortaya çıkmaktadır. Nitekim bazen merhamet zulme, eşitlik adaletsizliğe sebep olmaktadır. Mühim olan ahlakî tavırların yerli yerinde kullanılmasıdır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ahlakî vasıflarına bakıldığında bu dengenin muazzam bir kurulduğu görülecektir.

---

[426] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 129-130.
[427] bk. Hıdır Özcan, *Batı’da Hz. Muhammed İmajı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019).
[428] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 130-131.

Kur'an-ı Kerim'de "Ve şüphesiz sen, pek evrensel/genel geçerli mükemmel bir ahlâk üzerindesin." şeklinde buyrulmaktadır.[429] Bu ayet Rasulullah'ın (s.a.v.) ahlakını övmektedir. Rasulullah'ın (s.a.v.) benzersiz güzel ahlakında ve bunun yansıması olan yaşayışında güzellikten başka bir şey bulunmamaktadır. Kendi risalet gayesini de güzel ahlakı tamamlamak olarak ifade ederek belirtmektedir. Hz. Aişe'nin (r.anha) deyimiyle onun ahlakı Kur'an'dı.[430] Said Havva bu başlıkta Hz. Peygamber'in (s.a.v.) güzel ahlakının ne geçmişte ne gelecekte kimsenin yetişemeyeceği bir zirveye ulaştığını anlatmak istemektedir. Ahlakını sabır, merhamet, hilim, cömertlik ve tevazu yönleri üzerinden ele alarak aktarmaktadır. Rasulullah'ın (s.a.v.) ahlakının yansımaları yerli yerinde olurdu. Uygun olan yerde affeder, uygun değilse affetmezdi. Merhameti de yerli yerinde olaylara yansırdı. Ahlakındaki mu'tedilliği, herhangi bir ahlakî özelliğini diğer ahlakî özelliklerini çiğnetmeyecek şekilde sınır çizmekteydi.[431]

Rasulullah (s.a.v.) Mekke'deki on üç yıl boyunca baskılara, eziyetlere, alaylara, açlığa ve çirkin sözlere sabretmiştir. Bunun yanında sahabesine de türlü eziyetlerin yapılmış olması da ayrı bir sabrı gerektirmektedir. Bütün iftira ve algı operasyonlarına rağmen tebliğ görevine terk etmeden devam etmesi de muazzam sabrının yansımalarındandır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) savaş alanında da sabrının örnekleri görülmektedir. Uhud savaşında mağlubiyet esnasındaki sebat edişi, Hendek savaşındaki ablukaya karşı ümitsizliğe düşmeyişi sabrının büyüklüğünün misalleridir. Uhud savaşında düşmana karşı sadece dokuz sahabesiyle kaldığı halde savaşa devam etmiştir. Hendek savaşında uzun süren abluka karşısında uykusuzluk ve rahatsızlığa tahammül etmiştir. Savaşın kumandanı olarak bu durumlara maruz kaldığı halde bir adım geri atmaması sabrının büyüklüğünün yansımalarındandır. Rasulullah'ın (s.a.v.) üstün sabrı evlat, akraba ve sahabesinin ölümlerine karşı tutumunda da gözükmektedir. İbni Sad'ın naklettiği bir haberde Hz. Peygamber'in (s.a.v) oğlu İbrahim'in vefatı esnasında Rasulullah (s.a.v) ağlamıştır. Lakin Allah'ı razı edecek sözden başkasını söylemeyiz diyerek de bütün hüznüne rağmen sabırla Allah'ın dinine teslimiyetini de göstermiştir. Hakim'den rivayetle Uhud savaşında

---

[429] el-Kalem, 68/4.
[430] Müslim, "Müsâfirîn" 139.
[431] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 131-132.

Hz. Hamza'nın vefatı dolayısıyla sergilediği davranışları da sabrına misallerdendir.[432] Burada kısaca aktarılan, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) savaşlardaki sabrına ve güzel ahlakına dair birçok örnek siyer kaynaklarından incelenebilir.[433]

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sabrına misal verilebilecek bir alan da hastalık, açlık ve fakirliktir. Burada da sabrının kimsenin yetişemeyeceği boyutta olduğu görülmektedir. Ahmed ve Taberani'den nakille Hz. Peygamber'e kızı Hz. Fatıma (r.anha) ekmek verdiğinde; Nebi (a.s.) ona baban üç gündür yemek yemedi şeklinde ifadede bulunmaktadır. Buhari'nin aktardığı haberde de Rasulullah'ın (s.a.v.) açlıktan karnına taş bağladığı aktarılmaktadır.[434] İbni Mace'den aktarıldığına göre Rasulullah'ın (s.a.v.) ateşi çok yükseldiğinde musibetlerin en büyükleri peygamberlere sonra âlimlere sonra sâlihlere olduğunu belirtmektedir.[435] Rasulullah (s.a.v.) eziyetlerden, savaşlara, ölümlerden, hastalık ve fakirliğe birçok alanda sabrın en güzel örneklerini sergilemektedir. Bu aktarılanlara ibadetlerde sabır kısmı da eklenebilir. Sabırdaki üstün örnekliği inancının sağlam oluşunu da davasına olan samimiyetini de göstermektedir.

Şimdi de merhametindeki örnekliği ele alınacaktır. Savaşlardaki idarecilerin kalplerinin katılaşması, merhametlerinin azalması yaygındır. Rasulullah'ın (s.a.v.) durumu ise farklıdır. Kuvvet, şecaat, celadet ve sabrın yanında merhameti de kendisinde üstün şekilde bulundururdu. Merhametli insanlar bazı karşılaştıkları durumlarda merhamet duygularını yitirebilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) her türlü baskı ve eziyeti yaptıkları halde onlar hakkında Allah'a dua etmesiyse merhametinin büyüklüğündendir. Mekke fethinde bağışlayıcı davranışı da bunun örneklerindendir.[436] Said Havva'nın burada tecrübî bilgiler de aktarması, konuyu daha anlaşılır düzleme taşımaya gayret ettiğini göstermektedir. Bu olayları birkaç satırla aktarsak da üzerinde düşünüldüğünde sabrının muazzamlığı açıkça görülecektir. Kendisine, dostlarına, en yakın akrabalarına her türlü eziyeti eden,

---

[432] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 132-135.
[433] bk. Safiyyurrahman Mübarek Furi, *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*, Çev. H. İbrahim Kutlay (İstanbul: Risale Yayınları, 2016) ;Ali Muhammed Sallabi, *Siyer-i Nebi 2 Medine Dönemi*, çev. Mustafa Kasadar vd. (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016).
[434] Buhârî, "Megâzî" 29.
[435] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 136-137.
[436] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 138-139.

hicrete mecbur bırakan, bazı yakınlarını öldürenlere karşı dua edebilmek ve bağışlayabilmek sabırda zirve bir örneklikte olduğunu göstermektedir.

Buhari'den nakille Hz. Peygamber siyahî bir adamdan söz ettiğinde öldüğünü belirttiler. Neden haber vermediklerini sorduğundaysa küçümseyici cevaplar aldı. Sonrasında Peygamber (s.a.v) o kişinin kabrinin yerini öğrendi ve gidip cenaze namazını kıldı. Buhari'den nakille Hz. Peygamber (s.a.v.) uzatmak gayesiyle girdiği namazda çocuk ağlaması sesini işittiğinde bu gayesinden vazgeçip namazı kısa tutmaktadır. Buna neden olarak da annesinin şefkatini bildiğini ifade eder. [437] Said Havva, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayvanlara olan merhametiyle alakalı olarak da nakiller vermektedir.[438] Rasulullah'ın (s.a.v.) merhameti mahlûkata şamildi. Lakin bu noktadaki merhameti diğer güzel ahlakının zayıflamasına sebep olacak şekilde ifrat durumda da değildi. Merhameti öyle büyüktü ki cennet yolunu bırakıp cehenneme giden yolunu tutanı gördüğünde çok üzülürdü. Said Havva, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) merhametini de nübüvvetinin alametlerinden görmektedir.[439]

Şimdi de Rasulullah'ın (s.a.v.) hilim ahlakındaki örnekliğine geçilecektir. Rasulullah (s.a.v.) hilim konusunda da kemal sahibiydi. Hakkın hududunun rencide edilmesi hariç yumuşaklıkla davranırdı. Örneğin, konuşma usulünü bilmeyene, düzelmesi umulup kendisine kötü davranan, içi dışına uymayan kimselere yumuşak davranırdı. Öldürmeye gücü yettiği halde hasımlarını çok kere bağışladı. Buhari'den aktarılan bir haberde, Peygamber (s.a.v.) ganimet malını dağıtırken Temim kabilesinden birisi Rasulullah'a adaletten ayrılma şeklinde konuştu. Rasulullah (s.a.v.) onu uyardı ve ben adalet etmezsem kim adalet edecek diyerek mukabelede bulundu. Hz. Peygamber'den (s.a.v.), Hz. Ömer izin ver kellesini uçurayım, diye izin istedi. Fakat Rasulullah (s.a.v) izin vermedi.[440] Ahmed b. Hanbel'den rivayetle, Rasulullah (s.a.v.) hizmetçilere, kadınlara yahut başka bir şeye vurmuş değildir. Cihad esnasında düşmana vurması istisnadır. Allah'ın hakkına aykırı davranılmadıkça kendi şahsı için kimseden intikam almazdı. Buhari ve Müslim'de geçen rivayette Yahudi bir kadın zehirli etle Rasulullah'ı (s.a.v.) öldürmek istediği

---

[437] Buhârî, "Ezân" 65.
[438] bk. Ebü Dâvûd, Cihâd, 112; Müslim, Sayd, 57; Tirmizî, Diyât, 14.
[439] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 139-140.
[440] Buhârî, "İstitâbe" 7; "Menâkıb" 25.

halde onu öldürtmemiştir.[441] İbni Cerir'in aktardığı bir haberde; bir kişi Rasulullah'ın (s.a.v.) sırtındaki abasından boynunda iz bırakacak şekilde çekmiştir. Sonrasında bu kişi mal isteğinde bulunmuştur. Rasulullah (s.a.v.) ise arkasına bakıp, gülümseyerek ona mal verilmesini istemiştir. Said Havva, Rasulullah (s.a.v.) böyle bir hilme sahip olmasaydı boynunu başkasına eğmeyen Arap milletini idare etmesi de mümkün olmayacaktı, tespitinde bulunmaktadır.[442] Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de "Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, elbette onlar etrafından dağılıverirlerdi…" buyurmaktadır.[443]

Şimdi de Rasulullah'ın (s.a.v.) cömertliğindeki örnekliğine geçilecektir. İslam'da cömertlik cennet yollarından bir yoldur. Cimrilik de cehennem yollarından bir yoldur. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ganimetlerin beşte birini emrine vermiş ve bunun beşte birini de kendisine ve akrabalarını ayırmıştı. Müslümanların elde ettikleri ganimetler oldukça fazlaydı. Şayet ganimetlerden mal biriktirmeye kalksa Hz. Peygamber (s.a.v.) çok zengin olurdu. Hâlbuki vefatı esnasında zırhının bir yahudinin yanında rehin halde olduğu, düşünüldüğünde cömertliğinin kemal oluşu daha açık anlaşılacaktır. Buhari ve Müslim'den nakille, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) her ne istenmişse kesinlikle onu red etmemiştir.[444] İbni Cerir'den nakille bir kadın Rasulullah'a (s.a.v.) aba hediye etti. Ashaptan birisi abayı güzel bulup, kendisine istedi. Rasulullah (s.a.v.) kendisinin ihtiyacı olduğu halde abayı ona verdi. Vefatından sonra terekesinin akrabalarına değil, Müslümanlara dağıtılmasını isteyişi, elbiselerinin sadeliği, günlerce aç kalışı, elindeki mallar dağıtılmadan rahatlayamaması cömertliğinin büyüklüğündendir. Cömertliği şirk ve inad sahiplerinin bile Müslüman olmasına vesile olmuştur. İbni Asakir'den rivayetle, henüz Müslüman olmamış Safvan b. Ümeyye'den savaş araç gereçleri ödünç alındı. Sonrasında ganimetler elde edildiğinde vadiyi dolduran deve, sığır gibi hayvanlardan gözlerini ayıramamıştı. Bu durum Hz. Peygamber'in dikkatini çekti ve hoşuna gidip gitmediğini sordu. O da evet dediğinde, Rasulullah (s.a.v.) vadi ve içindekiler senin olsun, şeklinde mukabelede bulundu. Bunun üzerine Safvan bu cömertliğe rızayı

---

[441] Buhârî, "Cizye" 7; Müslim, "Selâm" 45.
[442] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 140-143.
[443] Al-i İmrân, 3/159.
[444] Buhârî, "Edeb" 39; Müslim, "Fezâil" 56.

peygamberden başkası yapamaz dedi ve kelime-i şehadet getirerek Müslüman oldu.[445] Sadece bu olay üzerinde yapılacak tefekkürle bile Rasulullah'ın (s.a.v.) ahlakının İslam davetindeki yerinin önemi açıkça görülecektir.

Şimdi de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tevazusuyla konuya devam edilecektir. Said Havva bu konuyu *Betalu'l Ebtal*[446] adlı eserden bir yazının özetini vermekle iktifa edeceğini belirtmektedir. Ailesiyle beraber esir düşmüş ve mağlup olarak gelmiş olan Hatem oğlu Adi, Hz. Peygamberin zayıf ve yaşlı bir kadının işi için uzun süre ayakta beklemesine şaşırmıştır. Sonrasında Adi'yi evine götürmüş ve ona yastığı verip oturtmuştur. Adi, bunların melik işi olmadığını tespit etmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ziyaretinin merasimsiz oluşu, yaya olarak evine gitmesi, bineğine başkalarını alışı, yemek hazırlığında arkadaşlarıyla iş bölümü yapışı tevazuunun yansımalarındandır. Bir gün sahabesinden bir gruba uğradığında onlar ayağa kalkmışlardı. Onlara Müslüman olmayanların saygı gösterip ayağa kalkmaları gibi yapmalarını istemediğini belirmiştir. Bir bedevi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) heybetinden etkilenip titrediğinde ona Kureyş kabilesinden kurutulmuş et yiyen bir kadının oğlu olduğunu ifade etmektedir.[447] Kahramanlar kahramanın (s.a.v.) tevazusu aşikârdır, içtendir ve de tevazuunda yapmacıklık bulunmaz. [448]

İslam devletinin başkanı, İslam ordusunun kumandanı olan Rasulullah (s.a.v.) küçük-büyük kiminle konuşsa bütün vücuduyla ona yönelirdi. Rast geldiklerine selam vermekteydi. Bir kimseyle tokalaştığında elini son çeken olurdu. Birilerinin ihtiyacı olduğunda yardım etmekten çekinmemekteydi. Çarşıya giderken eşyasını kendisi taşırdı. Cami inşaatında, hendek kazılmasında kendisi de çalışmıştır. Evinde ve elbisesinde de mütevazıydı. Hür, köle ve fakir ayırt etmeden davete icabet ederdi. Ayakkabısını kendi diker, devesini kendisi bağlar, hizmetçisiyle beraber yemek yerdi. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tevazusu ve alçak gönüllü oluşu onun heybetini eksiltmemektedir. Onu ani olarak gören kişi önce heybetinden etkilenmekte, kendisiyle vakit geçirdikçe onu sevmeye başlamaktadır. William Moyer, Hz.

---

[445] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 143-146.
[446] Abdurrahman Azzam, *Büyükler Büyüğü Rasûl-i Ekrem'in Örnek Ahlâkı ve Kahramanlığı*, çev. Hayreddin Karaman (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1964).
[447] İbn Mâce, "Et'ime" 30.
[448] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 146-149.

Peygamber’in (s.a.v.) yumuşaklığını, tevazu ve şefkatli oluşunu aktarır. Başkasını kendi nefsine tercih edişi ve cömertliğini ayrılmaz vasıfları olarak belirtmektedir.[449] İslam devlet başkanı ve başkumandanı Rasulullah (s.a.v.) hiçbir liderin sahip olmadığı emrine amade sahabesine sahipti. Bütün heybetine, zaferlerine rağmen kibirlenmemiş, tevazulu bir hayat sürmüş olması da üzerinde dikkatle düşünülmesi gereken konulardandır.

Rasulullah’ın beş ana ahlakının (sabır, merhamet, hilim, cömertlik, tevazu) açıklanmasıyla insanlığın Hz. Peygamber’de (s.a.v.) gördüğü ahlak üstünlüğünü başka kimsede görmediği ortaya çıkmıştır. Asr-ı Saadet’te Peygamber’i (s.a.v.) tanıyan, dost-düsman hiç kimse onun ahlakına laf edememiştir. Hatta düşmanları bile Rasulullah’ın (s.a.v.) ahlakına güzel şahitliklerde bulunmuşlardır. Örneğin, Hz. Peygamber (s.a.v.) zevcelerinden biriyle nişanlandığında, onun babası Nebi’nin (s.a.v.) yiğitliğini övmektedir. Ebu Cehil’in oğlu İkrime de babasıyla birlikte uzun yıllar Hz. Peygamber (s.a.v.) ile savaştıktan sonra Müslüman oldu. İkrime, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) herkesten fazla iyilik sahibi olduğunu, doğru konuşan ve ahdini yerine getiren olduğunu itiraf etmektedir.[450]

Rasululah’ın (s.a.v) ahlakını sadece bu beş özelliği kapsamamaktadır. Lakin bu beş temel ahlakına bakanlar bile O’nun (s.a.v.) peygamberliğine dair deliller bulacaklardır. Sadece güzel ahlakı tavsiye etmekle yetinmemiş, bütün hayatıyla da güzel ahlakın en öncü temsilcisi olmuştur. Rasulullah (s.a.v.) davasına davetini nefsani arzuları için yapmadığı, liderlik peşinde koşmak gibi dünyevî hedefler gütmediği ahlakını inceyeleyenlere apaçık şekilde tezahür edecektir. Ayrıca günümüzde İslam davetiyle uğraşanlar Rasulullah’ın (s.a.v.) hayatındaki onca zorluğa ve engele rağmen ahlakındaki bu sürekliliği sağlamasında birçok delil göreceklerdir. Tecrübe edilir ki insanlara din eğitimi ve öğretimi esnasında başa gelen sıkıntılara her zaman güzel ahlakla karşılık vermek oldukça zordur. Ve de bunu kendini zorlamadan olağan haliyle ve ahlakî esasların en üstün şekliyle yapabilmesi de Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nübüvvetine dair delillerdendir. Üstün ahlakından sonra

[449] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 149-150.
[450] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 151.

şimdi de ailevi yönüyle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nübüvvetine dair deliller incelenecektir.

2.1.3.2. Aile Hayatında Üstün Örnekliği

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in evlendiği kadınların sayısı on üçtür.[451] On bir kadın ile evlenip mübaşeret etmiştir. Ayrıca iki kadınla evlenip mübaşeret vuku bulmadan evvel onları bırakmıştır. Vefat ettiğinde geride bıraktığı eşleri dokuzdu. Zevceleri arasında Kureyş'ten olmayanlar da vardı, Arap olmayan da vardı.[452] Said Havva Rasulullah'ın (s.a.v.) çok eşliliğiyle alakalı olumsuz yaklaşımlara da cevaplar vermektedir.

Mü'min olmayanlardan bazıları Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu kadar kadınla evlenişini gündem etmektedirler. Hatta peygamberlikle bağdaşmayacağını iddia edenleri de vardır. Bunu söyleyenler hiçbir dine inanmayanlardansa onların bu tutumları kendi hayatlarındaki tutumlarıyla çelişmekte ve nice kadınla nikâhsız evli gibi davranışlar sergilemektedirler. Birden fazla kadınla evlenmeyi caiz görmeyen, Hristiyanlık gibi bir dine mensup olanlar da çelişkiye düşmektedirler. Ellerinde bu konunun Peygamberlikle bağdaşmayacağına dair delil olmadığı gibi ahdi kadim kitaplarında birçok peygamberin de birden fazla kadınla evlendiği aktarılmaktadır. Ki nübüvveti sabit olan peygamberler Allah'ın bu konuda koyduğu sınırları geçmezler. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) birden fazla kadınla evlenmesi ona ağır bir yük olup yorgunluğuna sebep olmaktadır. Nübüvvetin ağır sorumlulukları cihad, eğitim ve idare gibi görevlerle beraber eşlerine olan sorumluluklarını da hakkıyla eda edebilmesi kolay değildir. Hatta insan bu konu üzerinde derinlemesine düşündüğünde bütün bu sorumlulukların dengeli bir şekilde eda edilişini nübüvvet için müstakil bir delil olarak görecektir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) birden fazla kadınla evlenmesi aynı zamanda birçok hikmet ve faydayı da beraberinde barındırmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de dilediği kadar evlenebileceğine müsaade edilmiştir.[453] Yine Kur'an-ı Kerim'de bir ayette ise evlendiği kadınlardan sonra

---

[451] Furi, *Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti*, 181.
[452] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 155.
[453] bk. Ahzâb Sûresi 33/50.

evlenmekten men edilmiştir.[454] Ve sonrasında da Rasulullah (s.a.v.) evlenmemiştir.[455]

Rasulullah (s.a.v.) yaşlı, genç ve orta yaşlılarla evlendi. Böylelikle her yaşın kendine has problemlerinin cevabını ümmete aktarmak hâsıl oldu. Kadınların kendilerine has sorumlulukları vardır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) birden fazla kadınla evlenişiyle bu hükümlerin ümmete nakledilişine de vesile çoğalmaktadır. Hz. Peygamber'in hanımları ümmetin anneleri olarak, hal ve meşrep farklılığıyla da kadınlara örneklik teşkil etmektedir. Evlendiği kadınların kimisi Kureyşli kimisi değildi. Aslen Yahudi olan da vardı, anne babası muhacir olan da vardı. Kimisi genç kimisi de yaşlıydı. Bazı kimselerin kalbinde, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) karşı kalplerindeki kinin gitmesi için evlilik bağı gerekmekteydi. Eşlerinin farklılıkları sebebiyle her birisinin kendisine ülfet eden cemaati vardı. Böylelikle kadınlar hakkındaki hükümler daha kolay ulaştırılıyordu. Binlerce hadis ve binlerce hüküm bu sayede ümmete taşındı. İslam dini kadınlarla ilgili yeni kavramlar ve güzel meziyetler getirdi. Dine aykırı adetleri kaldırmak üzere ve İslam'ın getirdiği düzeni zapt etmek ve yaymak üzere kadınların cemaatine de ihtiyaç vardı. Bazen de çeşitli sorun ve sıkıntıların da etkisiyle evlilik gerekebilmekteydi. Misalen, Ümmü Seleme (r.anh) Medine'ye hicret etmiş, kocası da şehit düşmüş ve kimsesi kalmamıştı. Kendi isteğiyle Rasulullah (s.a.v.) ile evlenmek onun için daha iyi bir durumdu. Hz. Safiyye'nin (r.anha) babası da, Yahudilerin lideriydi. Babası, kocası ve kardeşi ölmüşlerdi. Peygamber (s.a.v.) de mevkiin kaybedip zillete düşene çok merhamet ve şefkatliydi. Onu da bu sebeple zevcesi kıldı ve gönlünde oluşabilecek kini söküp atmış oldu. Hz. Ebubekir'in (r.anh) kızı Hz. Aişe (r.anha) ve Hz. Ömer'in (r.anh) kızı Hz. Hafsa (r.anha) evlenişiyle de Ümmet'in en ileri gelen kişileriyle irtibatı daha bir kuvvet kazanmıştır.[456]

Rasulullah'ın (s.a.v.) eşleriyle olan yaşayışının nasıl olduğu da beyan edildiğinde görülecektir ki bu durum da nübüvvetine bir belge olmaktadır. Mesken, nafaka, elbise, ziyaret ve zaman hususunda eşleri arasında adaletli davranırdı. Vefatı

---

[454] bk. Ahzâb Sûresi 33/52.
[455] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 156-157.
[456] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 157-159.

esnasında bile bütün zevcelerinden izin almadan Aişe'nin (r.anha) evinde kalmak istememektedir. Yolculuk yapmak istediğinde kiminle gideceğini, zevceleri arasında kur'a sonucuna göre belirlemekteydi. Koca olarak evinde âmir konumdaydı lakin insanlık bakımından erkekle kadını eşit tutmaktaydı. Bu durum Araplarda ve İslam'ın ilk günlerinde bilinmeyen bir tutumdu. Hz. Peygamber (s.a.v.) eşiyle istişare sonucuna göre hareket ettiği de olurdu. Eşlerinin kendisiyle münakaşa yapmalarına müsamaha göstermekteydi ve de evlendiği kadınlarla kendi rızalarıyla evlenmekteydi. Hudeybiye gününde Hz. Peygamber (s.a.v.) sahabeden bir konuda istekte bulunmuştu. Onlar durakaldılar. Ümmü Seleme (r.anha) validemize bu durumu bahsetti ve onun görüşünü uyguladı. Böylelikle sahabe de Rasulullah'a (s.a.v.) uydular.[457] Hz. Safiyye (r.anha) deveye binerken Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dizlerine basarak binmekteydi. Evinde eşlerine hizmette bulunup yardım ederdi.[458] Hz. Peygamber'in (s.a.v.) evliliklerinde büyük faydalar, hikmetler ve yüce bir insanlık görülmektedir. [459]

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşlerine davranışlarından biri de görüntüsüne dikkat etmesi, münasebetin hakkını vermesi ve onlara yumuşak davranmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) fizikî güzelliğiyle beraber kendisine itina göstermekte lakin mübalağaya kaçmamaktadır. Elbiseyi yıkamak, sakalların fazlasını almak, ağızı misvaklamak, süslenmek ve temizlenmek konusunda tavsiyesi vardır. Bütün bunları ve daha fazlasını kendisi de yapmaktaydı. Zevcesiyle baş başa kaldığındaki tutumu herkesten yumuşak sözlü, güler yüzlü ve mütebessim olmasıdır. En iyiniz zevcesine karşı en iyi davrananınız diyerek[460] kendi uygulamasına başkalarını da teşvik etmekteydi. O hiçbir zevcesine hiçbir zaman vurmamış ve vuranı da takdir etmemiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşleriyle yaşantısındaki esaslardan birisi de onları iyi idare edip, edeplendirmekti. Zevceleri birbirine kıskançlık gösterse de buna tahammül etmekteydi. Rasulullah'ın (s.a.v.) eşlerini dinler, onlara cevap verir ve ahlakî güzelliklerinin artmasına yardım ederdi. Eşinin davranışına karşı çok vefa gösterirdi. Hz. Hatice'nin (r.anha) vefatından sonra bile onunla alakalı her kadınla

---

[457] Buhârî, "Şurût" 15.
[458] Buhârî, "Ezân" 44, (676).
[459] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 159-162.
[460] Tirmizî, "Radâ' 11.

ilgilenir onlara iyilik ederdi. Onu hayırla yâd ederdi. Hz. Aişe (r.anha) Hz. Hatice'den daha iyisini Allah sana vermiştir dediğinde[461], Hz. Peygamber (s.a.v.) Allah'ın ondan daha iyisini vermediğini ifade etmiştir. Ve de onun imanda öncü olmasını, ekonomik desteğini ve ondan çocuğunun olmasını belirterek hayırla anmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v) ahiret odaklı bir yaşantı yaşamaktaydı. Eşleri evin maişet ve nafakasının daha geniş tutulmasını istediğinde onları ahirete dönük bu hayat tarzını kabul etmek ya da boşanmak şeklinde iki tercih sundu kararı onlara bıraktı.[462]

Bütün bu anlatılanlarda onun aile hayatındaki güzel örnekliği görülmektedir. Birden fazla kadınla evli olup onların haklarını gereği gibi eda edip, zamanından büyük bir payı eşlerine ve onlara hizmete ayıran Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ibadet, siyaset, savaş ve devlet idaresi gibi diğer ağır yükleri de bulunmaktaydı. Bütün bunları dengelemekte başarılı oluşu nübüvvet ve risaletinin alametlerindendir. Bazı müsteşrikler Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dokuz eşiyle aynı zamanda evli olması konusunu cinsi arzusunun aşırılığına bağlamaktadır. Hz. İsa'nın (a.s.) evlenmemesi cinsel arzusunun yetersizliğine delil olmadığı gibi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) çok eşli oluşu da cinsel arzunun aşırılığına delil değildir.[463] Şimdi de bu iddia yakından incelenecektir.

Kadını sevmek, fıtrî ihtiyacını karşılamak ayıp bir durum değildir. Sevginin haddini aşması ve insanı normal yaşantısından alıkoyacak derecede aşırılaşması, fıtrata aykırılaşması sorundur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatını, yaptıklarını bilen kimse kadınların onu işlerinden alıkoyduğunu iddia edemezler. Bu noktada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) davetinin ve İslam devletinin dünya tarihindeki eşsiz yeri de düşünülmelidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) eşleri yaşayış şartlarının yükseltilmesini istediğinde onları boşanma hususunda muhayyer bırakması da kadınlar konusunda düşkün ve aşırı olmadığına açık delillerdendir. Hz. Peygamber (s.a.v.) yemek ve giyim konusunda onları ipek, altın ve çeşitli nimetlerle donatabileceği halde bunu yapmamıştır. Ganimet malından ayırarak eşlerinin bu isteğini rahatça

---

[461] Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe" 78.
[462] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 162-164
[463] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 167.

karşılayabileceği halde yapmayışı şehvetine düşkün bir kimsenin yapacağı bir iş elbette değildir. Hatta krallar gibi yaşayabileceği halde yoksullar gibi yaşamaktadır. Ki zaten İslam düşmanlarından o dönemde bu konuyla ilgili hiçbir iddiada yahut ayıplamada bulundukları da vaki olmuş değildir. Hz. Peygamber (s.a.v.) çocukluğundan, yaşlılığına onlar arasında yaşamıştır. Onlar arasında temizlik, emniyet, ciddiyet ve vakarla şöhret bulmuştu.[464] Hz. Peygamber'in çok evliliğiyle alakalı hikmetler daha ayrıntılı incelenebilmektedir.[465] Said Havva'nın bu konudaki Rasulullah'ın (s.a.v.) eşlerini boşanmada muhayyer bırakması olayını ve zühd hayatını delil olarak göstermesi bu konuda şüpheleri izale etmek üzere önemlidir.

Hakkında propaganda yaparak iftiraya yeltenenler, evlilik hayatındaki hakikatleri göz ardı etmektedirler. Gençliğinde iffetiyle öne çıkmakta olan Rasulullah (s.a.v.), yirmi beş yaşında iken kırk yaşındaki Hz. Hatice (r.anha) ile evlenmektedir. Ve de elli küsür yaşına kadar tek eşli yaşamakta olduğunu da bu noktada düşünmediler. Bazılarıyla soyları bağdaştırmak, bazılarını himaye etmek üzere evlenmiştir. Şehvet konusunda iftira ettikleri Hz. Peygamber (s.a.v.) birçok gün arpa ekmeğine bile doymayan bir yaşantıya sahipti. Nimetler içinde yaşayabileceği halde eşleri ve kendisi kanaatkâr bir şekilde yaşamaktadır. Hakikati arayanlara, gerçeği görmek isteyenlere bu delilleri görmek, görmemekten kolaydır.[466] Bu her konuda dikkatle düşünülmesi gereken bir durumdur. Hakikati görmek isteyene bir delil bile yetmektedir. Hâlbuki hakikati örtmek, kabul etmemek isteyene de binlerce delil de fayda etmeyebilmektedir. Hatta bu yaklaşıma sahip kişi bütüncül yaklaşımı terk edip, cımbızlama usulüyle kendini haklı çıkarmaya çalışmak üzere deliller arayabilmektedir.

Şimdi de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) babalık noktasındaki örnekliğine kısaca bakılacaktır. Müslim'den nakledilen bir haberde Enes b. Malik, Rasulullah (s.a.v.) kadar ailesine merhametli olan bir kimse görmediğini belirtmektedir.[467] Hz. Peygamber (s.a.v.) oğlu İbrahim'i sütannesinin evinde ziyaret edip öptükten sonra geri dönmüştür. Ebu Ya'la'dan rivayetle Hz. Hasan (r.anh) ve Hz. Hüseyin (r.anh)

[464] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 167-168.
[465] bk. Furi, *Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti*, 483-487.
[466] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 169-170.
[467] Müslim, "Fedâil" 63.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) omuzlarındayken birisi onlara bindiğiniz ne iyi bir binektir dediğinde, onlar da iyi bir süvaridirler cevabını almaktadırlar. Taberanî'den aktarılan bir haberde Rasulullah (s.a.v.) namaz kılarken Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin (yahut onlardan birisi) Peygamberin sırtına biniyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) vakar ve azametiyle beraber çocuklara haklarını da vermekte, onlara şefkat ve merhametle muamele etmektedir. Ahmed b. Hanbel'den nakille Rasulullah (s.a.v.) Abdullah, Ubeydullah ve Abbas oğlu Kesiri'yi yarıştırıyor ve onları kucaklayıp öpüyordu. İbni Asakir'den rivayetle Hz. Peygamber'i (s.a.v.) yolculuğu sonrası çocuklar karşılamaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bineğin terkisine torunuyla birlikte Abdullah b. Cafer'i de aldığı aktarılmaktadır.[468] Biz çocuklarımızı öpmeyiz diyen bir kişiye öpmenin merhamet ve şefkat ile alakalı olduğu noktasında ikaz etmektedir.[469]

Bu sevgi ve merhamet sadece erkek çocuklara has olmayıp kız çocuklarını da kapsamaktaydı. Kız evladın doğuşunu çirkin karşılayan bir toplumda kızlarına çok ikram eden bir ahlakı vardı. Bu tutumunun ortaya çıkısı yaşadığı çevrenin etkisiyle olmadığı bilakis peygamberlik ve ilahi terbiyenin eseri olduğu açıktır. Hz. Aişe'den (r.anha) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) kızı Fatıma gelince ona iltifat eder, yerine oturturdu.[470] Bu şefkati ve merhametiyle birlikte halkın yaşantısı neyse kızları içinde o yaşantıyı istemekteydi. Buhari ve Müslim'den nakille Hz. Fatıma (r.anha) el değirmeninden dolayı elinde, su çektiği için de göğsünde iz meydana gelmiştir. Bunun için köle bir hizmetçi talep ettiğinde, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bütün akrabalarının çalıştığı gibi sen de çalış cevabını almıştır ve kendisine hizmetçi verilmemiştir. Said Havva, Rasulullah'ın (s.a.v.) bir eş ve baba olarak adaletin ve merhametin zirvesinde olmasını, siyaset ve istikamet bakımından kemal noktada bulunmasını, bununla beraber zevce ve çocuklarını davası üzere yetiştirmesini ve bütün bunlarda da en güzel örnek olmasını peygamberliğine hakiki birer belge olarak görmektedir.[471] Şimdi de Said Havva'nın, Rasulullah'ın (s.a.v.) eğitim ve öğretimdeki örnekliğini peygamberlikte delil olarak kullanılışıyla devam edilecektir.

---

[468] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 170-171.
[469] Buhârî, "Edeb" 22.
[470] Ebu Davud, "Edeb" 143, 144; Tirmizî, "Menakıb" 60.
[471] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 175.

2.1.3.3. Eğiticilik ve Öğreticilikteki Üstün Örnekliği

Rasulullah'ın (s.a.v.) Ku'ran-ı Kerim'de bu mühim görevi, "Ümmîlere içlerinden, kendilerine (Allah'ın) âyetlerini okuyan onları (şirkten, kötü hareketlerden) temizleyen, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Hâlbuki onlar, bundan önce de cidden apaçık bir sapıklık içinde idiler."[472] buyurularak ifade edilmektedir. Bu ayet Rasulullah'ın (s.a.v.) en mühim görevinin eğitim ve öğretim olduğunu anlatmaktadır. Kitabı ve hikmeti öğretmek; nefs ve ruhları onlarla eğitmek hayatının büyük bölümünü harcadığı göreviydi. Eğitim ve öğretimle siyasi, sosyal, iktisadi, askeri ve ahlaki iyilikler öğretilmektedir. Ümmet'in fertleri, ilimle ve nefis terbiyesiyle İslam potasında eritilmektedir. Böylece her ferdin vazifesi de açıklanmış ve de fertler açık hedefe doğru yönlendirilmişlerdir. İslam toplumu ilim öğrenerek ve bu ilimle amel ederek istikamet üzere kalmaktadır. İslam toplumunun ayağı kaydığında onların elinden tutan ve kaldıransa Hz. Peygamber'in (s.a.v.) talim ve terbiyesidir. Eğitimcinin üstünlüğü insanların aklını ve ruhunu olgunlaştırma kapasitesinin yüksekliğiyle ve yetkinliğiyle paraleldir. Talim ve terbiye konusunda eğittiği insanların çokluğu da kemalini göstermektedir. Getirdiği ilim ve terbiyenin insanların ihtiyacını asırlarca karşılayıp semere vermesi ve de insanların bu yola muhtaç olması da eğitimcilikteki kemale delalet etmektedir. İnanan, inanmayan tarafından birçok itiraf vardır ki bu alanlarda Hz. Muhammed'in (s.a.v.) eriştiği zirveye hiçbir kimse erişememiştir.[473] Said Havva bu konuda batılı kesimden nakiller yaparak konuyu delillendirmek ister. Mayor, Bozrt Esmes, Heyl ve İngiliz Ansiklopedisinden nakiller verir. Bunlar kısaca aktarılacaktır.

Peygamberimiz döneminde insanları terbiye etmek çok zor bir şeydir. Bu zorluğa rağmen gösterdiği başarısıysa büyük bir muvaffakiyet olarak ifade edilmektedir. Tarihte İslam dini kadar süratle yayılan ve dünya ahvalini değiştiren başka bir din görülmediği itiraf edilmektedir. Hiçbir davetçinin Hz. Muhammed (s.a.v.) kadar kavmine hâkim olduğu da görülmez. Davet ettiği kesim önceki ahvaline göre neredeyse sil baştan ıslah edilmiştir. Müminleri adalet, uyum, itaat ve vakar temelleri üzerine birleştirerek yeni bir nizam kurmuştur. Rasulullah'ın (s.a.v.)

---

[472] Cuma Sûresi, 62/2.
[473] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 175-176.

verdiği terbiyenin meyvelerine baktığımızda onunla görüşüp iman şerefine nail olmuş, on binlerce sahabesi vardır. Onların iman öncesi yaşayış, davranış ve gayelerine bakmak, yaratıcı, kâinat ve insan üzerindeki fikirlerini göz önünde bulundurmak ve sonraki halleriyle kıyaslamak bu noktada kritiktir. Böyle bir mukayesede Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sahabeleri nasıl aşağı derecelerden, örnek şahsiyetlere yükselttiği daha net görülecektir.[474] Sahabe neslinin İslam dini için yaptıkları üzerine çok sayıda eser mevcuttur.[475]

Hz. Ömer'in cahiliye dönemindeki hali düşünüldüğünde bile bu talim ve terbiyenin büyüklüğü görülecektir. Kimsenin tanımayacağı bir yaşantıdan, İslam'ı kabul etmesiyle deha sahibi, İslam devletinin adalet sembolü Hz. Ömer'e (r.anh) dönüşmüştür. Merhametiyle, derin düşünceleriyle, isabetli kararları ve ferasetiyle dünya tarihine adını yazdırmış bir şahsiyete dönüşmüştür. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ilim ve terbiyesini edinmeseydi önceki haliyle adı bile anılmayacaktı.[476] Hz. Ömer (r.anh) hayatıyla ilgili daha detaylı bilgiler öğrenilebilir.[477]

Abdullah b. Mesut'u[478]da burada zikredilebilir. Deve çobanlığı yapan, Kureyş arasında değersiz görülen, nahif bir kimseydi. Nübüvvet eliyle terbiye edilince İslam fıkhının otoritelerinden oldu ve İmam-ı Azam[479] gibi bir mezhep ekolü onun eğitim silsilesiyle ortaya çıktı. Hz. Peygamber (s.a.v.) insanın güç ve kabiliyetlerini yerli yerince kullanmaktadır. Sahabelerin ibadet, züht, cesaret, savaşçılık, adalet ve merhamet alanlarındaki değişimleri muazzamdır. Siyaset, idare, hikmet ve eğitim sahalarında da bu durum geçerlidir. Her birisi ayrı bir millet gibi olan sahabe için bir ülkeyi idare etmek kolay işlerden olmuştur. Birçokları emir olmuş, vali olmuş ve başarı göstermişlerdir. Said Havva, Taberani'den nakille Eşarilerin eğitim

---

474 Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 177.
475 Halid Muhammed Halid, *60 Seçkin Sahabe Hayatı Yeryüzü Yıldızları* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015) ; M. Şerafeddin Kalay, *Peygamber Dostları Örnek Nesil İslâmı Nasıl Anladılar, Nasıl Yaşadılar* (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2001) ; Muhammed Yusuf Kandehlevi, *Hayâtü's-Sahâbe 1-4* (İstanbul: Okusan Yayıncılık, 1993).
476 Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 177-178.
477 bk. Ali Muhammed Sallâbî, *Mü'minlerin Emiri Hz. Ömer* çev.Mehmet Akbaş (İstanbul: Ravza Yayınları, 2008) ; Ebubekir Sifil, *Hz. Ömer ve Nebevî Sünnet* (İstanbul: Rıhle Kitap, 2008).
478 bk. İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/114-117.
479 bk. Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/131-138.

seferberliğine yönlendirilmesi rivayetini vermektedir. Tefekkür ve ilmin farzlığı konusunda da rivayetler vermektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bütün ümmeti eğitim seferberliğine sevk edişi, bilenin bilmeyene öğretimi görevini vermesi, eğitime ve öğretime verdiği büyük önemi gösterir.[480]

Hz. Peygamber (s.a.v.) sahabesiyle mescitteyken bir bedevi camide bevl etmeye başlar. Sahabe yapma yapma şeklinde adama seslenir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise adamı bırakın dediği için sahabe adama def'i hacetini bitirinceye kadar ilişmedi. Sonrasında da pislenen yeri temizlemek üzere emir verdi.[481] Said Havva, nasıl bir toplumda nasıl bir değişim olduğunun daha iyi anlaşılması için o dönemin portresini de sunmak istemektedir. Böyle bir toplumda eğitimci yönüyle meselelere yaklaşan Rasulullah (s.a.v.) Müslümanları tek saf halinde namaz kılan cemaat haline getirdi. Terbiye metoduyla Arap yarımadasında büyük değişiklikler oldu. Sahabelerini de fert ve cemaat halinde eğitici olarak çevrelere göndermekteydi. Böylece on sene gibi kısa bir zamanda Arap yarımadasında İslam yayıldı. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yetiştirdiği sahabe neslinin fethettiği yerlerde ülke ahalisinden İslam'a giren büyük kitleler oldu. Ve bu farklı milletten insanlar bu din için can, mal ve evlatlarından vazgeçecek kıvama geldiler. Said Havva, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yetiştirdiği neslin mevcut bulunan kültürlere nasıl galip gelecek şekilde yetiştiğini göstermek üzere Mukavkısa, Bahreyn Emirine ve Kisra'ya gönderilen elçilerle yapılan görüşmeleri rivayetler üzerinden aktarır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gönderdiği elçi, Bahreyn emirine; aklını kullanmasını, ahirette hüsrana uğramaması için ateşperestlikten uzaklaşması gerektiğini ifade eder ve dininin yanlışlıklarını delillendirir. Sonrasında da dünyada yalan söylediği vaki olmayan, hıyanet etmeyen ve emanet ehli olan şahsiyete güvenmemesinin uygun olup olmadığı noktasında soru sorar. Okuma yazması olmayan Peygamber'in dininin hikmetlerinden bahseder. Ve de muhatabını mantıklı davranmaya yönlendirir. Böylece Bahreyn Emiri Müslüman olur.[482] Hz.

[480] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 178-182.
[481] Buhârî,"Vudû'" 58, "Edeb" 80; Müslim, "Tahâret" 98-100.
[482] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.),* 182-187.

Peygamber'in öğreticiliği ve öğretim metodlarını müstakil olarak ele alan ayrıntılı bir kitap da bu konuda yeri gelmişken zikredilebilir.[483]

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) insanı terbiye edişindeki bir başka husus da nefsin sadece bazı yönlerini ele alarak terbiye etmeyip, nefsi bütün yönleriyle ele alarak derinlikli hallerini dahi ıslah ederek, bütüncül bir metotla eğitmesidir. Diğer terbiye edicilerden farklarından biri de budur. Eğitimcilerin kimisi fedakârlığı, kimisi nizam ve intizamı kimisi gerekli görevlerin yapılmasına odaklanarak kişileri eğitir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise ruhu ve kalbi tasfiye ederek nefsi her yönüyle yerli yerinde terbiye etmektedir. Yerine göre fedakârlık, yerine göre ibadet yerine göre ahlak yönlerinde onları terbiye etmiştir. Bütün bunları elde ederken de şahsiyetin bir yönünü öne çıkarıp diğer bir yönüne baskılayarak, ifrat ve tefrite yönlendirmiyordu. Said Havva, semereler (davetin sonuçları) bahsinde de bu konuya dair deliller olacağını belirtmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) eğitim ve öğretim metodu sayesinde din ve dünya konusunda muazzam bir başarı ortaya konmuştur. Ne zaman ki bu metot üzere ilimle amel edildi, Ümmet o zaman yüceldi. Ne zaman ki bu durumdan uzaklaşıldı, Ümmet o zaman zor durumlara düştü. Bütün bu yaptıkları; ruh, ahlak, fikir, medeniyet, askeri ve siyasi alanlardaki başardığı muazzam farklılaşma, dünya tarihi de göz önünde bulundurularak düşünülmelidir. Said Havva, Dünya tarihinde bu ümmete kat ettirilen mesafenin yüzde birini bir millete kat ettiren olup olmadığını sormaktadır ve de bu soruyu asla diyerek cevaplandırmaktadır.[484]

Hz. Peygamber'in eğitim ve öğretim yönü üzerinde düşünülürken okuma-yazma bilmemesi, herhangi bir muallimden ders görmemiş olması gibi yönleri de unutulmamalıdır. Herhangi bir tedrisattan geçmediği halde gerek ilim gerekse ahlak yönüyle yaşantısıyla, eğitim ve öğretimiyle muazzam bir başarı göstermiştir. Yetiştirdiği örnek nesil de ayrıntılı hayat hikâyeleriyle ortadadır. Sahabe neslinin ilim, amel, ahlak üzerine olan faaliyetleri ve İslam için yaptıkları fedakârlıkları üzerine düşünülürse sadece sahabe neslinin bile Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nübüvvetine başlı başına bir delil olduğu görülecektir.

---

[483] bk. Abdulfettah Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (sas.) ve Öğretim Metotları*, çev. Enbiya Yıldırım (Ankara: Otto Yayınları, 2017).
[484] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 188-189.

2.1.3.4 Siyasi ve Askeri Alanlarda Üstün Örnekliği

Hz. Peygamber (s.a.v.) gerek siyasette gerek askeri alanda Müslümanların başkanı ve başkumandanıdır. Askeri işler ve siyasi işler birbiriyle yakından alakalı olsa da ayrı ayrı mütalaa edilecektir. Okuma yazma bilmeyen Rasulullah (s.a.v.) her iki alanda da çıkılması mümkün olmayan bir zirvede örneklik göstermektedir. İlk olarak siyasi örnekliği ele alınacaktır. Said Havva, siyasetteki başarısını bir takım kategoriler üzerinden incelemektedir. Bu maddeler özetle şunlardır: İlkelilik ve tekâmül, süreklilik ve tedbir, teşkilatlanmada eğitim ve liyakat, sevgi ve güven, liderlik dehası, problem çözme kabiliyeti, basiretli oluşu, sağlam bir temel ve zaferdir. Burada geçen maddeler üzerinden beşer tarihine bakılırsa muvaffakiyetin zirvesinde Hz. Muhammed (s.a.v.) bulunmaktadır. Hepsi ayrı ayrı kısaca işlenecek ve nübüvvetin delillerinden olduğu görülecektir.[485]

İlk olarak ilkelilik ve tekâmül kısmı ele alınacaktır. Davetinin bütün yönlerini ihata eden, neticesine inanan ve başlangıcından sonuna hiçbir cüzünden vazgeçmeyen; önceki adımı zemin oluşturan, sonraki adımlarıysa öncekini tamamlayan sadece Rasulullah'dır. Davetinin merkezinde hâkimiyetin Allah'ın olduğu, beşerin yalnız Allah'a boyun eğmesi gerektiği[486] bulunmaktadır. Davetinin temel amacı ise insanların kula kulluktan kurtarılıp, Allah'a kulluğa yükseltilmesidir. Davetin başında ve sonunda bu temel ilkeden kat'iyetle vazgeçilmemiştir.[487]

Said Havva bununla ilgili bir takım rivayetler aktarmaktadır. İbni İshak'tan Rivayetle Kureyşliler Ebu Talib'den bizi dinimizle baş başa bıraksın pazarlığında bulundular. Bunu Rasulullah'a (s.a.v.) aktaran Ebu Talib, bir tek kelimeyi söylemek üzere karşılık aldı ki Hz. Peygamber (s.a.v.) istediği cümle ise Allah'tan başka ilah yoktur, cümlesidir. İbni İshak'tan bir diğer rivayette de bir adam Rasulullah (s.a.v.) vefat ettiğinde hilafet işinin onlara geçmesinin mümkün olma durumunu sorunca, Allah Rasulü (s.a.v.) bunu Allah'ın dilediğine vereceğini beyan etti ve karşı taraf bu cevaba karşılık senin bu davetine ihtiyacımız yoktur, diyerek daveti red etti. Ebu Nuaym'den nakille bazı sahabeler Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanındayken Kureyş'in

---

[485] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 189-191.
[486] bk. Zümer Sûresi 39/66.
[487] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 191.

ileri gelenleri yanlarından geçtiler. Biz bunlara mı tabi olacağız, Allah bunlara mı ihsan etmiştir şeklinde soru sorup, yanından onları kovmasını istediler. Bu hususta nazil olan ayetler[488] bulunmaktadır. Başka siyasilerin davalarında başlangıç ve sondaki farklılaşmaların; teorik- pratik arasındaki tenakuzların farkına varanlar, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) siyasetteki eşsiz başarasını daha net göreceklerdir. O'nun daveti başlangıç ve sonda amaçları net bir şekilde ilerledi ve tekâmül etti. Rasulullah (s.a.v.) insanları İslam ile idare etti. İnsanların heva ve heveslerine inmeden, onları İslam ile yükseltti. Davanın başlangıcından sonuna vefat edene dek düşünce ve yaşayışlarını bir düzen haline getirmek için çabaladı ve muvaffak oldu.[489]

Şimdi de süreklilik ve tedbir konusuyla devam edilecektir. Bu konuda iki durum öne çıkmaktadır. Tebliğ ve ikna konusunda azimli olmak, düşmanlarına karşı gereken tedbirleri almaktır. Davaya sürekli şekilde davet yapılmazsa çalışmalar sönükleşir. Aynı şekilde davanın tehditlerine karşı tedbir alınmazsa da öldürücü bir darbe ile karşılaşılabilir. Arap yarımadasında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) davetine karşı büyük bir düşmanlık gösterildiği halde, tebliğ sürekliliği devam etti. Davetinde tevhitten sonra en çok göze çarpan durum davasını koruyup ısrarla tebliğe devam etmesidir. Mekke'de kendisi ve tabileri sabırla davranmayı ilke edinmektedir. Aksi şekilde davranılsaydı intikam için uğraşılacak ve tebliğ görevinde aksamalar oluşabilecekti. Ve de insanların meyil ve sevgilerini kazanma noktasında sorun oluşacaktı. Medine döneminde ise yeni ortama uygun tavırlar alındı. Anlaşmalardan, barışlara ve savaşlara kadar farklı adımlar atıldı. Bu dönemde tebliğ faaliyetleri aynı şekilde kesintiye uğramadı. Said Havva davetin yayılmasını komünizmin yayılması ile kıyaslamaktadır. Komünizm ideolojisinin asrın araçlarının da yardımı olduğu halde bütün propaganda ve büyük faaliyetlere rağmen ancak yetmiş sene sonra başarı elde edip yayılabilmiştir. İslam daveti ise on üç sene zarfında insanları ikna ederek başarıya ulaşmıştır. Kısa bir zamanda akide üzerine inşa edilen bir davet düşünüldüğünde tarih boyunca Rasulullah'ın (s.a.v.) daveti gibi bir siyasi başarı

---

488 En'âm Sûresi 6/51-52.
489 Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 191-194.

gösterilememiştir. Bu başarı Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Allah'ın verdiği muvaffakiyetle imkân bulmuştur.[490]

Şimdi de Rasulullah'ın (s.a.v.) teşkilatlanmada liyakat ve eğitime önem verdiği anlatılmaya geçilecektir. Davete icabet edenler düzgün şekilde eğitilip yönlendirilmezlerse davet bundan büyük zarar görecektir. Davete icabet edenlerin eğitilmelerine ehil olunmazsa, halk davetçilerden nefret etmeye başlayacaktır. Bu kamuoyunda aleyhlerine dönecektir. Daveti kabul edenlerin kabiliyetlerine göre onlardan faydalanılmaması da davetin aleyhine dönecek durumlardandır. Davetçiler kendilerine uygun görevlerde teşkilat halini alırlarsa bu durum davet liderinin de yükünü hafifletecektir. Lidere tabi olanlar ihmal edilir ve görevlerini bilmezlerse ümitsizlik baş gösterebilir. Rasulullah (s.a.v) davetinde bu hususlara dikkat etmiştir. Tabi olanlar eğitilmiş ve kendilerine uygun şekilde görevler verilmesi gözetilmiştir. Böylelikle dava kuvvet bulmuş, muvaffakiyete ulaşılmıştır. Rasulullah'ın (s.a.v.) eğitim ve terbiyesinin nasıl olduğu anlatılmıştı. Aynı şekilde tebliğe ara verilmeden devam edilmiş yeni davetçiler yetiştirerek görevlendirmişti. Kendisine tabi olanların durumlarını gözeterek tedbirler almıştır. Said Havva, bu konuda bir kişinin Müslüman olduğu halde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onu başına gelebilecekler konusunda uyarması ve ona galip olduğumuzda bana yetiş demesi de aktarılmaktadır. Böylelikle Rasulullah'ın (s.a.v.) sahabelerinin himayesi ve emniyetleri konusundaki hassasiyeti delillendirilmektedir.[491]

Şimdi de Rasulullah'ın sevgi ve güven konusunda oluşturduğu örneklik ele alınmaya geçilecektir. Halk idarecilere güvendiği takdirde güçlü olmaktadır. Güvenin kalkmasıyla siyasi faaliyetler aksar, moraller bozulur, iktisadî sıkıntılar baş gösterir. Halk idarecilere güvendiği ölçüde bunlardaki eksiklikleri giderilebilir. Siyasi liderliğin en büyük başarısı halkın güven ve sevgisini kazanmaktır. Tarihte kendine bağlıların sevgi ve güvenini kazanmada Hz. Peygamber (s.a.v.) zirvede bulunmaktadır. En zor ve sıkıntılı dönemlerdeki sahabenin güven ve sevgisi bunun

---

[490] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 194-196.
[491] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 195-198.

ispatıdır. Said Havva bu konuda Akabe biatından[492] haber nakletmektedir. Bu biatleşmede can ve mal kayıplarına karşı Rasulullah (s.a.v.) onları uyardığı halde onlar bundan geri adım atmayıp biat etmişler ve bu konuda büyük bir risk olduğu halde güven ve sevgileri biatten geri durmamayı onlara sağlamıştır. Allah ve Rasulü ne emir verirlerse peşinen uygulayacaklarını vaat etmeleri teslimiyetlerinin muazzamlığını göstermektedir. İlk tabilerin Rasulullah'a (s.a.v.) sevgi ve itimadının büyüklüğü hakkında bu biatleşme üzerinde düşünülmesi bile kâfidir. Said Havva'nın bir diğer aktardığı rivayet de Bedir savaşı hazırlığında Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabesi arasında geçen konuşmadır. Bu noktada sahabeden Sad b. Ubade Allah'a yemin ederek denizlere girmemizi emredersen gireriz şeklindeki vaadiyle Rasulullah'a (s.a.v.) teslimiyetinin büyüklüğünü belirtmektedir.[493] Sahabelerin Hz. Peygamber'e olan sevgi ve güveni apaçıktır. Bu durum sahabelerin birçok davranışında tezahür etmektedir.[494]

Bütün bu tutum ve tavırlar sahabe arasında çok yaygındı. Bu davranışları kalplerindeki büyük güvenden ortaya çıkmaktaydı. Rasulullah (s.a.v.) ile vakit geçirmeleri, onları sevgi ve güvenle doldurmuştu. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) azadlısı Zeyd b. Harise'yi babası ile amcaları yanlarında hür şekilde götürmek istediklerinde, Zeyd b. Harise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında köle olarak bulunmayı seçti. Hz. Peygamber de (s.a.v.) onu azad edip kendine evlat edindi.[495]

Şimdi de Rasulullah'ın (s.a.v.) liderlik konusundaki dehâsı ele alınmaya başlanacaktır. Liderlik dehası; insanları iyi tanımak, herkesi ehil olduğu yerde kullanmak, istişare etmekle yakından alakalıdır. Bütün bunlarda Hz. Peygamber (s.a.v.) insanların en güzel örneği konumundaydı. İstişareleriyle farklı akılları bir araya getirip yararlanma sağlamaktaydı. Böylece fertlerin moralleri de yüksek tutuluyor ve daha çok sorumluluk almaları da sağlanıyordu. Böylece toplumun her ferdi sorun ve problemlerle yakından ilgilenmiş olmaktaydı. Hz. Peygamber (s.a.v.)

---

[492] bk. Salih Suruç, *Kâinatın Efendisi Peygamberimizin (a.s.m.) Hayatı* (İstanbul: Nesil Basım Yayın 2012), 1/387-390.
[493] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 201, 203-204.
[494] bk. M. Şerafeddin Kalay, *Peygamber Dostları Örnek Nesil İslâmı Nasıl Anladılar, Nasıl Yaşadılar* (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2001) ; Muhammed Yusuf Kandehlevi, *Hayâtü's-Sahâbe 1-4* (İstanbul: Okusan Yayıncılık, 1993).
[495] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 204.

siyasi liderliğinde en öne çıkan vasıflarından biri de istişareyi sevmesi, istişareye önem vermesi[496] ve son nihai kararı da ortaya koymasıydı. Hz. Peygamber (s.a.v.) Bedir savaşı[497] öncesinde Muhacirle de Evs ve Hazrec kabileleriyle de istişare etti. Sonrasında nihai kararını verdi. Bedir savaşında konumlarını aldıklarında sahabeden birisi Rasulullah'a (s.a.v.) ordunun mevkisinin Allah'ın emriyle mi olduğunu sorduğunda, hayır cevabını alır. O da başka bir mevkide bulunmayı teklif edip, mantıklı açıklamasını da yapar. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu görüşü beğenir ve ordusunun yerini değiştirir. Uhud savaşı[498] öncesinde de Hz. Peygamber (s.a.v.) istişarede bulunmuş ve ekseriyetin görüşüyle hareket etmiştir. Hendek savaşında Selman-ı Farisi'nin, Hudeybiye gününde de zevcesi Ümmü Seleme'nin görüşlerini[499] uygulamıştır. Böylelikle Müslümanların görüşlerine değer vermeyi, onların tekliflerine göre hareket etmekten çekinmeyen bir tutuma sahip olduğunu da göstermektedir.[500]

İnsanları tanıyıp onları uygun yerlerde kullanmak da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) öncü olduğu alanlardı. Henüz Rasulullah (s.a.v.) hayattayken bile Ebubekir (r.anh) ve Ömer (r.anh) Rasulullah'ın vezirleri olarak anılmaktaydılar. Hz. Peygamber (s.a.v.) onlarla istişare ederdi. Hastalandığında namaz kıldırmak üzere Hz. Ebubekir'i (r.anh) görevlendirmişti.[501] Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu iki zat üzerinde bilhassa durması onların bu işlerde kabiliyetlerini gördüğünü göstermektedir. Beni Temim kabilesinden birileri konuşma yapmak üzere hatip ve şairler getirip, onları konuşturmuştu. Hz. Peygamber (s.a.v.) her makamın kendine has adamı var usulünce hareket ederek onlara karşı Sabit b. Kays[502] ve Hassan bin Sabit'i[503] konuşturdu. Böylece Rasullullah'ın (s.a.v.) hatip ve şairleri onlara galebe

[496] bk. Tirmizî, "Cihâd" 35/1714.
[497] bk. Furi, *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*, 205-234.
[498] bk. el-Bûti, *Fıkhu's-Siyre*, 259-275.
[499] Buhârî, "Şurût" 15.
[500] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 204-205.
[501] Buhari, "Ezan" 39; Müslim, "Salat" 94.
[502] bk. Mustafa Karataş, "Sabit b. Kays b. Şemmâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/352-353.
[503] bk. Hüseyin Elmalı, "Hassân b. Sâbit", *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/399-402.

çaldı. Herkesi yerli yerince kullanmada zikredilen bir diğer olay da Nuaym b. Mes'ud'un düşmanların arasını bozmak üzere kullanılması olayıdır.[504]

Rasulullah'ın (s.a.v.) problem çözmedeki üstünlüğünü ele almaya başlayalım. Sağlam bir temele dayanan siyasi faaliyet, liderliğin ortaya çıkan problemlere çözüm bulamamasıyla parçalanır. Liderlik problemleri çözmek üzere ne kadar mahir olursa o kadar muvaffakiyet elde edilecektir. Arap milleti arasında problemler çok yaygındı. İntikam hissi, ırkçılık, serkeşlik ve ele avuca sığmazlık gibi sebepler de davetin yaygınlaşmasına engellerdendi. Bütün bu zorluğa rağmen Rasulullah (s.a.v.) bu milletin problemlerini tedbirleriyle çözmüş örnek bir liderdi. Said Havva, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) çözdüğü beş problemi rivayetleriyle birlikte işlemektedir. Hacerül-Esved'in yerine konması müşkili, münafıklar sorunu, hicret problemi, Hendek Savaşı sırasında Yahudilerin anlaşmayı bozması, Uhud mağlubiyeti sorunlarının nasıl çözümlendiği konuları işlenmektedir.[505] Burada Hicret probleminin ve Uhud mağlubiyetinin çözümlerini kısaca aktarmak tercih edilecektir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabı Medine hicreti sonrasında bir takım problemlerle karşılaştılar. Çeşitli kabilelerin birbiriyle kaynaşması, Mü'min, münafık ve Yahudilerin birlikte yaşayışı ve iktisadi problemin çözülmesi (ticaret piyasasına Yahudiler hâkimdi) bu müşkillerdendir. Gerek kabilelerin birbiriyle kaynaşması problemi gerekse iktisadi sorun şu şekilde çözülmüştür. Rasulullah (s.a.v.) kardeşlik müessesesi inşa etti. Her muhaciri bir ensarla birbirine kardeş yaptı ve birbirlerine varis oldular. Ayrıca Medine'de Yahudi çarşısına ihtiyaç kalmasın diye yeni bir çarşı inşa edildi. Hz. Peygamber (s.a.v.) cömertlik ve başkasını kendine tercih etmek üzere Mü'minleri teşvik etti. Durum öyle bir hal aldı ki herkes yeni gelen muhaciri kendi evine götürmek için kur'aya başvurur oldu. Halkın farklılıklara rağmen bir arada yaşamasının temininde de Evs ve Hazrec kabilesinin birbirlerine olan düşmanlığını çözmek ve Yahudilerin arabozuculuğuna engel olmak üzere siyasi bir antlaşma[506]

---

[504] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 206-208.
[505] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 209-220.
[506] bk. Mustafa Özkan, "Medine Vesikası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/212-215.

ortaya konuldu. Muhacirler, Ensar ve Yahudiler bu antlaşmayı benimsedi. Böylelikle büyük bir sorun kolaylıkla çözülmüş oldu.[507]

Uhud savaşında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) planı tam olarak tatbik edilmediğinden Müslümanlar savaşı kaybetmek durumunda kaldı. Bu mağlubiyetle, Müslümanların morali zayıfladı. Arap kabilelerinin Müslümanları imha etme ümidi arttı. Müslümanlar askeri heybetlerini kaybettiler. Münafık ve Yahudiler Müslümanlar için olumsuz beklenti içine girdi. Uhud'ta galip gelen Müşriklerin geri dönüp Müslümanları imha etme ihtimali oluştu. Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye döner dönmez yorgun savaşçılarıyla tekrar Müşriklerin peşine düştü. Müşrikler kaçışa benzer bir şekilde yoluna devam ettiler. Savaş olmadı fakat bu cesaretleriyle Uhud savaşındaki hatalar telafi edildi. Bu arada Kur'an-ı Kerim nüzulü devam etti. Müslümanların ruhlarını ve akıllarını besledi, mağlubiyetin izlerini sildi. Bütün bunlar Allah'ın yardımıyla imkân bulmuştur. Said Havva bu konuda ünlü İngiliz edebiyatçısı Bernard Shaw'ında sözünü de aktarır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir fincan kahve içerken problemleri çözdüğüne ve insanların O'na (s.a.v.) ihtiyacı olduğuna vurgu yapmaktadır.[508] Bernard Shaw ve diğer bazı müsteşriklere göre Hz. Peygamber'in üstün özellikleri bulunmaktadır.[509]

Şimdi de Rasulullah'ın (s.a.v.) basiretli oluşunun üstünlüğünü aktarılacaktır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) davranışlarını inceleyen kimse ne kadar hikmetli olduğunu görecektir. Örneğin Kisra, Yemen valisinden Hz. Peygamber'i (s.a.v.) kendisine göndermesini istediğinde Yemen valisi iki kişiyi görevlendirir. Bu iki kişiyi Hz. Muhammed (s.a.v.) on beş gün Medine'de tuttu. On beşinci günde Kisra öldürüldü. Hz. Peygamber (s.a.v.) de onlara Kisra'nın öldürüldüğünü bildirdi. Yemen valisine mektup gönderdi. Yemen valisi bunun üzerine Kisra'dan ayrılarak İslam'a girdi ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bağlılığını bildirdi. Bir diğer aktarılan haberde, Münafıklar kendi gizli toplantılarına ve hilelerine merkez olmak üzere bir cami yaptılar.[510] Hz. Peygamber (s.a.v.) Tebük gazasından dönünceye kadar onlara müsaade etse de

---

[507] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 213-215.
[508] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 219-220.
[509] bk. Muhammed Atiyye el-İraşî, "Mutedil Müsteşriklere Göre Hz. Peygamber'in Üstün Özellikleri", çev. Adem Apak *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1994), 425-431.
[510] bk. İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 2/399-401.

sonrasında gelip bu camiyi yıktı. Said Havva bu konuda Hudeybiye antlaşmasını[511] ve sonuçlarını da inceleyerek Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tecrübe ve hikmetini siyasi tutumlarında da göstermek istemektedir. Bu antlaşma sahabeler arasında tedirginliklere sebep olsa da sonuçları itibariyle Müslümanların lehine dönmüştür. Bu antlaşmaya göre Hz. Peygamber'den (s.a.v.) ayrılanlar Mekke'ye dönebilecek lakin Mekke'de Müslüman olanlar Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından geri çevrilecekti. Hatta antlaşma olduğu sırada Mekke'den Müslüman olan birisi geldi ve geri çevrilmek durumunda kalındı.[512]

Bütün bu olumsuz gibi gözüken duruma rağmen sonrasında olumlu neticeler elde edildi. Halid b. Velid, Amr b. As, Osman b. Talha gibi Kureyş'in ileri gelenleri İslam'a girdi. Rasulullah (s.a.v.) bu sayede Umre yaptığında halkın gözündeki birçok perdeler açıldı. Artık Arapları Hz. Peygamber'e (s.a.v.) karşı birleştirmek mümkün olmadı. Araplarla uğraşmak zorunda kalınmadığından Yahudilerle daha kolay uğraşıldı. Siyasi, askeri ve iktisadi olarak Arap yarımadası Yahudilerden kurtarıldı. Arap kabilelerle antlaşma hürriyeti elde edildi. Kureyş taraftar kazanmakla uğraşmazken, Müslümanlar gün gün güçlendi. Ve Mekke Kureyş'in antlaşmayı bozmasıyla fethedildi. Hudeybiye'ye bin dört yüz kişiyle çıkılmışken Mekke fethindeki sayı ise on bin kişidir. Böylelikle sahabenin bile tedirgin olduğu antlaşma çok olumlu neticelerle sonuçlandı. Bütün olumsuzluklara rağmen bu olay üzerinde düşünüldüğünde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ileri görüşlülüğünün ve liderliğinin her şeyi bilen Allah'a bağlılığının neticesi olduğu ve doğru yolda olduğu anlaşılacaktır.[513]

Şimdi de Rasulullah'ın (s.a.v.) davasını sağlam bir temel ve zafer üzerine inşa edişini ele alınmaya geçilecektir. İslam dininin doğuşu üzerine asırlar geçtiği halde ve de ehli küfrün İslam aleyhine büyük propaganda yapmalarına rağmen yayılması devam etmektedir. Ehl-i küfür, İslam âlemini içeriden de yıkmak istemekte ve türlü hileler yapsa da İslam onlara meydan okumaya devam etmektedir. İslam'a sahip çıkılınca galip olunuyor, ne zaman ki İslam'dan uzaklaşılıyor hezimete

---

[511] bk. Salih Suruç, *Kâinatın Efendisi Peygamberimizin (a.s.m.) Hayatı* (İstanbul: Nesil Basım Yayın, 2012), 2/316-336.
[512] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 220-228.
[513] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 228-230.

uğranılıyordu. Avrupa ortaçağ karanlığındayken Müslümanlar yüksek zirvedeydiler. Hâlbuki Avrupalılar dinlerine bağlı kaldığında, Müslümanlar da dinlerine bağlı kaldıklarında durum buydu. Said Havva, İslam âlemini sömürgecilerin boyunduruğundan hürriyete kavuşturacak ruhun kalplerindeki cihad ruhu olduğunu belirtir. Bu ruh yerine başka "izm'ler"[514] getirilerek bu sağlanamaz. Asırlar boyu nesilden nesile aktarılan İslam'ın istikbalde hâkim olması için temeli güçlü atılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) yirmi üç senede attığı temel bütün asırların ihtiyacını karşılar niteliktedir. Rasulullah'ın (s.a.v.) siyasi liderliğinin bütün yönlerinde işin normal değil bilakis harikulade olduğu görülür. Allah Teâlâ, Peygamberini desteklemektedir.[515]

Şimdi de siyasi örnekliğinden sonra siyasetin nüfuz alanlarından olan askeri örnekliğine yakından bakılmaya geçilecektir. Rasulullah'ın (s.a.v.) Yahudiler'e asker toplayacak zaman bırakmadan baskın yapması ve yardım gelebilecek yola tedbir alması askeri taktiklerindendir. Huneyn savaşında öncü kuvvetler göndermesi, düşmanı gözetlemesi, Halid b. Velid'i seçmesi, zırh ve silahları ödünç alması, mağlubiyeti telafi etmesi, savaşı bizzat kendisinin idare etmesi, zorlu zamanlarda itimada şayan kimseleri tanıması, vukuu muhtemel tehlikeleri basit bir şekilde önlemesi gibi tutumlarında askeri dehasının büyüklüğü gözükmektedir.[516] Hz. Peygamber'in savaş taktikleri keşif ve istihbarat faaliyetlerinden, taktik ve teknik prensiplere birçok unsuru barındırmaktadır.[517]

Said Havva, Abbas Mahmud el-Akkad'ın savaş huşunda Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Napolyon[518] arasındaki mukayesesine de yer vermektedir. Bununla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) askerî alanda da ihtisas sahiplerinden daha üstün olduğunu anlatmaktadır. Rasulullah (s.a.v.) başarılarını bütün imkânsızlıklara ve zor durumlara rağmen yaptığı halde Napolyon gibi kimseler büyük imkânlarına rağmen birçok kere

---

514 bk. Muhammed Kutub, *Çağdaş Fikir Akımları*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2011).
515 Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 231-232.
516 Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 233-236.
517 Mustafa Ağırman*, Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 123-178.
518 bk. Kamuran Şimşek, "Tarih-i Cevdet'e Göre Napolyon" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (2014), 361-362.

başarısız olmuşlardır. Rasulullah (s.a.v.) askeri hayatı üç yüz on dört kişiyle başlıyor, çevresinde müşrikler, Yahudiler ve Hrsitiyanlar ve biraz ötesinde de Fars ve Rum devleti bulunmaktadır. Küçük bir kuvvet, büyük bir dava ile kısa sürede Arap yarımadasını itaate getirdi. Hayatta iken başlattığı askeri hareketleri, halifeleri devam ettirerek Fars devletini çökertti. Roma ise Asya ve Afrika'nın hemen hemen hepsinden çekilmek zorunda kaldı. Gerek kendi döneminde gerekse ahirete irtihalinden sonra, kurduğu askeri temel kısa sürede fetihler getirmiştir. Said Havva, Akkad'dan nakille yedi farklı yönden Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Napolyon'un askeri kabiliyetlerini kıyaslayarak işlemeye devam etmektedir. Okuma-yazma bilmeyen Hz. Muhammed'in (s.a.v.) savaşı bir sanat edinmediği halde sanatı bu olan Napolyon'dan üstünlüğü apaçıktır.[519]

Hz. Peygamber (s.a.v.) savaş konusunda arkadaşlarıyla istişare etmesi, kumandanlarını seçip nasihatler vermesi, kendisi savaşa giderken gideceği yeri gizlemesi, düşman hakkında bilgi toplaması gibi stratejiler kullanmaktadır. Rasulullah (s.a.v.) büyük cesareti, düşmanı uzaktan bile korkutan heybeti, tatbikatlı eğitim niteliğinde müfrezeler göndermesi, Arap milletindeki serkeşliğe rağmen askeri disiplindeki başarısı ve aktarılamayan daha fazlasıyla en büyük askeri deha sahibi, en büyük kumandandır. Rasulullah (s.a.v.) doğruluğu ve eminliğiyle tebliğ görevini yapmıştır. Zekâsı, şuuru ve terbiyesi yönünden; eş, ahlakçı ve kumandan olarak en üstün insandır. Bütün bunlar Allah'ın elçisi olmasına delalet etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) sadece sıfatları Allah'ın elçisi olduğuna delil değildir. Başka deliller de bulunmaktadır. Bu konuda en üstün delil olan mu'cizeleri de bulunmaktadır.[520]

Said Havva, Rasulullah'ın (s.a.v.) sıfatları ve üstün örnekliği üzerinden bir temel inşa ettikten sonra peygamberlerde bulunan mu'cizelere konuyu getirmektedir. Tarihi veriler ışığında yaşantısı doğruluk ve güvenilirlik üzerine kurulu, yalan söylediğine dair delil bulunmayan; üstün bir akıl sahibi, tedrisattan geçmediği halde, kısıtlı imkan ve zamana rağmen eğitim, öğretim, siyaset ve devlet alanlarında tarihte görülmemiş şekilde başarıları bulunan bir peygamber profili ortaya konulmuş oldu.

---

[519] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 240-241.
[520] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 235, 240-248.

Bu alt yapının üzerine bir de kendisine mu'cizeler verilmiş bir insan olduğu ortaya konduğunda nübüvvete dair deliller daha bir bütüncül ve açık olarak anlaşılacaktır. Nitekim peygamberlik ve mu'cize birbirlerini gerektirmektedir. İnsanların Allah'ın me'mur kıldığı peygamberleri tespit etmesindeki en büyük delillerden biri de Peygamberlerde bulunan mu'cizelerdir. Şimdi de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) mu'cizeleri üzerinden peygamberliğinin delillendirilmesine geçilecektir.

2.2. Mu'cizeler Üzerinden Delillendirme

Deizm'deki yaygın görüşe göre yaratıcı-âlem ilişkisi saatçi-saat ilişkisi şeklinde kurgulanmaktadır. Bu yaklaşımda ilk sebep olan yaratıcı evrene müdahale etmemektedir.[521] Hatta peygamberlik müessesiyle birlikte mu'cize de kabul edilmemektedir.[522] Said Havva, inkâr tutumlarına yönelik mu'cizenin bilfiil vuku bulduğuna dair gerek Kur'an-ı Kerim mu'cizesiyle gerekse diğer mu'cizelerle bu yaklaşıma cevap vermeyi tercih etmektedir. Mu'cize'nin vaki olduğu delillendirildiğinde yaratıcının evrene müdahale ettiği sonucu da ortaya konulmuş olacaktır.

Mu'cize "acz" kökünden olup aciz bırakan anlamına gelmektedir. Istılahtaki anlamı ise peygamberliğin doğru oluşuna delil olarak Allah'ın tabiat kanunlarına aykırı, benzeri getirilemeyen harikulede şeylerdir. Nübüvvete peygamberlerin ilmi ve ahlakı delil olduğu gibi mu'cizeleri de delil olmaktadır. Mu'cize ile yakından alakalı keramet, sihir benzeri kelimeler de bulunmaktadır. İrhas kavramı peygamberlerde risalet görevi verilmeden önce vuku bulan nübüvvete alamet olan hallerdir. Keramet peygamberin izinden gidenler üzerinde meydana gelen mu'cize derecesine ulaşmayan durumlar için kullanılmaktadır. Ayrıca keramet de peygamberin mu'cizelerinden sayılmaktadır. Meûnet iyi hal sahibi Mü'minlere Allah'ın inayetidir. Buna örnek olarak başka kimselerin niyetlerine vakıf olmak gösterilebilir. İstidrac ise inkarcı ve ya fasık mü'minde görülmektedir. Bir kimseye istidrac verildiğinde dünya hayatında büyük imkanlar verilmektedir. Uhrevi olaraksa olumsuzluğa sürüklenmektedir. Hizlan (ihanet) inkarcı ve ya fasıkların isteklerinin tam zıddı

---

[521] Selçuk Kütük, *Deizm* (İstanbul: Bir Yayıncılık, 2019), 19.
[522] İbrahim Coşkun, "Günümüzde Deizm, Ateizm ve Nihilizmi Doğuran Sebepler", *Modern Çağın İnanç Sorunları*, ed. Fatih Kurt (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 52.

şekilde meyadana gelen harikulade olaylardır. Buna örnek olarak ise peygamberlik iddiasında bulunmuş olan Müseyleme'nin tek gözü kör bir kimseyi iyileştirmek istemesi üzerine iki gözünün de kör olması olayı zikredilebilir. Sihir şeklindeki durumlar ise bu işlerin uzmanlarınca tabiat kanunlarına aykırı olmayacak şekilde belirli sebeplere dayanarak yaptıkları şeylerdir. Uzmanı olan kişiler gerekli araç ve sebeplere sarılarak sihir yapabilmekte olduklarından bu durum harikulade olaylardan sayılmamaktadır.[523]

Mu'cizeler çeşitli tasniflerde incelenebilmektedir. İnsanların idrak edişleri bakımından hissî, haberi ve aklî olarak üçe ayrılmaktadır. Gönderiliş amaçları bakımından da yardım, hidayet ve helak olarak üçe ayrılmaktadırlar.[524] Hz. Muhammed'in (s.a.v.) en büyük mu'cizesi, Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim'in mu'cizeliği hem içerik yönüyle hem de lafız yönüyledir. Okuma yazma bilmeyen bir insanın muhteva ve üslup itibariyle benzeri getirilemez bir kitap getirmesi harikulade bir durumdur. Ve bu kitap bütün insanlara ve cinlere meydan okumaktadır.[525] Kur'an-ı Kerim'in beşer kelamı olmadığına, Allah'ın kelamı olduğuna deliller getirilecektir. Ayrıca mu'cizeler konusu Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Allah'ın peygamberi olduğuna kanaat oluşturacak deliller içermektedir.[526] Said Havva, bu konuyu Kur'an-ı Kerim mu'cizesiyle, diğer mu'cizeler şeklinde iki farklı kategoride ele almaktadır. Kur'an-ı Kerim beş farklı yönüyle mu'cize olması bakımından incelenecektir. Kur'an-ı Kerim haricindeki diğer mu'cizelere de yer verilecektir.

2.2.1. Kur'an-ı Kerim Mu'cizesi

Allah Tealâ kelam sıfatıyla emredip, yasaklamakta ve haberler vererek Peygamberlerine vahyetmektedir. Kur'an-ı Kerim, İncil vd. kitaplar kelam sıfatının tezahürüdürler. Allah'ın kelam sıfatının nübüvvet ve vahiy ile yakından alakası bulunmaktadır.[527] Mu'cizeler ile peygamberlerin yaşadıkları çağ ve bulundukları toplumdaki öne çıkan alanlar arasında alaka bulunmaktadır. Nitekim Hz. Musa'ya (a.s.) sihrin çok gelişmiş olduğu bir çağda sihirbazları aciz bırakan mu'cizeler

---

[523] Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 367-368, 382-385.
[524] Halil İbrahim Bulut, "Mu'cize", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/350-352.
[525] Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 373-378.
[526] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 249.
[527] el-Bûti, *İslam Akaidi*, 131.

verildiği ortadadır. Aynı şekilde Hz. İsa'ya (a.s.) verilen mu'cizeler de tıp ilminin büyük gelişmeler gösterdiği bir zamanda verilmiştir. Hz. Muhammed'e (s.a.v) verilen mu'cizelerin en büyüğü olan Kur'an-ı Kerim de fesahat ve belagatin çok gelişmiş olduğu bir toplumda verilmesi de bu alakayı göstermektedir.[528]

Buhari ve Müslim'de geçen bir hadis-i şerifte, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vahiy mu'cizesi verildiğini, bu sebeple kendisine iman edenlerin diğer peygamberlere iman edenlerden daha fazla olacağını umduğu da aktarılmaktadır.[529] Said Havva da bu hadisle konuya giriş yapmaktadır. Kur'an-ı Kerim başlı başına bir mu'cizedir. Kur'an-ı Kerim'in bir ayetinde, "Hayır! O (Kur'an) kendilerine ilim verilenlerin sînelerinde (parlayan) apaçık âyetlerdir. Âyetlerimizi zalimlerden başkası inkâr etmez."[530] buyurulmaktadır. Kur'an-ı Kerim ciddi bir yaklaşımla hakikati arayan kimse tarafından hangi yönden ele alınırsa alınsın, insan gücünün üstünde olduğuna dair delilleri görülecektir.[531]

Yine bir ayette "Kendilerine ilim verilen (gerçek bilgin)ler, sana Rabbinden indirilen (Kur'an')ın, hakikatin ta kendisi olduğunu ve (onun) mutlak galip ve hamde layık (Allah')ın yoluna hidayet ettiğini görürler." buyurulmaktadır.[532] Lügat konusunda ihtisas sahibi, Kur'an-ı Kerim'in beşer açıklaması gibi olmadığını fark eder. Açıklama ve belagat uzmanı da üslubunun, açıklama ve belagatinin beşer üstü olduğunu fark eder. İslam öncesi ve sonrası insanlık tarihini bilen tarihçi de, Kur'an'daki haberlerin beşerî kaynaklı olmadığını fark eder. Âlemin ve kâinatın kanunu bilen kimse de nazil olduğu dönemdeki insanların ulaştığı seviyeyle Kur'an-ı Kerim'deki bilgilerin sonradan keşfedildiğini gördükçe ilahî olduğunu anlar.[533]

Nefsin karakterini, onu terbiye ve ifsad edeni bilen kimse, Kur'an-ı Kerim'in Rabbanî olduğunu fark edecektir. Medeniyetleri, onların kalkınmasını ve yıkılmasını bilen kimse de Kur'an'ın beşeri olmadığını bilecektir. Tevrat, İncil ve Zebur gibi semavi kitapları bilen kimseler, bu dinlerdeki en ince ihtilafların Kur'an-ı Kerim'de

---

[528] Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, 137-138.
[529] Buharî, "Fezâilu'l-Kur'ân" 1, "Î'tisâm" 1; Müslim, "İman" 239, (152).
[530] Ankebût Sûresi, 29/49.
[531] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 249-250.
[532] Sebe' Sûresi 34/6.
[533] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 250.

ele alınıp doğru hüküm verildiğini gördüğünde Kur'an-ı Kerim'in okur-yazar olmayan Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından olmadığını anlar. Bilgili olan hakkı arayan bunu bilir. Kibirli, inatçı, zalim ve kalp gözü kör olanlarsa görmeye ehil değildirler. Kalbi kabul ettiği halde kibir ve gururundan inkâr edenlere delil ileriye sürmek ve sürmemek bir olur, münakaşa yapmak da manasızlaşır. Burada Said Havva'nın psiko-sosyal eleştiri de yapmaktadır. Bakara Sûresi ayetlerinde "Eğer kulumuz (Muhammed')e indirdiğimiz (Kur'ân-ı Kerîm')den şüphe ediyorsanız, (haydi!) siz de (aynı nitelikte) onun benzeri bir sûre getirin; eğer ("Bu beşer sözüdür." Diye iddianızda) samimi iseniz, Allah'tan başka bütün yardımcılarınızıda çağırın. Eğer bunu yapamazsanız ki hiçbir zaman yapamayacaksınız; yakıtı insanlar ve taşlar olan, kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının."[534] buyurulmaktadır. Said Havva, ayetler üzerinden konuyu incelemeye devam eder.[535]

Kur'an-ı Kerim surelerine benzer bir şeyler getiremediler. Hatta nübüvvet ve vahiy iddiasında olan Müseyleme de Kur'an-ı Kerim'e benzer bir şey getiremedi, muaraza yapamadı. Kur'an-ı Kerim'e meydan okuyup bir nazire bile getiremediler. Bu durum hakikaten farklı bir durumdur. Çünkü nazire getirmek üzere çalışmak ve yarışmak mümkün olduğu halde yapamadılar. Ve de fesahat erbabı oldukları halde Kur'an'ın fesahati karşısında şaşkına döndüler. Dinin davetini imha etmek üzere her yola başvurdukları halde benzer bir şey getirmek konusunda sustular. Şiir, fesahat ve dilde zirve isimler Hassan[536], Hansa[537], Buceyr, Ka'b, el-Hatîa ve Lebîd gibi uzmanlar da sustular. Sonra teslim olup Müslüman oldular. Hakikaten iman eden yahut etmeyen her fasih Arap, Kur'an-ı Kerim'in beşer sözü olmadığını anlamaktadır. Kur'an'ın ilahî olduğunu delilleriyle ortaya koyuşu, meydan okuduğu halde nazil olduğu dönem ve sonrasında insanların benzerini meydana getirememesi ve onları aciz bırakması büyük bir delildir. İnsanlar yaşadıkları çevrelerin de etkisiyle ve ideolojik tesirlerle fıtrattan uzaklaşabilmektedir. Said Havva, bu tarz etkilerin de göz önünde bulundurulmasını, acele karar verilmeden deliller üzerinde

---

[534] Bakara Sûresi 2/23-24.
[535] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 250-252.
[536] bk. Hüseyin Elmalı, "Hassân b. Sâbit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/399-402.
[537] bk. Ali Şakir Ergin, "Hansâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/46-47.

araştırma ve etüt yapılmasını tavsiye etmektedir. İlmin hangi kapısından gelinirse gelinsin; nübüvvete delalet eden açık belgelerle karşılaşılacaktır.[538]

Bu konuda Kur'an-ı Kerim'in dilini öğrenmenin de önemi görülmektedir. Fasih Arapçayı öğrenmek ile isbat-ı nübüvve'ye dair delilleri öğrenme arasında sıkı bir bağlantı bulunmaktadır. Said Havva'nın araştırmaya yönlendiren yaklaşımı gerçekten taassuptan uzak bir tutumdan kaynaklanmaktadır. Burada da inkâr durumunun psiko-sosyal eleştirisini yapmaktadır. Said Havva, muhataplarına meseleye ön yargılardan uzak bir şekilde ilmi metot çerçevesinde yaklaşmayı tavsiye etmekte, acelecilikten uzak durmalarını önermektedir. Bu aynı zamanda kendisinin davet metodunu da yansıtan örneklerdendir.

Bu araştırma ve etütlerde göz önünde bulundurulması gereken bir husus da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nübüvvet öncesi ve sonrası hayatının da tetkik edilmesidir. Okur ve yazar olmayan, kırk yaşına kadar dinle alakalı bir şey söylemeyen, dini ve dini olmayan hiçbir kitap okumayan Hz. Muhammed (s.a.v.) kendisinin peygamber olduğunu haber vermiştir. Hz. Muhammed, (s.a.v.) benzerinin getirilememesi konusunda meydan okuyan Kur'an-ı Kerim'i tebliğ etmeye başladı ve din ayağa kalktı. Kur'an-ı Kerim üzerinde düşünen kimse, Kur'an-ı Kerim'in her şeyi kuşatan ilim sahibinden geldiğine kanaat getirecektir. Said Havva, konuyla alakalı olarak bazı ayetleri[539] de burada nakletmektedir. Nübüvvet, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) doğruluğu üzerine inşa edilmiştir. Onunla gece gündüz birlikte vakit geçiren kimseler şüphe etseydiler inanmazlardı. Hz. Muhammed (s.a.v.) başka bir kimsenin ilminden istifade ederek bu dini tebliğ etmiş olsaydı, çocukluğundan gençliğine ve yaşlılığına kadar onu ziyadesiyle bilenler şüpheler uyandırırdı ve bu durum ortaya çıkarılırdı. O'nun (s.a.v.) Kur'an-ı Kerim'i başka bir insandan almadığına vahiy kaynaklı olduğuna tarih de şehadet etmektedir.[540] Said Havva'nın burada dirayet metodunu kullandığı görülmektedir.

Bir diğer husus da vahiy geldiği zamanlarda Hz. Peygamber'deki (s.a.v.) değişiklikleri sahabelerin görmesiydi. Buhari'den nakille Hz. Aişe'den (r.anha)

---

[538] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 252-254.
[539] Ankebût Sûresi 29/48, Nahl Sûresi 16/103; En'âm Sûresi 6/105
[540] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 254-256.

rivayetle çok soğuk günde vahiy indiğinde terlemekteydi.[541] Aktarılan bir haberde de vahiy indiği zaman Hz. Peygamber'i (s.a.v.) titreme yakalardı. Vahiy bazen En'âm Sûresi gibi epeyce uzun sure inmesiyle olmaktaydı. Miras hükümleri gibi dünya tarihindeki nadide hükümler nazil oluyordu. Bütün bunlar da Kur'an-ı Kerim'in kaynağının vahiy olduğuna delalet etmektedir. Kur'an-ı Kerim'i en iyi bilen ve açıklayan, maksadını ve i'cazını en iyi anlatan yine Kur'an-ı Kerim'i indirendir. Bu konuda kendisinin sıfatları ve meziyetleriyle alakalı ayetler görülmektedir. Bunun için şüphesi olanın şüphelerinin izale edilmesi ve sağlam bir imana kavuşması için farklı meziyetler üzerinden delil ve belgeler getirilecektir. Bu bağlamda Said Havva, Kur'an-ı Kerim'den bir ayeti[542] de aktarmaktadır.[543]

Said Havva, Kur'an-ı Kerim'deki mu'cizeleri beşli kategori üzerinden ele almaktadır. Bu tasnif Kur'an'daki surelerin ve surelerdeki ayetlerin birbirleriyle uyumlu-irtibatlı oluşu, Kur'an'ın beşer üstü ilim içermesi, Kur'an'ın Allah tarafından indirilmiş olması, geçmiş ve gelecek hakkında gaybî hakikatler içermesi, Kur'an'ın dil ve üslubunun üstünlüğü şeklinde incelenecektir.

2.2.1.1. Surelerin ve Surelerdeki Ayetlerin Birbirleriyle Uyumu

Kur'an-ı Kerim'in insicamsız bir kitap olduğuna dair iddialar bulunmaktadır.[544] Bazı kimseler Kur'an-ı Kerim'deki surelerin ve ayetlerin irtibat ve uyumu olmadığını sanmaktadırlar. Said Havva bu zannı, basit bir fikir ve cılız bir görüşe dayanan tasavvur olarak görmektedir. Kur'an-ı Kerim'in gerek surelerinin gerekse ayetlerinin yerleri de vahiyle olmaktadır. Allah hikmet sahibidir. Tertip ve insicam yönünden Allah'ın kitabından daha üstün bir kelam olamaz.[545] Çoğu eserde bir konudan başka konuya geçildiğinde cümleler arası bağlantı güzelliği kaybolmaktadır. Ve de ortaya konulan eser belâgat yönüyle de aşağı seviyelere inmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bir konudan başka bir konuya geçişler bulunmaktadır. Emir, yasak, haber, vaat, bir konuyu açıklama vb. hususlar yer aldığı halde bütün

---

[541] Buhârî, "Bed'ü'l-Vahy" 1/2, "Umre" 10.
[542] Hac Sûresi 22/54.
[543] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 256-257.
[544] bk. İrfan Abdülhamid, "Müsteşrikler ve İslam", çev. Avni İlhan, *İslam Medeniyeti Dergisi* 1/9 (Nisan 1968), 4,6.
[545] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 258.

bunları bağlantılı ve olağanüstü bir belagat düzeyiyle ortaya koymaktadır. Bu durum Arap belâgatcileri bile hayrete düşürmektedir.[546]

Said Havva surelerdeki ayetlerin birbirleriyle irtibatlı oluşunu Kâf, Vâkıa ve Enbiyâ sûrelerindeki ayetler üzerinden ispatlamaya çalışmaktadır. Kâf sûresini incelemesinin sonunda bu sureyi gözden geçirenin uyum, düzen, birlik ve tekâmülü açıkça göreceğini, ayetler arası irtibat yokluğunu iddia etmenin basiret ve zevkten mahrum bir iddia olduğunu ifade etmektedir. Vâkıa Sûresindeki incelemesinde de surenin sonu ile başının birbirlerine bağlı olduğunu, delillerininse ortada ve uyumlu olduğunu belirtmektedir. Bu üç sureyi kısa olarak gözden geçiren kimse Kur'an-ı Kerim'deki uyum ve birliği görecektir. Buradaki uyum Bakara, Âl-i İmrân gibi uzun surelerden Fâtiha ve Nâs sureleri gibi kısa sûrelerine kadar bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim surelerindeki ayetlerin terkibi de mu'cizedir. Böyle bir kitabın okuma-yazma bilmeyen Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından ortaya konmasına imkân bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'deki sureler de düzenli ve birbirleriyle uyumludur. İlk suresi olan Fatiha, Kur'an-ı Kerim'in özeti konumundadır. Sırasıyla iman, ibadet ve yaşayış yollarını konu edinmekte, sonunda da iman edenlerin yolunun açık oluşunu göstermektedir. Surenin son paragrafı "bizi hidayete erdir" sözü ile başlıyor ve ikinci sure olan Bakara suresi de ilk ayeti bununla irtibatlıdır. Fatiha suresi, Bakara suresi ve diğer sureler arasında irtibat bulunmaktadır. Said Havva sureler arasındaki bu irtibatı; Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd sureleri üzerinden delillendirmektedir. Kur'an-ı Kerim'in sureleri gruplara ayrılmakta ve her grup bir bütün teşkil etmektedir. Bu grupları da Bakara suresindeki tertip üzere zikredilen manaları işlemektedir. Bu grupların her biri aynı hakikatleri, ayrı bir üslup, ayrı bir nağme ile ifade etmektedir. İnsanı acz içinde bırakan şeylerden biri de aynı konunun birçok üslupla birçok yolla ortaya konulmasıdır. Kur'an-ı Kerim'deki her bir sure, esas maksatları önceki sureden farklı olarak hatırlatmaktadır.[547]

---

[546] bk. Rahmetullah b. Halîlürrahman el-Keyrânevî el-Osmânî el-Hindî, *İzhârü'l-Hak*, çev. Ramazan Muslu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2012), 2/13.
[547] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 274-282.

Said Havva Kur'an-ı Kerim'in bu yönüyle de beşer sözünün üstünde olduğunu vurgulamaktadır. Konuyu bitirirken, ilgili ayetleri aktarmaktadır.[548] Bu ayetlerde Kur'an-ı Kerim'de muhkem, müteşabih, mükerrer ve hatırlatıcı ayetler bulunduğu görülür. Bu ve diğer yönleriyle Kur'an-ı Kerim hikmet dolu bir kitap olup, beşerin kitaplarından üstündür.[549] Said Havva'nın sureler arası ve sureler içi uyum ile alakalı olarak müstakil tefsir çalışması da bulunmaktadır.[550]

2.2.1.2. Kur'an'ın Beşer Üstü İlim İçermesi

Kur'an-ı Kerim'in beşerî olmayıp, ilahî olduğuna işaret eden ayetler vardır. Mesela bir ayette şöyle buyrulmaktadır. "Ey Muhammed! De ki: Onu göklerin ve yerin sırrını bilen indirmiştir. Şüphesiz O, bağışlayandır, merhamet edendir."[551] Bir diğer ayette de "Onun hak olduğu meydana çıkıncaya kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?"[552] buyurulmaktadır. Bu ayetle Allah Teâla, kâinatta ve insanda gizli olan sır ve hikmetleri ortaya çıkaracağını haber vermektedir. Kur'an-ı Kerim'in insanın ileride elde edeceği müspet ilimler ve keşiflerle tevafuk edişi de hak olduğuna dair delillerdendir. Bu deliller de Kur'an-ı Kerim'in göklerin ve yerin gizliliklerini bilen tarafından indirildiğini ispatlamaktadır. Kur'an-ı Kerim asırlar öncesinden, birçok ilmî hakikatleri bildirmektedir. Ki o zamanlarda okuryazarlığın yaygın olmadığı, müspet bilgilerin sınırlı ve yüzeysel bulunduğu Arap yarımadasında zaten bilinmeyen hatta dünyanın hiçbir yerinde bilinmeyen ilmî hakikatleri Kur'an-ı Kerim'in bildirmesiyse her şeyi bilenin indirdiğine dair delillerdendir. Zaman ilerledikçe Kur'an-ı Kerim'in hakikatleri ortaya çıkmaktadır. Bu hakikatler de kâinatı yaratan ile Kur'an-ı Kerim'i indirenin aynı zat olduğuna dair deliller sunmaktadır.[553]

Nahl Sûresindeki bir ayette[554] sütün kan ve fışkıdan arındırılması hakikati ifade edilmektedir. Bu durum müspet biliminde keşfettiği bağırsaklardaki fosanın

---

548 Hûd Sûresi 11/1, Zümer Sûresi 39/23, Yâsîn Sûresi 36/68, Zuhruf Sûresi 43/4.
549 Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 282.
550 bk. Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr 1-16*, çev. M. Beşîr Eryarsoy (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1989-1990-1991-1992).
551 Furkān Suresi 25/6.
552 Fussilet Sûresi 41/53.
553 Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 282-283
554 Nahl Sûresi 16/66.

arındırılması sonucu bir kısmının kana geçişi kandaki bir kısmının da arındırılarak süt elde edilişi ile mutabıktır. O asırda bu ilmi hakikat bilinmemektedir. Bir ayette[555] de göğe çıkılmasının kalbi daraltacağı, sıkacağı ifade edilmektedir. Feza yolculuğu yapan kimse nefes almakta sıkıntı, darlık hisseder. Buradaki yükselme ifadesi için dağa tırmanma kelimesinin değil de semaya yükselme için kullanılan kavramın kullanılması da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum da atmosferin yüksek tabakalarında oksijen azlığının uçuş ve balonlar sayesinde keşfedilmesiyle anlaşılabilmiştir.[556] Kur'an-ı Kerim'in indiği dönemde insanlar gökyüzüne çıkmamışlardı. Gökyüzüne yükselişte olan sıkıntı ve darlık hissini de yaşamamışlardı. Bu durumun haber verilmesi mu'cizedir ki o gün için insanların bilmedikleri bir hususu bildirmektedir.[557]

Said Havva, bazı ayetlerdeki[558] çift yaratılışı da bu konuda delil olarak kullanmaktadır. Çift yaratılış ile ilgili konuyu ele alırken Seyyid Kutub'un *Fî Zılâl'il-Kur'ân* adlı tefsirinden yararlandığı görülmektedir. Oradan nakille, asırlardır insanlığın Kur'an'ı bildikleri lakin canlı-cansız varlıklardaki çiftliğin umumîliğinden bihaber olduklarını hatırlatır ve bu durumun şaşırtıcı olduğuna dikkat çekmektedir.[559] İlgili ayetler bitki, hayvan ve insanların dışında da çiftler olduğuna işaret etmektedir. Ayetlerin inmesinden asırlar sonra da atom tanınmaya başladıkça ondaki çiftlerin bulunması hayret verici bir durumdur.[560] Atomda iki yüklü parçacıktan birisi olan proton pozitif yüklüdür. Diğer yüklü parçacık olan elektron ise negatif yüklüdür.[561]

Said Havva, "Bir çiğnemlik etten kemikler yarattık, kemiklere de et giydirdik."[562] şeklinde buyurulan ayeti de bu konuda ele almaktadır. Burada kemiğin oluşumu, kemiklerin et ile örtülmesi gibi ayrıntı olan ilmi hakikatlerin bu alandaki bilimin çok sonraları ilerlemesiyle elde edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de "Sonra onu bir

---

555 Fussilet Sûresi 41/53.
556 Havvâ, *er-Rasûl Hz. Muhammed (s.a.v.),* 328-329.
557 Muhammed Kutub, *Benzerini Getiremezler*, 295.
558 Zâriyât Sûresi 51/49, Yâsîn Sûresi 36/36.
559 Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 284-285.
560 Kutub, *Benzerini Getiremezler*, 291.
561 Kılıçkaya, *Temel Fizik*, 59.
562 Mü'minûn Sûresi 23/14.

nutfe olarak sağlam bir karar yerine koyduk." Buyurulmaktadır.[563] Bu ayet üzerinden de kadının anatomik yapısının hamilelik ile uyumlu oluşuna değinilmektedir. Fizyolojik anlamda doğum öncesi ve sonrası değişikliklere de değinilerek konu ele alınmaktadır.[564] Mü'minûn suresi 14'ncü ayette ceninin aşamalarının anlatılması Taylandlı bir doktorun Müslüman olmasına vesile olmuştur. İlgili kişi ceninin aşamalarının çok yakın zamanlarda bilinebildiğini vurgulamakta ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bu sözü kendisinin söyleyemeyeceğini ifade etmektedir. Bu durumu Kur'an-ı Kerim'in Allah'tan gelen vahiy olduğuna delil görmektedir.[565]

Kur'an-ı Kerim'de "Rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik; yukarıdan su indirdik de sizi onunla suladık. Yoksa siz onu toplayamazdınız." buyurulmaktadır.[566] Bu ayetteki aşılayıcı rüzgârlar ile ekin ile ağaçların aşılanması haricinde başka bir anlam da bulunduğu ifade edilmektedir. Suyun indirilişiyle tertip edilişi hususunda dikkat çekilir. Aşılayıcı rüzgârlar ile suyun indirilişi arasında sebep ile sonuç arasındaki münasebet anlamı da bulunmaktadır. Bulutun aşı oluşundan yağmurun yağışındaki rolüne birçok şeyin bilinmediği bir dönemde ayetlerin indiği de göz önüne alınırsa, Kur'an-ı Kerim'in i'cazına dair delillerden olduğu görülür. Zâriyât Sûresinin bir ayetinde[567] de kâinatın sürekli genişlemekte olduğu ifade edilmektedir. Vahiy bu konuda da ilmî araştırmaların yolunu aydınlatmaktadır. Bu ayetlerin okuma yazması olmayan bir insanın mahsulü olduğu söylenemez. Neml Sûresi ilgili ayetinde[568] dağların yerinde durur gibi gözükse de hareket ettiği ifade edilmektedir. Bu durum dünyanın döndüğünü göstermektedir. Başka bir Kur'an-ı Kerim ayeti[569] de buna dair delillerdendir.[570] Günümüzdeki araştırmalarda evrenin genişlediğine dair tespitler bulunmaktadır.[571]

---

[563] Mü'minûn Sûresi 23/13.
[564] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 284-287.
[565] Kutub, *Benzerini Getiremezler*, 285.
[566] Hicr Sûresi 15/22.
[567] Zâriyât Sûresi 51/47.
[568] Neml Sûresi 27/88.
[569] A'râf Sûresi 7/54.
[570] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 287-290.
[571] bk. Arthur Eddington, *New Pathway in Science* (Cambridge: Cambridge at the ünivesity Press, 1947).

“Biz yeryüzünü bir beşik, dağları da onun için birer direk kılmadık mı?” buyurulan ayetlerde[572] jeolojik bir hakikat olan dağların yer altında bulunan kökleri bilgisi bulunmaktadır. “Güneş de yörüngesinde yürüyüp gitmektedir. Bu güçlü ve bilgin olan Allah’ın kanunudur.” Mealindeki, Yâsîn Sûresi 38’nci ayetinde de güneşin de hareket ettiği bildirilmektedir. Zümer Sûresi 5’nci ayet ve Nâziât suresi 30’ncu ayette dünyanın yuvarlak olduğuna delil vardır. “Yeryüzünde sarsılmayasınız diye, sabit dağlar, nehirler ve belki yolunuzu bulursunuz diye yollar ve işaretler meydana getirmiştir.” diye buyurulan ayette[573] de dağların yer kabuğundaki sürekli olacak sallantılara engel olduğu[574] hakikati bulunmaktadır. Mülk Sûresi’nin ilgili âyetinde “Yaratan bilmez mi? O, latiftir haber alandır.” buyurulmaktadır.[575] Kişi insaflı olursa gökleri ve yeri yaratan, onları bilen ile Kur’an-ı Kerim’i indirenin aynı zat olduğunu bilir. Araştırma yapmak isteyenlere Kur’an-ı Kerim’in bu kategoride incelenebilecek ayetleri çoktur. Bütün bunların işaret ettiği hakikatse insanların çok sonraları öğrendiği hakikatleri önceden bildiren Kur’an-ı Kerim’in beşerî olmasının mümkün olmadığıdır. Said Havva, bu konuyu işlerken sunduğu daha birçok ayet[576] bulunmaktadır.[577] Bilimsel mu’cizeler şeklinde de adlandırılan bu alan birçok multi-disipliner çalışmaya da kapı aralamaktadır.

2.2.1.3. Kur’an-ı Kerim’in Geçmiş ve Gelecek Hakkında Gaybî Hakikatler İçermesi

İmam Maturîdi nübüvvetin ispatı sadedinde aklî delil olarak Kur’an-ı Kerim’i zikretmektedir. Kur’an-ı Kerim’in insanı aşan benzersiz edebî yönünün yanında geçmiş ve gelecek olaylar hakkındaki gayba dair veriler vermesini de mu’cizelerinden görmektedir. Ayrıca bahsettiği konular arasında Hz. Peygamber’in (s.a.v.) eğitim ve öğretimin bulunmadığı bir toplumda bulunmuş olduğu da bulunmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) okuma-yazma bilmediğinden kitaplardan da

---

[572] Nebe Sûresi 78/6-7.
[573] Nahl Sûresi 16/15.
[574] bk. Haluk Nurbaki, *Kur’ân-ı Kerîm’den Âyetler ve İlmî Gerçekler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 229-233; Vahidüddin Han, *İslâm Meydan Okuyor İmana Açılan İlmî Kapı*, çev. Cihad H. Reşad (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996), 245-247.
[575] Mülk Sûresi 67/14.
[576] Nisâ Sûresi 4/166, Hac 22/5, Mürselât Sûresi 77/30-33, Mü’minûn Sûresi 23/12, Alak Sûresi 96/1-2, Nûr Sûresi 24/43, Furkān Sûresi 25/45-46, Zilzâl Sûresi 99/1-2, Furkān Sûresi 25/61 ve Enbiyâ Sûresi 21/30.
[577] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 282-291.

yararlanmış değildir. Nübüvvet öncesi hayatında söz söyleme sanatları yahut edebî türden faaliyetlerle de ilgilenmemiştir.[578] Kitaplardan yararlanmayan, eğitim ve öğretimden uzak olan toplumda yetişen bir insanın muhteva olarak geçmiş ve gelecekten beşerin ulaşmasının da mümkün olmadığı haberler vermesi ve bunların da hakikat olması insanı aşan bir durumdur. Said Havva da bu noktada birçok delil sunmaktadır.

Fussilet Sûresinde "Geçmişte ve gelecekte onu batıl kılacak yoktur. Hâkim ve övülmeye layık olan Allah katından indirilmedir." buyurulmaktadır.[579] Kur'an'ın geçmiş ve gelecek hakkındaki sözlerinin batıl olmayıp, doğru olması; Allah tarafından indirildiğine hüccetlerdendir. Geçmişten verdiği haberler hususunda şüpheler oluşturmaya çalışanlar olmuştur. İlmî yaklaşımlar ve keşifler ise bu iftirayı ortadan kaldırmaktadır. Misalen Ad-Semud kavmi ve onlara inen azabın varlığını inkâr edenler olmuştur. Lakin sonraları Batamyos tarihinde bu konuda yazılı bilgiler olduğu keşfedilmiştir. Ad ve Semud kavimleri Yunan kitaplarında da kayıtlıdır. Medyen şehri etrafında bir heykel kalıntılarında da Nebatice ve Yunanca yazılmış ibarelerde Semud kavmina işaret bulunmaktadır.[580]

Ebrehe ve ordusu hakkındakiler de tenkid edilmeye çalışılmış, sonrasında ise Me'rib seddi üzerinde Ebrehe'nin ismi ve sıfatları yazılı olarak bulunmuştur. 18. Asırda Habeşistan'a giden bir kişi de Habeşistan tarihinde Mekke'ye giden Ebrehe ve ordusundan bahsedildiğini kaydetmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hristiyanların bir kısmının, Hz. İsa'nın (a.s.) çarmıha gerilme hususundaki şüpheleri ifade edilmektedir. Hakikatte de böyle bir fırka bulunmaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen tufan da eski Mısır, Yunan ve Babil kaynaklarında da geçmektedir. Neticede geçmiş hakkında Kur'an-ı Kerim'in bildirdikleri tarihî araştırmalarca da teyit edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'in nüzulü sırasında Arap yarımadasında tarihi olayların bazısı bilinmekteydi bazısı da bilinmemekteydi. Kur'an-ı Kerim'in gelecek hakkında verdikleri haberleri de nakzeden bir durum vaki olmamıştır. Bu durum da Kur'an-ı Kerim'in vahyî olduğuna delillerdendir. Gelecek hakkında insanın ancak

[578] el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 257.
[579] Fussilet Sûresi 41/42.
[580] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 292-293.

kıyaslamayla kanaati bulunabilir ki bu tahmin doğru da çıkabilir yanlış da. Kur'an-ı Kerim'in gelecek hakkındaki hükümleri ise defalarca gerçeğe mutabık kalmıştır. Böylece Kur'an'ın, insanın ilim sınırlarını aşan, geçmiş ve geleceği ihata eden yaratıcı tarafından indirildiği anlaşılmaktadır.[581]

Said Havva, bu konuda ilk olarak Mâide Sûresindeki bir ayette[582], Allah'ın Hz. Peygamber'i (s.a.v.) koruması ile ilgili ifadeyi rivayetler üzerinden işlemektedir. Bu koruma durumu hayatının sonuna kadar devam etmiş ve insanların müdahalesi olmadan Rasulullah (s.a.v.) vefat etmiştir. Buhari'den rivayetle Mekke'de Kamer Sûresinden nazil olan ayetler nazil olmuştur. Bu ayetlerde "O cemiyet muhakkak ki, yakında bozulacak ve arkalarını çevireceklerdir." buyurulmaktadır.[583] Buhari'den nakille Rasulullah (s.a.v.) Bedir'de çadırından zırhla çıktı ve bu ayetleri okumuştur. Bedir savaşında Kur'an-ı Kerim'in verdiği bu haber gerçekleşmiştir.[584]

Said Havva, Rûm Suresi ilk altı ayetini de gündeme getirmektedir. Bu surede Bizanslıların İranlıları kısa bir müddet sonra mağlup edeceği haber verilmektedir. Bizanslılar çöküş noktasındayken, kendi topraklarında mağlup olmuşken, düşmanlarına galip gelmesine inanmak hayli güç bir durumdu. Bu ayet indiğinde müşrikler haberi yalanladı ve bu hususta bahse girişenler oldu. Bu surede verilen bir başka haber ise Müslümanları sevindirecek bir müjdeydi. Ve haber gerçekleşti dokuz seneden az bir süre önce Bizanslılar İranlılara galebe çaldı, aynı günde Müslümanlar Bedir savaşında müşrikleri yendiler.[585] İlgili olay bir eserde Edward Gibbon'ın *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* adlı kitaptan nakillerle Bizans ve İran'ın o dönemlerdeki durumlarını karşılaştırmalı olarak da anlatılmaktadır. Konu ilgili ayet ile de bağdaştırılarak sunulmakta ve derinlemesine ele alınmaktadır.[586]

---

[581] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 293-294.
[582] Mâide Sûresi 5/67.
[583] Kamer Sûresi 54/45-46.
[584] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 294-297.
[585] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 297-298.
[586] bk. Vahidüddin Han, *İslâm Meydan Okuyor İmana Açılan İlmî Kapı*, 220-230.

Bu konuda gündeme getirilen arasında Müddessir Sûresinden ve Tebbet Sûresinden ayetler de bulunmaktadır. Müddessir suresindeki ayetler[587] Velid b. Muğire hakkındadır. Tebbet suresindeki ayetler[588] ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amcası ve amcasının karısı hakkındadır. Bu ayetlerde bu üç kişinin inkârcı olarak ölecekleri beyan edilmektedir. Bu da gelecekten haber vermeye dâhil bir durumdur. Kur'an'ın kesin olarak inkârcı diye gösterdiği kimselerden hiçbiri İslam'a girmiş değildir. Ankebût Sûresindeki ayette "Siz ne yeryüzünde ne de gökte Allah'ı aciz bırakamazsınız. Allah'tan başka bir dost ve yardımcınız da bulunmaz." buyurulmaktadır.[589] Bu ayette hem yerdeki hem gökteki insana hitap bulunmaktadır. İnsanın gökyüzü seyahati yeni bir durum olduğu halde Kur'an-ı Kerim insanın göklere çıkabileceğini haber vermektedir. Kur'an-ı Kerim'in bahsettikleri aynısıyla vaki olmuştur ve olacaktır. Allah'ın ilmi her şeyi kuşatır.[590] Kur'an-ı Kerim'in gelecekten haber verdiğiyle alakalı olarak ayetlerden birçok delil sunulabilmektedir.[591]

Said Havva bu konuyla irtibatlı başka birçok ayeti gündeme getirmektedir. Görüldüğü üzere Kur'an-ı Kerim'de geçmiş ve gelecekteki gaybî haberlere dair bilgiler de bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim bu yönüyle de mu'cizedir. Günümüzde ilm-i kelam ile uğraşanlar tarih, arekoloji ve yakın disiplinler ile de daha yakından ilgilenirlerse bu konulardaki delilleri daha açık bir şekilde sunabileceklerdir.

2.2.1.4. Kur'an-ı Kerim'in Diğer İlahî Kitapların Sahibi Tarafından İndirilmiş Olması

Tevrat ve İncil aslında vahye dayalı kitaplar olsa da sonradan tahrif edilmişlerdir.[592] Bu kitaplar yanlış anlamlara, temelsiz tasavvurlara maruz bırakılmış, köklü ihtilaflar oluşturmuştur. Kur'an-ı Kerim bütün bu mefhumları, hataları ve tahrifatları düzeltmektedir. Yahudi ve Hristiyanları doğru yola çağırmaktadır. Kur'an-ı Kerim, Tevrat, İncil ve Zebur'daki birçok kıssaya değinmektedir. Bazı

---

587 Müddessir Sûresi 74/21-26.
588 Tebbet Sûresi 111/1-5.
589 Ankebut Suresi 69/22.
590 Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 298, 299, 301, 303.
591 bk. el-Hindî, *İzhârü'l-Hak*, 24-34.
592 Daha detaylı bilgi için bk. Ebubekir Sifil, *Sana Dinden Sorarlar-1* (İstanbul: Rıhlekitap, 2012), 325-326.

anlatımlarda uyum olmakla birlikte Kur'an-ı Kerim'de diğer kitaplardaki yanlış olan yerlerin tashih edilerek aktarılması söz konusudur. Tarihi bir hakikat olarak, Hz. Muhammed (s.a.v.) dini veya dini olmayan kitaplardan okumuş değildir.[593]

Kur'an-ı Kerim'de Mâide Suresindeki bir ayette[594] Hz. İsa'nın (a.s.) insanlara Rabbim ve Rabbimiz olan Allah'a kulluk edin dediği aktarılmaktadır. Said Havva, bu konuyla alakalı Yuhanna, Markos ve Matta İncillerinden nakiller vererek meseleyi ele almaya devam etmektedir. Günümüzdeki İncillerde de geçen bu ifadelerin Hz. İsa'nın (a.s.) davasının tevhid davası olduğunu ispatlamaktadır. Hz. İsa (a.s.) da Allah'ın peygamberidir. İncil tahrife uğramış, Kur'an-ı Kerim'de tahrifi düzeltmek üzere indirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Âl-i İmrân suresindeki bir ayette de Hz. İsa'nın (a.s.) dilinden şöyle buyurulmaktadır: "Benden evvel gelen Tevrat'ı tasdik ederek, size yasak edilenlerin bir kısmını helal kılmak üzere size Rabbinizden ayet getirdim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin.".[595] Matta İncilin'de de Hz. İsa'nın (a.s.) şeriatı ve peygamberleri yıkmak için gelmediği, tamamlamaya geldiği aktarılmaktadır.[596]

Kur'an-ı Kerim'deki Hz. Musa ile ilgili A'râf Suresi 143'ncü ayette şöyle buyurulmaktadır: "Musa: Rabbim! Bana kendin göster, sana bakayım dedi. Allah: Sen beni göremiyeceksin, dedi.". Tevrat'ın çıkış kitabının 33'ncü babında da "Ve Musa dedi ki, niyaz ederim kendi izzetini bana göster…" geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Yusuf suresinde "Yusuf (a.s.) babasına: Babacığım, rüyamda on iki yıldız, güneş ve ayın bana secde ettiklerini gördüm, demişti." buyurulmaktadır.[597] Tevrat'ın, Tekvin bölümü 37'nci babında da, "İşte, bir rüya daha gördüm ve işte güneş ve ay ve on bir yıldız bana eğildiler." geçmektedir.[598] Said Havva bu konuyla ilgili daha birçok delil zikretmektedir.

Yahudi ve Hristiyanların yanlışlarına Kur'an-ı Kerim dikkat çekmektedir. Mesela Hristiyanlar peygamber olmayan bazı kimselere ismet sıfatını vermektedirler.

---

[593] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 305-306, 312-313.
[594] Mâide 5/117.
[595] Âl-i İmrân Sûresi 3/50.
[596] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 306-307.
[597] Yûsuf Sûresi 12/50.
[598] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 310.

Taassupla onlara itaat ederek ilahi kitapların emir ve nasslarını yürürlükten kaldırmışlardır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de "Hahamlarını ve rahiplerini Allah'tan ayrı Rabler edindiler. Meryem oğlu Mesih'i de. Oysa kendilerine yalnız tek Tanrı olan Allah'a ibadet etmeleri emredilmişti. O'ndan başka tanrı yoktur. O onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir." buyurulmaktadır.[599] Bir kısım ehli kitap Allah'a yaratılmışların sıfatlarını atfettiler ve haşa Allah'ın yeri ve gökleri altı günde yarattıktan sonra yedinci günde istirahate çekildiğini söylediler. Kur'an-ı Kerim bu batıl anlayışa, "And olsun biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık. Bize hiçbir yorgunluk dokunmadı."[600] ayetiyle cevap vermektedir.[601]

Yahudilerin, Hz. İsa (a.s.) ve Hz. Meryem hakkındaki olumsuz tutumları Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir: "Sözlerini bozmalarından, Allah'ın ayetlerini inkâr etmelerinden, haksız yere peygamberleri öldürmelerinden ve kalplerimiz kılıflı demelerinden ötürü (başlarına belalar getirdik). Hayır, inkârlarından ötürü Allah o kalplerin üzerini mühürlemiştir. Artık pek azı hariç, onlar inanmazlar. Küfürlerinden ve Meryem'e büyük iftira atmalarından; Biz Allah'ın elçisi, Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük demelerinden ötürü. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat kendilerine (İsa'ya) benzer gösterildi.".[602] Bazı Hristiyanların Hz. İsa'yı ilahlaştırmalarının, teslis akidesinin bazı ayetlerde de ifade edilmektedir.[603] Ayrıca Mâide Sûresindeki ayette[604] ve Fâtır Suresindeki ayette[605] de ehl-i kitabın başkasının günahını yüklenme konusundaki ve doğuştan günahkâr olunması konusundaki yanlışlarına cevap verilmektedir. Muharref kitaplar üzerinde inceleme yapan kimsenin, Kur'an-ı Kerim'in bu kitapların muhtevasını içine aldığı ve hatalı kısımlarını düzeltip doğru yola sevk ettiği konusunda şüphesi kalmayacaktır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) okuma-yazma bilmemesi, önceki inen kitapların Arapça olmaması, Rasulullah'ın (s.a.v.) hiç kimseden o kitapları öğrenmemiş olmaması tarihen sabittir. O halde Kur'an-ı Kerim'in bu kitaplara

---

599 Tevbe Sûresi 9/31.
600 Kāf Sûresi 30/38.
601 Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 313-314.
602 Nisâ Sûresi 4/155-157.
603 Bk. Mâide Sûresi 5/72, 73, 75.
604 Mâide Sûresi 5/123.
605 Fâtır Sûresi 35/18.

uyanlar hakkındaki geniş açıklamaları, semavi kitaplardaki terimleri yerli yerince kullanması, o kitaplardaki tahrifleri, tenakuzları bilmesi durumu bu kitapların hepsini vahiy edenin aynı zat olduğuna delil olmaktadır.[606]

2.2.1.5. Kur'an-ı Kerim'in Dil ve Üslub Mu'cizesi

Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın kelamı olduğunu gösteren birçok husus vardır. Bunlar arasında belâgatının en yüksek seviyede olması da bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in beliğ olmaksından kasıt kullandığı lafızların manaya delaletinin son derece yüksek oluşudur. Kur'an-ı Kerim belagâtının aşılamaz oluşu birçok yönden incelenebilir. Bunlar arasında, arap fesahatinde kullanılan lafızların yer almayışı, yalan içermemesi, tamamının fasih olması, tekrarlarda çelişkilerin olmayışı, fesahatin az bulunduğu konuların ele alınması, konular arasında tam bir bağlantı bulunması, az lafızla çok mananın ifade edilmesi, bütün belagat sanatlarını ihtiva etmesi vd. yönleri bulunmaktadır.[607]

Said Havva, Kur'an-ı Kerim'in kullandığı dil ve üslubun mu'cizelerinden biri olduğunu ifade etmektedir. Herhangi bir şair veya edebiyatçının ifadeleri belli bir müddet sonra kendilerine gösterildiğinde bazı yerleri beğenmeyecek hatta değiştirme lüzumu duyacaktır. Mesela kullandığı kelimenin nağmesinden daha etkileyici bir kelime, bir cümle bulabilir. Daha güzel, daha ritmik, daha fasih yüklü kelimeler kullanabilir. Hâlbuki Kur'an-ı Kerim'in kullandığı bir kelime yerine daha güzel, sağlam ve fasih kelimeyi koymak üzere bütün sözlükler taransa yine de bulunamaz. Kur'an-ı Kerim'in tasvirleri, misalleri, Arap Kültürü ve çevresinin verdiği bir ürün olarak görülemez. Kur'an-ı Kerim için, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yahut başka bir beşerin sözü denilmesine ihtimal yoktur.[608] Dil ülkesinin kumandanları sayılabilecek, belagat derecelerine vakıf uzmanlar olan arap şairler Kur'an-ı Kerim'in en kısa suresi olan Kevser sûresine fesahat ve belagat yönüyle denk bir karşılık verememişlerdir.

---

[606] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 315.
[607] el-Hindî, *İzhârü'l-Hak*, 2/10-17.
[608] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 315-317, 322.

Bu dil otoritelerinin cevap veremeyişi, aciz kalmaları Kur'anı Kerim'in mu'cizeliğini ortaya koyan durumlardandır.[609]

Said Havva, Kur'an-ı Kerim'in beşer kuvvetinin üstünde olduğunu delillendirmek üzere ilk olarak Nûr suresinden ayetler vermektedir. Bu ayetlerde "O küfredenlere gelince onların amelleri engin çöllerdeki serap gibidir. Susayan kimse onu su sanır. Fakat yanına vardığı zaman hiçbir şey bulamaz. Orada Allah'ı bulur ve O, hesabını görür. Allah hesabı çabucak görendir. Veya engin denizin karanlıklarına benzer. Onu üst üste dalgalar bürür ve dalgaların üstünde de bulutlar örter. Karanlıklar üstünde karanlıklar. İnsan elini uzattığı zaman neredeyse onu bile göremez. Allah'ın nur vermediği kimsenin asla nuru olmaz." buyurulmaktadır.[610] Bu âyette ikinci misaldeki örneğin ne Arap muhitinin ne de o asrın kültür ve ilminin mahsulü olması mümkün değildir. Ayette, denizin hem üstündeki hem de altındaki dalgalara dikkat çekilmektedir. Bu deniz altı dalgaları çok sonraları keşfedilmiştir. Bu tasvirin Arap yarımadasında yaşayan bir insan tarafından bilinmesine yahut hayal edilmesine bile imkân bulunmamaktadır. Said Havva'nın bu konuya delil olarak kullandığı başka ayetler[611] de bulunmaktadır.[612]

Sosyoloji, pedagoji ve edebiyat dalları uzmanlarının kolayca kavrayacağı üzere, tecrübe zamanla insanın görüşlerinde değişiklik meydana getirdiği gibi üslubunu da değiştirir. Kur'an-ı Kerim yirmi üç yıl gibi uzun bir sürede nazil olmuştur. Bir insanın yirmi yıl gibi bir sürede tecrübesi de üslubu da değişeceği halde Kur'an-ı Kerim'in ilk ayetleriyle son ayetleri arasında üslup ve ifade tarzı açısından uyum bulunmaktadır. Sonradan anlatılanlar da öncekilerle tenakuza düşmemektedir. Ahkâm, öğüt ve kıssaların geçtiği ayetler arasında da benzerlik ve birlik bulunmaktadır. Bütün bunlar önceden üzerinde düşünülmeden, tertibi yapılmadan bir anda tamamlanmaktadır. Vahiy Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ağzından

---

[609] Hüseyin Cisri Efendi, *Risâle-i Hamîdiyye* çev. Manastırlı İsmail Hakkı (İstanbul: Bahar Yayıncılık, ts.), 19.
[610] Nisâ Sûresi 4/39-40.
[611] Lokmân Sûresi 31/27; Kehf Sûresi 18/109
[612] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 317-318.

aktarıldığı şekilde Kur'an-ı Kerim'deki yerini alıyor ve değişmiyordu. Şu da var ki hadis-i şerifler ile Kur'an-ı Kerim'in arasında da apaçık farklılıklar mevcuttur.[613]

Kur'an-ı Kerim'de "Eğer o (Kur'an) Allah'tan başkası tarafından gelseydi, muhakkak içinde birbirini tutmayan birçok şey bulurlardı." buyurulmaktadır.[614] Said Havva, konu farklılaşmalarına rağmen üslubdaki birliği delillendirmek üzere ahkâm[615], kıssalar[616], öğüt verici[617], tabiat olaylarını anlatanlar[618] şeklinde farklı konulardan ayetler aktarmaktadır. Bu ayetler farklı zamanlarda indirildiği halde üsluplarında birlik mevcuttur. Ayrıca içki konusundaki ayetleri de sırasıyla verir ve inceler. Nazil olan ayetlerin ilki ile son ayet arasındaki ifade tarzı ve üsluptaki uyuma dikkatleri çekmektedir. Böylelikle Kur'an-ı Kerim'in yirmi üç yılda tamamlandığı, farklı konular içerdiği halde inen ayetler öncekilerle çelişmemekte ve de üslup olarak benzerlik ve uyum göstermektedir.[619]

Kur'an-ı Kerim, Araplardan hiçbirinin düşünmediği manaların kapısını aralamıştır. Cennet, Cehennem, insan, melek, cin, ahlak, siyaset, iman, küfür ve Allah'ın zatı hakkındaki konuları güzelce işlemiş ve muarızlarını susturmuştur. Bütün bunları yaptığı halde kendisinde ifade bozuklukları, rekabet izleri de görülmemiştir. Bunları belagat ve fesahatin zirvesi olan ifadelerle başarmıştır. Kur'an-ı Kerim'deki kelimelerin güzellik ve nağme bakımından kelimenin manasına, öncesine ve sonrasına da uygun olacak şekilde farklı kelimeler getirebilmek mümkün değildir. Bütün bu belagat ile birlikte yanlış bir fikir ve hakikatle çelişen bir durum da vaki değildir. Kur'an-ı Kerim'deki ifade insicamı başından sonuna kadar muhafaza edilmektedir. Kur'an ayetlerinin tonu, nağmesi ve her kelimesin yeri harikuladedir. Belagat ve fesahatte insanoğlunun ifadelerinin üzerindedir. Kur'an'dan herkes aklı, kalbi ve ruhunun durumu nispetinde istifade etmektedir. Bir kimsenin ilmi arttığı ölçüde Kur'an-ı Kerim'den istifadesi de artar. Her nesil Kur'an'dan kendine düşen istifadeyi elde eder. Bununla birlikte Kur'an'ın manasının

---

[613] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 318-319.
[614] Nisâ Sûresi 4/82.
[615] bk. Nisâ Sûresi 4/11.
[616] bk. Hûd Sûresi 11/44; Kasas 28/7.
[617] bk. İnfitâr Sûresi 82/6-14.
[618] bk. Nebe Sûresi 78/6-16.
[619] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 319-321.

tazeliği sürmektedir. Kur'an-ı Kerim'i okuyan ekonomi, jeoloji, astronomi, sosyoloji yahut başka ilim dallarının uzmanları kendi yönleriyle istifade eder. Bir dalda uzmanlığı olmayan kimseler de Kur'an'dan faydalanır, ibretler alır. Üslubu, beyanı, fasihliği insan sözlerinden farklı olan Kur'an-ı Kerim herkesin istifade edebileceği bir kitaptır.[620] Arapça belâgatını ve sanatlarını iyi bilen kimseler Kur'an-ı Kerim'in benzerinin getirilemeyeceğini daha iyi anlayabileceklerdir.[621]

Kur'an-ı Kerim'deki kelimelerin yerine başka kelimeler kullanılarak daha güzel ve fasihlik elde edilemez. Kelimelerin yerlerini değiştirerek dahi daha güzel cümleler elde edilememektedir. Kur'an-ı Kerim'deki bir kelime yerine başka kelime kullanıldığında bütün boyutlarıyla aynı mana ifade edilemez. Bu konu üzerinde Said Havva ayetlerden deliller getirmeye başlamaktadır. Bakara suresindeki bir ayette "Sizin için kıyasta hayat vardır." buyurulmaktadır.[622] Arapların bu konuda kullandığı ifadeler incelendiğinde kelime seçimi, tertibi, fesahat ve belagat yönünden çok farklı olduğu görülmektedir. Araplar bu manayı kastetmek üzere kullandıkları sözlerden nakiller yapılacaktır.[623]

- "(İnsanların) bir kısmını öldürmek tümünü ihya etmektir."
- "Katli çoğaltınız ki, katl fiili ortadan kaldırılsın."
- "Öldürmek daha çok katli yok edicidir."

Arapların bu sözlerini nakleden Said Havva, sonuncu cümlenin diğerlerinden daha güzel olduğunu ifade etmektedir. Kur'an'ın ifadesininse bu cümleden birçok yönden üstünlüğünü göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'in ifadesi "el-Kısasü hayatün", "el-katlü enfa lil katl" ifadesinden daha kısadır. Ayrıca bu söz açık bir ifade olmayıp, zahirinden kendi kendinin yokluğuna sebep olan bir "katl" ortaya çıkmaktadır. Kur'an'daki ifadede ise katlin bir çeşidi olan kısas hayatın bir çeşidine sebep olarak gösterilmektedir. O ifadede kelime tekrarı vardır, ayette ise yoktur. Bu ifade kısası gerektiren bir hali kapsamaktayken ayet kısasın bütün türlerine işaret etmektedir. Ayette kısasın uygulanmasından kastın insan hayatını korumak olduğu ifade

---

[620] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 322.
[621] el-Hindî, *İzhârü'l-Hak*, 2/16-17.
[622] Bakara 2/179.
[623] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 322-324.

edilirken, Arapların kullandığı cümlede bu dolaylı şekildedir ve sözün güzelliği yitirilmektedir. Ayrıca Arapların kullandığı tabirde eksik, kısalık ve yanlışlık mevcuttur. Çünkü bazı öldürme katlin çoğalmasına sebep olurken bazı öldürme de engellemektedir. Kur'an'ın ifadesinde ise başka manaya çekilebilecek bir durum yoktur. Ayetteki kısas kelimesinin marife, hayat kelimesinin nekra oluşunda da büyük manalar gizli bulunmaktadır. Diğer ifadede ise "katl" kelimesinin marife olarak kullanılmasında ise herhangi bir fayda gözetilmemiştir. Said Havva, bu konuya dair başka ayetler[624] üzerinden delillendirmeyi devam ettirmektedir.[625]

Said Havva, Kur'an-ı Kerim'in belirli bir çevrenin, bir kültürün ürünü olmadığının açık olduğunu belirtir. Kur'an'daki üstün güzellikler, tertip, uyum, ifade birliği ve i'cazlı üslubu Allah kelamı olduğuna delildir. Bu bölümde hakikati arayanlar için Kur'an-ı Kerim'in yaratıcının kelamı olduğu ve de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hak peygamber olduğuna dair yeterli deliller zikredilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in mu'cize olmadığını savunan birisi onun küçük bir suresinin benzerini getiremez. Bu hususta en büyük edebiyatçıları da yardıma çağırsa sonuç değişmeyecektir. Bunu iddia edenler sükûta mahkûm olup, mağlup olmuşlardır.[626] Herhangi bir insanın ortaya koyduğu bir eserin benzerini çıkarmak ve onu aşmak mümkündür. Kur'anı Kerim'in benzerinin getirilemeyeceği noktasındaki yaptığı meydan okuyuş[627] karşısında insanlık en büyük akılları ve mütefekkirleriyle cevap verememektedir.[628] Müsteşriklerden Wollaston da Kur'an-ı Kerîm'in edebî mu'cizeliğini itiraf etmektedir.[629] Kur'an-ı Kerim'in anlatım noksasındaki mu'cizelerine daha birçok delil getirilebilir.[630] Kur'an-ı Kerim'in dil ve üslub mu'cizelerini daha anlaşılabilmesi için bu alanlarda türkçe eserlerin daha çok ortaya konulmasına ihtiyaç olduğu açıktır. Bu konuda Arap dili mütehassıslarına da büyük iş düşmektedir.

---

624 bk. Enfâl 8/60, Bakara 2/187, Bakara 2/223, Kasas 28/38, A'râf 7/133, Alak 96/15.
625 Havvâ, Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.), 323-326.
626 Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 326-327.
627 bk. Bakara 2/23.
628 Vahidüddin Han, *İslâm Meydan Okuyor İmana Açılan İlmî Kapı*, 208.
629 bk. Arthur N. Wollaston, *The Sword of Islam* (New York: E. P. Dutton and Compant, 1905), 255.
630 bk. Kutub, *Benzerini Getiremezler*, 15-54.

2.2.2. Diğer Mu'cizeler

İnsanın gücü ve kudreti Allah'ın yarattığı tabiat kanunlarıyla sınırlıdır. Bu sınırın dışındakilere güç yetirememektedir. Örneğin; gerekli oksijen, hidrojen ve aletler bulunduğunda su elde etmesi imkân dâhilindedir. Lakin bunlar olmadan, suyu yoktan var edememektedir. İnsan kendisine verilen imkân nispetinde, Allah'ın koyduğu kanunlara uygun şekilde tabiata hükmedebilmektedir. Mutlak hâkimiyet yalnızca Allah'ındır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) en büyük mu'cizesi Kur'an-ı Kerim'dir. Bundan başka mu'cizeleri de vardır ki beşerin çalışmasıyla elde edemeyeceği türdendir. Bütün bu mu'cizeler sebebiyle insanlar Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Allah'ın elçisi olduğunu anlarlar. Mu'cizeler tarihen sabit olduğundan diğer asırda yaşayanlar için de delil durumundadırlar. Tarihçe sabit olan bir husus gözle görülmüş gibidir.[631]

Bu mu'cizeler ancak doğrudan Allah'ın kudretiyle izah edilebilir cinstendir. Bu mu'cizelerle Allah Teâlâ peygamberinin davasını teyit etmektedir. Tarihçe sabit olan bu mu'cizeler Allah'ın kudretiyle çeşitli şekillerde meydana gelmiştir. Peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'in (s.a.v.) gösterdiği mu'cizelerin tarihen sabitliği kadar başka hiçbir peygamberin mu'cizeleri sabit olmamıştır. İslam âlimlerinin peygamberden aktarılan haberleri tespit için koymuş oldukları tenkit metoduna hiç kimse ulaşamamıştır. Said Havva, hadis usulündeki tenkit yöntemine değinmektedir.[632] Hakikaten gerek sened gerek metin tenkidi açısından çok yönlü bir metodolojiyle muhaddisler hadislerin sıhhat durumlarını tespit etmektedirler. Hadis usulü (metodolojisi) daha detaylı ele alınabilmektedir.[633] Şimdi de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'an-ı Kerim haricindeki mu'cizelerine geçilecektir.

Taceddin Sübkî (ö. 771/1370) ve Kadı İyaz'a (ö. 544/1149) göre kütüğün iniltisi olayı mütevatirdir. Beyhaki de kütüğün iniltisi olayının halefin seleften naklettiği bilinen şeylerden olduğunu belirtir. Ağaçların peygamberle konuşması meselesi de Şihab el-Hafaci'ye göre manevi tevatür derecesindedir. Allah Teâla,

---

[631] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 329-330.
[632] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 330.
[633] bk. İsmail Lütfi Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü* (İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014).

peygamberlerine inkârcıları susturacak mü'minlerin imanlarını sağlamlaştıracak mu'cizeler vermiştir. Said Havva naklettiği rivayetlerin, çok sağlam ve mazbut esaslara dayandığını belirtmektedir. Hadislerin nakillerinde ve tesbitinde kullanılan usül, mükemmel esaslara dayanmaktadır. Hadisleri rivayet edenler, hadislerin sıhhati ve doğruluğu noktasında çok titizlik göstermekteydiler. Bir sahabe beşer olması sebebiyle eksik yahut yanılarak nakilde bulunsa diğer sahabeler bunu hemen düzeltmekteydiler. Bu da göz önünde bulundurularak hadislerin sıhhati noktasında şüphe ve tereddüt bulunmamalıdır. Muhaddisler bu konuyla ilgili birçok eser yazmışlardır. Ayrıca Said Havva bu kitabında, tetkik edilmiş, sıhhatleri kabul edilmiş hadisleri naklettiğini ifade eder. Bazı kimseler mu'cizeleri kuvvetli bir delil olarak kabul etmekten kaçınmaktadırlar. Bunların bu tutumuna peygamber olmayanların gösterdiği fevkalade hareketleri sebep olmaktadır. Mu'cize ile bunları birbirlerine karıştırırlar. Hâlbuki halk tarafından farklı görülen pek çok şey aslında normal durumlardır.[634] Mu'cize ile yakından alakalı birçok kavram bulunmaktadır.[635] Said Havva bunlardan bazılarını incelemektedir.

Sihirbazların, Hint fakirlerinin ve başkalarının gösterdiği akılla pek bağdaşmayan hareketler duyulmakta ve görülmektedir. Bu noktada akıllara nübüvvetin kuvvetli bir delili olan mu'cize ile bu nakledilen durumlar arasındaki fark nedir sorusu akla gelmektedir. Mu'cize, tabiata yerleştirilmiş sebepler olmadan, doğrudan doğruya Allah'ın dilemesi ve yaratmasıyla meydana gelmektedir. Sihir ise belirli prensiplere vakıf olanlarca yapılabilen bir durumdur. Hint fakirlerinin gösterdikleri ise belirli ruh disiplini sonunda meydana gelen hallerdir. Bunlar ne mu'cize ne sihirdir. Ruh ve kalbin maddi kayıtlardan sıyrılması, arınması sonucunda tezahür etmektedir. Mu'cize ise ne bir ilim, ne tabiat kanunları ne de riyazetle alakalı sebeplerin bir araya gelmesiyle oluşmamaktadır. Salih ve takva kişilerin kerameti de doğrudan Allah'ın kudretiyle meydana gelmektedir Bu durum ise peygambere tabi olmanın neticesidir. Mu'cize ile keramet bir yönden aynı olsa da peygambere tabi olanda keramet, peygamberde mu'cize olarak gözükmektedir. Keramet sahibi olan peygamberlik iddiasında bulunmaz. Bu noktada Deccal'in göstereceği harikulade

---

[634] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 335, 338, 357, 363.
[635] bk. Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam,* 145-147. ; Gölcük - Toprak, *Kelâm,* 382-385.

durumlar ise imtihan vesilesidir. Ayrıca Deccal de peygamberlik iddiasında bulunmayacaktır. Netice olarak mu'cize ile diğer harikulade durumlar arasında büyük farklar bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de "Söz dinler ve yahut düşünür kimseler olsaydık cehennem azabına müstahak olan kimselerle birlikte olmazdık." buyurulmaktadır.[636] Said Havva, diğer mu'cizeler başlığında kategoriler üzerinden sıhhatli rivayetleri delil olarak getirmektedir. Bunlar parmaklarından su çıkması ve çoğalması, kütüğün iniltisi, duasının kabul edilmesi ve reddedilmemesi, ağaçların peygamberliğine şehadet etmesi, ayın ikiye bölünmesi, harikulade şekilde tedavi olayları, miraç ve isra olayı, yemeğin çoğalması mu'cizeleridir.[637] Hissî mu'cizelere dair birçok rivayet bulunmaktadır.[638]

Ayın ikiye yarılması mu'cizesi kısmında Kadı İyaz ve Subki gibi âlimlerin açıklamasına yer verilmektedir. Onlar bu mu'cizenin bütün müfessirler ve Ehl-i Sünnet uleması tarafından ittifak edildiğini belirtmektedirler. *İzharü'l Hak* kitabının yazarı Rahmetullah el-Hindî; Fireşne tarihinin on birinci makalesinde, Hindistan'da bulunan Millibar eyaletinde ayın yarılması olayının görüldüğünün yazılı olduğunu belirtmektedir. Bazı Hristiyanların bu konuda herkesin görmesi gerekirdi diyerek şüphe oluşturmaya çalıştıkları görülür. Said Havva da bu konuda *İzharü'l Hak* müellifinin cevabını özetle vermeyi tercih etmektedir. Keza burada gökyüzünün sürekli herkes tarafından takip edilmediğini, ayın bölünmesinin uzun sürmediği, ay tutulması şeklindeki olaylar gibi önceden tahmin edilmediği, bazı bölgelerdeki hava durumunun görülmesinin müsait olmayabileceğine ve de ayın dünyanın farklı bölgelerinde farklı zamanlarda görülmesi şeklinde cevapları aktarmaktadır.[639] *İzharü'l Hak* eserinin müellifi Hz. Peygamber'den (s.a.v) zuhur eden mu'cizevî olayların sayısının bini aştığını lakin kendi eserinde kırk tanesini anlatmakla yetineceğini ifade etmektedir. Özellikle ayın yarılması mu'cizesini karşı itirazları da ele alarak detaylı incelemektedir.[640]

---

[636] Mülk Sûresi 67/10.
[637] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 330-365.
[638] bk. Kâdî İyâz, *Şifâ-i Şerîf 1-2*, Çeviri-Şerh Mehmet Yaşar Kandemir (İstanbul: Tahlil yayınları, 2012).
[639] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 339-340.
[640] el-Hindî, *İzhârü'l-Hak*, 2/160-191.

2.3. Gelecekten Haber Verilmesi Üzerinden Delillendirme

Kur'an-ı Kerim mu'cizelerinin anlatıldığı kısımda gelecekten haber vermek ile alakalı bir başlık bulunmaktaydı. Burada ise Said Havva'nın hadisler üzerinden delillendirme yaptığı bir tasnif incelenecektir.

İnsanın gelecek hakkındaki tahminleri kesinlik ifade etmemektedir. Şayet tahmini belirli emarelere dayanmıyorsa asıl olan o durumun vaki olmamasıdır. Karl Marks, Komünist ihtilalinin sanayi gelişiminden dolayı İngiltere veya Almanya'da olacağını düşünmüştü. Lakin bu ihtilal sanayinin gelişmediği Rusya'da meydana gelmiştir. Bir şahsın, gelecekle alakalı sözlerin aynen vaki olması, gaybı bilen Allah Teâlâ'dan bilgi aldığına dair delil olabilmektedir. Henüz herhangi bir emare ortada yok iken, umumi ve hususi bilgilerin ortaya çıkması; haber verdiği olayların yer ve zaman itibariyle çok farklı içerikler içermesi de göz önünde bulundurulmalıdır. Said Havva bu konuda zikrettiklerinin bir özet olduğunu belirtir ve daha ayrıntılı bilgi almak isteyenleri bu alanda yazılmış müstakil kitaplara yönlendirmektedir.[641]

Said Havva konuya dair deliller aktarırken öncelikle birçok rivayet vermektedir. Bunlar arasında, Hz. Ömer'in (r.anh) ve Hz. Osman'ın (r.anh) şehit olacağı, Ümmü Haram'ın (r.anha) ilerideki Kıbrıs seferinde olacağı[642], Hz. Hasan'ın (r.anh) eliyle ihtilaf eden Müslümanların barışacağı[643], Ammar'ın (r.anh) haksız grup tarafından öldürüleceği, Farsların saltanatının biteceği lakin Rumların birçok asır devam edeceği, Hindistan'ın fethedileceği gibi haberler bulunmaktadır ki hepsi aynen vuku bulmuştur. Said Havva konu hakkında daha fazla haberi delil getirmektedir. Ve bütün bunların gaybdan haber vermek olduğunu, bu yönüyle de peygamberin Allah ile irtibatlı olduğuna delil olduğunu belirtmektedir. Said Havva ayrıca *"Mutabakatül İhtiraat el-Asriyye lil-ahadisin Nevebiyye"* adlı kitaptan deliller getirmeyi tercih eder. Ve derlenen bu hadislerin sanki asrımız için söylendiğini belirtmektedir. Bu rivayetlerdeki konular arasında ilme ulaşmanın kolaylaşması, faizin yaygınlaşması, durmadan binaların yükseltilmesi, Kur'an'ın hükümlerinin ayıp telakki edilmesi, okuyucuların artıp âlimlerinse azalması, namaz kılanların

[641] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 367-368.
[642] Buhârî, "Cihâd", 3, 8, 63, 75, 93; Müslim, "İmâre", 160.
[643] Buhârî, "Ṣulḥ", 9; "Fiten", 20.

ayıplanması, rüşvet ve zinanın yaygınlaşması, erkeklerin kadınlara kadınların da erkeklere benzemesi gibi konular bulunmaktadır.[644] Hadis kitaplarında kıyamet alametleriyle alakalı rivayetler bulunmaktadır.[645]

Said Havva bütün bu delillerden Peygamber'in (s.a.v.) ilmiyle bütün zamanları kuşatan Allah'tan ilim aldığının anlaşılacağını ifade etmektedir. Ona göre bu konu bile tek başına Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Allah'ın peygamberi olduğuna kuvvetli bir delildir. İstikbale ait söylenmiş daha çok rivayet bulunur. Bunlardan bazıları zamanı henüz gelmediği için tahakkuk etmemiştir. Ye'cuc ve Me'cuc, Deccal ve Hz. İsa'nın (a.s.) ahir zamanda gökten inerek Deccal'i öldürmesi bunlardandır.[646]

2.4. Davetin Sonuçları Üzerinden Delillendirme

Peygamberlerin davetiyle, hidayetten uzak kimselerin daveti arasında büyük farklar bulunmaktadır. Davetlerindeki farklılık neticelerindeki farklılıklara sebep olmaktadır. Peygamberlerin daveti meşru lezzetlerin dışındakilerde nefsi gemlemek iken diğer davetlerin semeresi şehvetlerin tatmini üzerine kuruludur. Onların daveti nefsin hoşuna giden bir durumu güzel hasletlerden üstün tutmak iken Peygamberlerin davetinin sonucu ise ahlak güzelliğine önem vermektir. Bozulmamış insan fıtratı lezzetli bir meyvenin tadını hissettiği gibi, iyiliğe ve hayırlı şeylere davetin güzel neticelerini de hissetmektedir. Acı meyvenin acılığını hissettiği gibi davetin kötü sonuçlarını da hisseder. Fıtratındaki bu sezgi ile insan, peygamberin davetinin güzel neticelerini fark etmektedir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) davetinin neticeleri de peygamberliğini delillendiren yönlerindendir. Bu sebeple Said Havva, on farklı semere üzerinden davetin sonuçlarını özetle anlatma gayretindedir. Bu semereler; tevhid inancı, ahiret merkezli yaşam anlayışı, insan tasavvurundaki ıslah, ferdi sorumluluk, adalet, basiret üzere itaat anlayışı, hakperest şahsiyetler yetiştirmesi, hidayet devleti, cihad ve hürriyettir. Bunlar nübüvvet ağacının mahsulleridirler.[647] Görüldüğü üzere Said Havva deizm eleştirisini bu akımı ele alarak yapmamaktadır.

---

[644] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 368-386.
[645] bk. Buhari, "Fiten", Müslim "Fiten".
[646] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 386-387.
[647] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 389-465.

Deizme de cevap olacak şekilde nübüvveti inkâr edenlere Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini farklı yönlerden ispat ederek eleştiri getirmektedir. İslam dininin semerelerini anlatarak konuyu nübüvvetin ispatıyla bağdaştırmaktadır.

2.4.1. Tevhid İnancı

Tevhid kelimesi tek olmak manasındaki "vahd" kökünden olup tef'îl kalıbından türemiştir. Bir şeyin bir ve tek olduğunu kabullenmek manasına gelmektedir.[648] Allah sayı bakımından değil ortağı olmaması bakımından tektir.[649] Allah'ın zatında, sıfatlarında, fiillerinde ortağı ve dengi yoktur.[650]

Said Havva tevhidi anlatırken, farklı topluluklarda bulunan şirk durumlarına dair örnekler vermektedir. Hindistan'da ineklerin kutsallığından dolayı onlardan faydalanmamaları ile bulundukları açlık durumu düşünüldüğünde hakikaten ibrete mazhar bir vakadır. Bu şirk durumu onları ineğin hizmetçiliğine dönüştürmektedir. Mısır'daki çok büyük piramitlerin çok zor şartlar altında yapılması, binlerce insanın bu sebeple emek harcaması da ilginç bir durumdur. İlah olarak kabul edilen Firavunlara mezar yapmak için kitleler bir tek şahsa esir edilmiş, güçlerini ve mallarını bu yolda harcamışlardır. Bir şahısın ilahlık adı altında insanları istismar etmesi kendilerine kul edinmesi şirkin en açık durumlarındandır.[651]

Said Havva ayrıca Araplardaki, Hindulardaki putperestliğe ve de İranlılardaki hükümdar ve ateşe kulluğa da dikkatleri çekmektedir. Japonların hükümdarlarını taptıkları güneşin oğlu olarak görmelerini ve Yunanlılardaki yağmur, sevgi ve savaş tanrılarına ibadetlerini gündeme getirmektedir. Hristiyanların papaya mutlak hüküm yetkisini vererek girdiği şirke de değinmektedir. Günümüzdeki insanının da kâinatın cüzlerine ilahlık vasfı atfetmeleri gibi inkâr durumlarını, yaratan-dirilten-rızıklandıran-öldüren olarak tabiatı görmeleri konusuna dikkatleri çeker. Ve de insanın kendisini hâkimiyet, emretme ve yasaklama konusunda mutlaklaştırılarak ilahlaştırılmasını eleştirir. Bu konuya dair Komünizm ideolojisi de gündeme getirilmektedir. İşçi sınıfının bir nevi ilah konumuna getirilmesine değinilmektedir.

---

[648] Bekir Topaloğlu – İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 321.
[649] Ebû Hanîfe, *"el-Fıkhul Ekber"*, 53.
[650] Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 221.
[651] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 390-391.

Ayrıca Stalin zamanındaki milyonlarca insanın idam edildiğine de dikkatler çekilmektedir. Her çeşit inkârcılık aslında şirkin değişikliğinden kaynaklıdır. İnsanlar inkâr tutumunu cüzlerden külliyete yahut açık şirkten kapalı şirke çevirebilmektedirler. Hz. Muhammed (s.a.v.) vahye dayanarak insanı gerçek mevkiine oturtmaktadır. Çizdiği yol da kıyamete kadar devam edecektir. Said Havva, Hz. Peygamber'in (a.s.) getirdiği dindeki insan tasavvurunu maddeler üzerinden aktarmak istemektedir. Ay, yıldızlar, hayvanlar, bitkiler, taşlar ve madenler insanlar için yaratılmışlardır. Kâinattaki en değerli varlık olan insana yerlerdeki ve göklerdeki şeyler faydalanması yönünde musahhar kılınmıştır. Konuyla ilgili ayetler[652] de gündeme getirilmektedir. Mahlukâtı yaratan Allah kemal sıfatlarla muttasıf, noksanlıklardan münezzeh olandır. İnsanlar yalnız O'nun kuludur. İbadet edilmeye layık olan sadece Allah'tır. İnsanlık peygamberleriyle, padişahları ve işçileriyle Allah'tan başkasının kulu olamazlar. Helal ve haram kılma yetkisi Allah'ındır. Bu mutlak hâkimiyet yetkisi Allah'tan başkasına verilemez.[653]

Peygamber (a.s.) getirdiği dinle insanı en aşağı derecelerden en üst mertebelere çıkarmıştır. Vahye dayalı düzenlerin ilk görevi insana layık olduğu değer verip, onu gerçek mevkiine kavuşturmaktır. Müslümanlar varlığa ve insana bakışıyla kâinattan istifade etmenin gerekliliğine kanaat getirdiler. Batı medeniyetinin tabiata hâkimiyeti konusundaki durumunun, İslam Medeniyetinden etkilenmesiyle alakası bulunmaktadır. Said Havva bu konuda Brifort'un *"İnsanlık Yapımı"* kitabından, Avrupa'nın ilerlediği her alanda İslam medeniyetinin mutlaka payı ve etkisinin olduğu naklini yapmaktadır. Said Havva, Avrupa'nın Hz. Muhammed'in (s.a.v.) getirdiği hidayetin ancak bir cüzünü aldığını, tam olarak felah bulmadığını da vurgular. Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.v.) vasıtasıyla insanlığı içinde bulunduğu sapıklıklardan kurtarıp, doğru yola çıkarmıştır.[654] Şüphesiz tevhid İslam dininin en ayırıcı özelliklerindendir. İslam'ın özü olan tevhid ırk fark etmeksizin birçok insanın kalbine çok kısa sürede yerleşmiş ve dünya ahiret saadetlerinin yolunu açmıştır.

---

[652] Bakara Sûresi 2/29; Lokmân Sûresi 31/20; İsrâ Sûresi 17/70.
[653] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 391-395.
[654] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 395-396.

2.4.2. Ahiret Merkezli Yaşam Anlayışı

Bütün peygamberler salihleri ebedi saadetle, asileriyse azapla korkutmak üzere gönderilmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Allah'ın rızasını merkeze alan, ebedi saadete nail olma hedefi bulunan bir nesil yetiştirmiştir. Rasulullah'ın (s.a.v.) terbiye ettiği inananlar dünya işlerini çevirebildikleri gibi, ahiret yolculuğunda da birer numune olmuşlardır. Said Havva konuya dair rivayetler de getirmektedir. Bunlar arasında Rasulullah'ın (s.a.v.), Hz. Ebubekir'in,[655] Hz. Ömer'in,[656] Hz. Osman'ın[657] ve Hz. Ali'nin[658] (r.anhüm) ahireti öncelemelerine dair rivayetler de bulunmaktadır.[659]

Rasulullah (s.a.v.) yetiştirdiği nesil ahiret odaklı bir yaşama sahiptir. Kişinin hayatı ve malı noktasındaki imtihanı büyüktür. Bu konulardaki fedakârlıkları iman dereceleri ile alakalıdır. Sahabe nesli de bu alanlarda fedakârlığın zirve örneklerini vermiştir. Bu onların ahirete imanlarının büyüklüğünü de göstermektedir. Said Havva bu konuda da rivayetler üzerinden deliller getirmektedir. Bu haberler arasında Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Muaz b. Cebel (r.anhüm) ve Hz. Aişe'ye (r.anha) dair rivayetler de bulunur. Ayrıca Uhud[660], Yemame ve Bedir[661] savaşıyla ilgili fedakârlıklar da aktarılmaktadır. Birçok türden eza ve cefaya katlanan sahabe nesli, beşer tarihinde ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) eğitim ve öğretimiyle yetişebilmiştir. Konuyla ilgili birçok başka rivayet de aktarılmaktadır.[662]

Bu kadar yüksek fedakâr davranışların kitleselliği elbette peygamberliğin sonuçlarındandır. Bu nesildeki ahirete imandaki sağlamlık, onları eğitende bulunan iman kuvvetinden ileri gelmektedir. Rasulullah (s.a.v.) onlardan daha yükseklerdeydi

---

[655] bk. Muhammed es-Sallâbî, *Birinci Halife Hz. Ebubekir (Radiyallahu Anh) Şahsiyeti ve Dönemi* çev. Şerafettin Şenaslan – Faruk Aktaş (İstanbul: Ravza Yayınları, 2009).
[656] bk. Ali Muhammed Sallâbî, *Mü'minlerin Emiri Hz. Ömer* çev. Mehmet Akbaş (İstanbul: Ravza Yayınları, 2008).
[657] bk. Ali Muhammed Sallâbî, *Mü'minlerin Emiri Hz. Osman* çev. Ayhan Ak (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016).
[658] bk. Ali Muhammed Sallâbî, *Mü'minlerin Emiri Hz. Ali* çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016).
[659] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 397-400.
[660] bk. el-Bûti, *Fıkhu's-Siyre*, 259-275.
[661] bk. Furi, *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*, 205-249.
[662] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 402-410.

ki bu nesli bu dereceye getirebildi. Onları canlarını ortaya koyabilecek cömertlikte yetiştirmişti. Şehvetlerine esir olmayan, fani hayatın gösterişini terk eden bir nesildiler. Bu durum onların Allah'ın rızasına olan büyük istekleri, cennet ümidi ve cehennem korkusundan kaynaklanmaktaydı.[663]

Ahiret merkezli bir hayat tasavvurunun sahabede yerleştiği açıktır. Bu noktada dünya yaşantısındaki konum ve konforunu terk edip İslâm daveti için Medine'ye giden, şehit düştüğünde ise dünyevî üzerinin örtülmesinde zorlanılan sahabe Mus'ab b. Umeyr'in (r.anh) yaşamı bile bunu ispata kâfi olacaktır.[664] İslâm davetiyle birlikte Mekke'deki toplum farklı bir akaid, amel ve ahlakî düzlem ile tanışmıştır. İslâm dini aynı zamanda Müslüman toplumlarda dünya merkezlilikten, ahiret merkezliliğe geçiş noktasında ıslah yapmayı hedeflemektedir. Böyle bir durumda toplumu nefsanî arzuları dizginleyen bir davetin işi kolay olmayacaktır. Lakin kısıtlı imkân ve zamana rağmen Rasulullah (s.a.v.) sahabe neslini ahiret odaklı yetiştirmeyi başarmıştır. Sahabelerin hayatlarının yanısıra mezar yerleri bile bu durumu ispatlamaktadır.

2.4.3. İnsan Tasavvurundaki Islah

Said Havva, konuya Hz. Muhammed'in (s.a.v.) gönderildiği dönemde farklı coğrafyalardaki insan tasavvurlarını anlatmakla başlamaktadır. Bu yerlerdeki insan tasavvurunun farklılığının öğrenilmesi ve İslam'ın gelmesiyle insan anlayışının ıslahının incelenmesiyle insanlığın vahdetinin de anlaşılmasında kolaylaşacaktır. Şimdi de farklı coğrafyalardaki insan tasavvurlarına kısaca göz atalım.

Hindistan'daki insan tasavvuru, insanlık tarihi boyunca görülmemiş sınıf ayrımlarına sebep olmuştur. Hindistan'daki insanlar binlerce sene bu duruma boyun eğmiştirler. Sınıflar arası farklılıkların gelişmesinde meslekî roller de asil aileleri korumak da öne çıkmaktadır. Hint toplumunda insanlar Berahime, Kisatriye, Vaishyalar ve Çudralar şeklinde dörde ayrılmaktadır. Bu bir kanunla düzenlenmiştir. Böylelikle Brahmanlar birçok imtiyaz elde etmişlerdir. Çudraların mallarından

---

[663] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 407-408.

[664] Daha detaylı bilgi için bk. M. Şerafeddin Kalay, *Peygamber Dostları Örnek Nesil İslâmı Nasıl Anladılar, Nasıl Yaşadılar* (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2001).

günaha girmeksizin istedikleri kadar alma hakkına sahiptirler. Brahman ölümü hak etse dahi hâkim ancak onun başını tıraş edebilir, hâlbuki başkası öldürülmektedir. Kisatriyalar ikinci imtiyazlı sınıf olsa da Brahmanlara göre daha aşağıdadırlar. On yaşında bir Brahman, yüz yaşında bir Çudra'dan üstündür. Çudralar, Brahmanlara ücretsiz hizmet etmektedir. Mal edinme hakları yoktur. Brahmana olan bazı davranışlarında büyük cezalar almaktadırlar. Köpek, karga gibi hayvanları öldürmekle Çudralardan birini öldürmenin cezası aynı durumdadır.[665] Hinduizmde kişinin kast sistemindeki yeri doğuştandır ve yaşam boyu değiştirilemez. Kişinin dini sorumlulukları kast sistemindeki yerine göre değişmektedir.[666]

İranlı hükümdarlarda da kendi damarlarında ilah kanı dolaştığı anlayışı vardı. İranlılar hükümdarları insanüstü varlık olarak görüyor ve de onlara tenkid edilemez bir konum atfediyorlardı. Hükümdarların herkesin üzerinde hakkı olduğu kabul vardı. Hükümdarlarda sınırsız yetki bulunduğu gibi toplumda tabakalaşma da oldukça keskindi. Kimse kendisine verilen sanat harici bir sanat öğrenme yetkisine sahip değildi. Bir diğer husus da İranlılar kendi kavimlerini üstün görmekteydiler. Kendi kavimlerini övmede çok ileri gider ve de başka kavimlere vermedikleri meziyetleri kendilerine atfederlerdi. Yunan ve Romalılar da birbirlerini barbarlıkla itham etmekteydiler. Kendilerini de insanlığın en üstünü olarak görmekteydiler. Uzun zaman Hristiyanlık kilisesi Afrika'da bir siyahinin papaz olabileceğini kabul etmemiştir. Miladi altıncı asırda kilise toplantısında kadının insan mı, hayvan mı olduğu konuşuluyordu. Araplarda da kız çocuklarını diri diri gömmekteydiler. Hintliler de kocası ölen kadına evlenmek yasaklanıyordu. Bu durumdan dolayı kadının kendini yakması bir adet halini almıştı. Erkeğin karısını kumarda kaybetmesi gibi durumlar da söz konusuydu.[667] İslâm öncesi dönemde Romalılar, Hristiyanlar, Yahudiler, Çinliler, Hintliler ve Araplardaki durum daha detaylı incelenebilmektedir.[668]

---

[665] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 411-412.
[666] Ali İhsan Yitik, *Doğu Dinleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 46-48.
[667] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 412-414.
[668] Ebû'l-Hasen Ali en-Nedvî, *Müslümanların Gerilmesiyle Dünya Neler Kaybetti* çev. Abdullah Tırabzon - Mustafa Acıoğlu (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2020), 69-126.

Said Havva ayrıca dönemindeki dünyadaki insan tasavvuruna da kısaca değinmektedir. Hitler, Almanları dünyanın en büyük toplumu olarak görmekte ve dünyayı idare etme hakkını da Almanlara ait görmekteydi. ABD'de siyahlara haksızlıklar yapılmaktaydı. Beyazlara ait lokantalarda siyah tenliler yemek yiyememekteydiler. Ve hatta beyazların okullarında okuyamamaktaydılar. Said Havva insan tasavvurundaki bu bozuklukları aktardıktan sonra İslam'ın insan tasavvuruna konuyu getirmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'tan aldığı vahiyle insanların birliğini dünyaya duyurdu. İnsanların aynı atadan geldiğini, hürmete layık olduğunu ilan etti. İnsanlıkta eşitliği, farklı toplulukların üstün olmadığını, kadın erkeğin insanlıkta bir olduğunu ifade etti.[669]

Said Havva ayrıca Seyyid Kutub'un "*Din Budur*"[670] kitabından nakille konuyu detaylandırmaktadır. Arap yarımadasında; kabile, aile, aşiret asabiyeti mevcuttu. İslam; şehircilik, bölgecilik ve ırkçılık davalarının batıl olduğunu insanların tek olduğunu bildirdi. Cins, renk, vatan, ülke, kabile farklılıkları insanların ayrılığa düşmeleri, parçalanmaları için değil; birleşip, tanışmaları yeryüzünün idaresini aralarında paylaşmaları ve yeryüzünün halifesi olarak Allah'a yönelmeleri içindir. İslam yeryüzünde hemen hemen her cins ve renkten insanı üzerinde toplamış, dünyada geniş bir coğrafyaya yayılmış bu farklı insan topluluklarını İslam nizamında birleştirmiştir. İslam toplumundaki tabaka farklılığını kaldırma hiçbir toplumda gerçekleşmemiştir. Said Havva ayrıca hükümdarlar ile halkın arasındaki ilişkinin nasıl olduğuna dair de rivayetler ve açıklamalar aktarmaktadır. Bütün bu insan tasavvurundaki değişim Rasulullah'ın (s.a.v.) davetinin sonucudur. Arap yarımadası insanlığın vahdeti, tek ana-babadan türediği fikrinin gelişmesine uygun olmadığı halde bütün insanlığa peygamber olacak şahsın oradan çıkmasına dair kültürel bir yönlendirme de yoktu. Said Havva konuyu Abbas Mahmud el-Akkad'ın *"Maṭlaʿu'n-nûr"* adlı eserinden nakille noktalamaktadır. Bütün insanlık tek bir dine, tek bir ilaha çağırılmışlardır. Davetin başlangıcı ile sonrasındaki duruma göz atıldığında, Araplarda kökleşmiş soy ve ırk taassubunun kırılarak eşitliğin yükselmesi son derece

[669] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 413-414.
[670] Seyyid Kutub, *Din Budur* çev. Hasan Fehmi Ulus (İstanbul: Arslan Yayınları, 1992).

hayret vericidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de ona iman etmeyenlerin de şahitliğiyle soy yönünden de şerefin zirvesinde iken insanlığın eşitliğine davet etmiştir.[671]

İnsan tasavvuru konusunda İslâm öncesi dünyanın hali ile sonrasındaki durum arasındaki kıyaslı anlatımlar önemlidir. Bunun yanında günümüz akımlarının hedeflediği insan anlayışlarının ontolojik ve epistemolojik tenakuzlarının da sunulması oldukça mühimdir. Manipülasyonun çok yaygın olduğu çağımızda İslamofobi etkisiyle de İslâm dininin insanlığa doğru ulaşmasının önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatının, getirdiği dinin doğru bir şekilde anlaşılması İslâm'ın sunduğu insan tasavvurununun birçok disiplin perspektifiyle açıklıkla ortaya konulması nübüvvetin ispatında kritik bir öneme sahiptir.

2.4.4. Ferdi Sorumluluk

Hristiyanlıkta insanın doğuştan günahkârlığı inancı bulunmaktadır. Bu inancın sistemleştirilmesi Augustine tarafından olmuştur. Aslî günahın Hz. Âdem'den bütün insanlığa geçtiği ve insanların doğuştan bu günahı yüklendiği kabul edilmektedir.[672] Alman felsefesinde de Hz. İsa'nın (a.s.) günahları yüklenmek üzere çarmıha gerildiği düşüncesi yer edinmiştir. Hatta karnaval gibi bayramlar bu inanç üzerinden kendine yer edinmektedir ki bu bayramlarda insanlar tanımadıkları kimselerle münasebet kurmaktadırlar. Bu hata işleme hakkı, Tanrı'nın mecburen affedeceği inancına ve de Mesih'in onlar adına haça gerilmesi üzerine kuruludur. Bu düşünceye göre insan başkasının yaptıklarından sorumludur. Bu düşünceden dolayı insan kendi yapmadığı suça kendini ortak kabul eder. Başkasının da kendi günahından sorumlu olacağını kabul ettiğinden günahlara aldırış etmemektedir. Bu durum kiliselerde meydana gelen kötülüklere karşı laubali tavırlarda da görülebilmektedir. Ki bu bakış açısı Hristiyanlık gibi çok sayıda müntesibi olan bir dine aittir.[673] Günah itirafı konusu Katolikler'de ve Doğu kiliselerindeki bir uygulamadır. Doğuştan gelen günah anlayışından kurtulmak için bu uygulama yapılmaktadır. Kişi rahibin huzurunda günahını itiraf etmektedir. Rahip de baba, oğul ve kutsal ruh adına onun dünyevi cezalarını bağışlamaktadır. Ayrıca uhrevî cezaların

---

[671] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 415, 417-421; Havvâ, *er-Rasûl (s.a.v.)*,404.
[672] Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 109.
[673] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 421-422.

affı için dünyevî cezalardan bağışlanmak gerekmektedir. Bu uygulama ciddi bir ekonomik sektöre dönüşmüştür. [674]

Said Havva ayrıca Brahmanlarda ve Budistlerdeki Hristiyanlıktaki gibi kişisel mes'uliyeti kaldırıcı görüşlere de dikkat çeker. Bu noktada tenasüh inancına[675] dair açıklamalar yaparak konuyu ele almaktadır. Yahudiler de kendilerini Allah'ın seçkin kulları görerek[676] suçlarına karşı basit cezalar hariç özel vasıflarından dolayı kendilerini cezalardan kurtarmaktadırlar ve bağışlanmış görmektedirler. Cahiliyye dönemindeki Araplarda da öldürülmüş kimsenin intikamını öldürenin akrabasından almak[677] şeklindeki davranışlarında, ferdi sorumluluk anlayışlarındaki eksiklikleri gözükmektedir. Bütün bu örnekler Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gönderildiği dönemdeki ferdî sorumluluktan kaçışa dair durumlardır. Bütün bunlar karşısında Hz. Muhammed (s.a.v.) İslam davetiyle fertlerin ancak kendi sorumluluğunu yüklendiğini ilan etti. İnsanlar akrabalarının yaptıklarından önceki nesillerin yaptıklarından sorumlu değildirler. İnsanlar kendi yaptıklarından sorumludurlar. Böylece insanlığın yolu düzeltildi, yapılan hatalara karşı ilgisizlik bırakıldı. Hurafeler yerini hakikatlere bıraktı. Bu ferdî sorumluluk meyvesi nübüvvetin büyük meyvelerindendir. İslam'da ferdî murakabe ve şahsi sorumluluk oldukça basit ve anlaşılması kolay şekilde sunuldu. İslam öncesinde intikam kanunları hâkimken insanlar bu tasavvurla sorumluluklarını kavrayabildi. Arap yarımadasında bu durumu geliştirecek bir mukaddime de mevcut değilken İslam davetiyle ferdi sorumluluk anlayışında doğru bir tasavvura kavuşuldu.[678]

2.4.5. Adalet

Said Havva, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) davetinin sonuçlarından olan adaleti de peygamberliğine delillerden görmektedir. Bu adalet mekanizması insanlık tarihinde görülmedik bir durumdur. Said Havva da Rasulullah (s.a.v.) ve ashabından rivayetler aktararak konuyu işlemektedir. Kur'an-ı Kerim'in de vurgu yaptığı

---

[674] Gündüz, *Hıristiyanlık*, 68.
[675] bk. Yitik, *Doğu Dinleri*, 29-30, 104-106.
[676] bk. Salime Leyla Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 100-110.
[677] bk. en-Nedvî, *Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti*, 107-109.
[678] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 422-426.

adaletin bu nesilde canlı olarak nasıl temsil edildiği de gösterilmek istenmektedir. Konuya dair ilgili ayetleri[679] aktarıldıktan sonra nakillere başlanmaktadır.[680] Bu konu birçok nakil üzerinden delillendirmektedir. Burada rivayetlerin bir kısmı kısaca aktarılacaktır.

İbni Mace'den rivayetle Hz. Peygamber (s.a.v.) ile borcu olan bir şahıs arasındaki diyalog sonrası sahabenin o kişiye sert çıkışı sonrası, Peygamber (s.a.v.) sahabesini hak sahibinin yanında değil misiniz, diyerek uyarmaktadır.[681] Bir diğer aktarılan rivayette hırsızlık yapan bir kadına uygulanacak cezanın uygulanmaması hakkında aracı olunmaya çalışılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) Allah'ın hükümlerinden değiştirilmesi için mi benimle konuşuyorsun şeklinde cevap vererek bu durumun yanlışlığının önemini vurgulamaktadır. Ve de kızı Fatıma'nın dahi bu suçu işlemesiyle aynı cezayı vereceğini belirmektedir.[682] Rivayetlerde ayrıca Hz. Ebubekir'in, Hz. Ömer'in, Abdullah b. Revaha'nın, Hz. Osman'ın ve Hz. Ali'nin (r.anhüm) de bu konudaki örnek hareketleri aktarılmaktadır.[683] Hz. Peygamberin (s.a.v.) yakın çevresine dahi İslâm'ın hükümleri konusunda ayırım yapmadığı açıktır. Ayrıca durum dünyevî olarak aleyhine olsa da haklı olanın yanında olması otoritesini suistimale yönelik kullanmaması da oldukça dikkat çekicidir.

Araplarda zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et şiarı bulunduğu halde, Rasulullah (s.a.v.) kısa bir sürede köklü bir adalet anlayışını sahabesine öğretmiştir. Toplumların bölük bölük İslam'a girişlerinin sebeplerinden biri de budur. Fethettikleri bölgelerde halka nispetle az olan sahabe Rasulullah (s.a.v) verdiği terbiye ile işleri yolunda yürütmüşlerdir. Said Havva, sahabe sonrası İslam tarihinde de İslami ilimlerle iştiğal eden İslam kadılarınca adaletin nasıl önemle uygulandığına dikkatleri çekerek uzunca rivayetler aktarmaktadır. Hüküm tecrübesinin ve böyle bir kültürün bulunmadığı bir bölgede böylesine adil bir nizamın kurulması ve adalet timsali bir neslin yetiştirilmesi nübüvvetin doğruluğuna

[679] Nisâ Sûresi 4/135, Mâide Sûresi 5/8, Nisâ Sûresi 4/58.
[680] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 427-428.
[681] İbn-i Mâce, "Sadakât" 17.
[682] Buhârî, "Enbiyâ" 54, "Megâzî" 53, "Hudûd" 11, 12; Müslim, "Hudûd" 8, 9.
[683] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 428-432.

delil olan semerelerdendir.[684] Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabileciliğin yaygın olduğu, devlet nizamının bilinmediği bir toplumda adaleti yerleştirmesi ve yetiştirdiği halifelerin de bu konuda örneklikler sergileyip O'nun (s.a.v.) izinden gitmesi hakikaten kolay değildir. Bir toplumun değişmesi için birçok mukaddime, imkân ve uzun zamanlar gerekmektedir. Lakin okuma-yazma bilmeyen Hz. Peygamber (s.a.v.) çok kısa bir sürede, çok sınırlı imkânlarla topluma ait birçok temel sabiteyi değiştirmeyi başarmıştır. Bu köklü toplumsal değişimlerin etkileyiciliği açıktır. Bu değişimler psikoloji, sosyoloji, tarih vb. ilimlerin birçok yönüyle incelemesi gereken meselelerdendir.

2.4.6. Basiret Üzere İtaat Anlayışı

Arap yarımadasındaki toplulukların politik ve ekonomik örgütlenmeleri kabilevî tarzdadır.[685] Arap toplumu itaat etmeye alışık değildi. Herhangi bir hükümete boyun eğmek bulunmamaktaydı. Başka milletlerdeyse meliklere mutlak itaat yaygındı. Araplarda yakınlara taassup da bulunmaktaydı. Haksız da olsa yakınlarına yardım etmekte ve kimseye itaat edilmemekteydi. Bu nizam tanımayan toplum, nizam sahibi oldu. İtaat yaygınlaştı. Bu itaatleri de şerre değil hakka itaatti; zulme değil adalete itaatti. Hak edene itaat edilme anlayışına sahip oldular. Hak üzere olduktan sonra akrabalık yönünden uzak olan da olsa haklının yanında oldular. Bütün bunlar Rasulullah (s.a.v.) terbiyesiyle gerçekleşti.[686] Said Havva bu itaat anlayışındaki mu'tedil tutumu delillendirmek üzere nakillerde ve açıklamalarda bulunmaktadır. Bunlardan şarap konusundaki değişimi ve itaatin doğru olan ile sınırlı olduğunu kısaca aktarmak yeterli olacaktır.

Arap lisanında da şarabın birçok vasfı ve ismi de bulunmaktaydı. Arapların şarap konusunda alışkanlığı edebiyatlarına yansımıştı.[687] Araplar arasında şarap ticareti de çok yaygın durumdaydı. Bütün bunlara rağmen şarapla ilgili hükümler geldiğinde bunu teslimiyetle karşıladılar. Ebu Bureyde'nin babasından nakille, bir

---

[684] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 433-438.
[685] Muhammet Fatih Duman, *Kureyş Kabilesi (İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 300.
[686] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 438-439.
[687] Abdussamed Yeşildağ, "Arap Şiirinde Şarap" *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (February 2017), 281-282.

grup şarap içmekteyken içlerinden birisi Rasulullah'ın (s.a.v.) yanına gitti ve şarabın yasaklandığı Maide suresinden ayetler[688] nazil olduğunu öğrenince, arkadaşlarına gidip haber verdi. Ve ayeti duyar duymaz şarabı döktüler ve son verdik, Rabbimiz son verdik, dediler. Bir rivayette de Rasulullah (s.a.v.) bir seriyyenin başına kumandan tayin etmişti. Kumandanın sözünü dinlemelerini tembihlemişti. Sonrasında başlarındaki emiri sinirlendirdiler. O da onlara odun toplattırıp, ateş yaktırdı ve ateşe girmeyi emretti. Oradakiler de bu konuda kumandana itaat etmediler. Rasulullah'a (s.a.v.) durumu anlattıklarında itaatin ancak doğruda olduğunu onlara belirtti.[689] Rasulullah (s.a.v.) mutlak itaatin ancak Allah'a olduğunu, kendisine bile Allah için itaat edildiğini öğretti. Müslümanın itaati, Allah'ın kitabı ve Rasulullah'ın (s.a.v.) sünnetinin sınırları içerisindedir. Bu anlayışa göre bir şey batıl olduktan sonra bütün insanlık aleyhlerine dönse de ona ehemmiyet verilmemelidir.[690]

2.4.7. Hakperest Şahsiyetler Yetiştirmesi

Nefislerini hayra adayan, gayeleri hayrı inşa etmek ve hakikatleri yerleştirmek olan şahsiyetlerin yetiştirilmesi zor bir durumdur. Hz. Muhammed (s.a.v.) başkalarının ulaşamadığı bu sonuca kısa bir zamanda ulaştı. Yetiştirdikleri hayra âşık, şerre ise düşman oldular. Beşeriyeti nurladıran, hayır üzere ikame etmek için kendini feda eden bir nesil yetiştirdi. Said Havva iyiliği emretme, kötülükten sakındırma konusunda misaller vermek üzere rivayetler aktarmaktadır.[691] Biz burada İmam Nevevî (r.aleyh) hakkında anlatılan nakilleri kısaca aktarmayı yeterli gördük.

Melik Baybars döneminde Tatarların ülkeden kovulmasının ardından, beytül-mal vekili Şam çevresindeki bahçelerin bir kısmının devlete ait olduğu kuruntusuna düşmüştü. Melik de bu kısımların bir duvarla muhafaza altına alınmasını, ellerinde bulunduranlardan haczedilmesini yahut mülkü olduğunu ileri sürenlerin de ispatlayacakları vesikalar getirmesini emretmiştir. Şamlılar da bu durumu İmam Nevevî'ye bildirdiklerinde, o da Melik'e bir mektup yazmıştır. İmam Nevevî mektubunda nasihatin ve adaletin önemini anlatmaktadır. Sonrasında da bu duvar

---

[688] Mâide 5/90-91.
[689] Müslim, "İmâre" 39-40.
[690] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 441-444.
[691] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 445-454.

sebebiyle oluşacak sorunlara dikkat çekmektedir. Ve bu konuda Baybars'tan davranışını düzeltmesini düzgün bir üslupla istemektedir. Lakin buna karşılık Melik onu maaşını kesme cezasıyla cezalandırmak istese de İmam Nevevî'nin devletten maaş almadığını öğrenmiştir. Mektup faydalı olmayınca İmam Nevevî bizzat kendisi giderek ayrıca konuşmuştur. Sultan üzerine çullanmak istese de Allah kalbini çevirdi ve İmam Nevevî de onun şerrinden kurtulmuştur. Ve de verilen hüküm iptal edilmiş, halkın malları da serbest bırakılmıştır. İmam Nevevî ile alakalı ikinci bir hadise de, sultanın ordu teçhiz etmesinden dolayı yeni bir vergi ihdas etmesiyle ilgili olmuştur. Halk İmam Nevevî'ye iltica eder ve Şam uleması da kendisini vekil tayin edip yazdıklarını imzalayacaklarını belirtirler. Bu mektubu doğrudan sultana değil de, ona ulaştırmak üzere başka birine yazmıştır. Sonuçta sultan bu mektuba öfkelenmiş ve ulemayı tehdit etmiştir. İmam Nevevî bu duruma aldırmaksın yeni bir mektup kaleme almıştır. Mektupta, Sultanın yanlış çıkışına vurgular yaparak doğruları düzgün bir şekilde Sultana belirtti. İmam Nevevî, kınayıcıların kınamasından korkmadan hakkı söylemesi gerektiğini ifade etti. Üzerine vacip olan nasihati terk etmesi için bir neden olmadığını da vurguladı.[692]

Bütün bu misaller nübüvvetin meyvelerindendir. Rasulullah (s.a.v.) insanlara hayrı ve şerri açıkladı; onların hayrı işlemelerini ve şerden kaçınmalarını istedi. Bu hususta İslam tarihinde eşsiz örnekler sergilendi. Böylelikle insanlık için en hayırlı ümmet olma vasfını kazandılar. Bu hususta Al-i İmran suresinde "Ey (Hz. Muhammed (s.a.v.) ümmeti) siz beşeriyet için meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, fenalıktan men edersiniz. Allah'a imanınıza da devam edersiniz." buyurulmaktadır.[693] Bu konuda ümmetteki örnekler nübüvvetin sonuçlarındandır.[694] Böylesine hakperest şahsiyetler yetiştiren, Rasulullah (s.a.v.) elbette hidayet üzere bir devlet de inşa etti.

2.4.8. Hidayet Devleti

Rasulullah (s.a.v.) Allah'ın emriyle insanlara kendisinden daha adil bulunmayan bir adil düzen bıraktı. Hiç kimseden haksız yere mal alınmadığı ve

[692] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 448-454.
[693] Âl-i İmrân 3/110.
[694] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 454.

kimsenin de haksız şekilde servet edinemediği bir düzen inşa etti. Geldiği dönemde dünya üzerinde adil bir düzen de adil bir vergi toplama da bulunmamaktaydı. Diğer devletlerin şiarı vergi iken İslamî devletin şiarı hidayet oldu. Said Havva Roma'daki ve Sasaniler'deki durumu da anlatmak ister. Dr. Fredic Miger, Romalıların Mısır'daki hâkimiyetleri hakkındaki gayesinin fakir halktan hâkim olanlara ganimet olarak mal almak olduğunu belirtmektedir. Bu mal toplanmasıyla halkın refahı da artırılmıyordu. İşgalci olanlar hâkimiyetini zulümle, kaba kuvvetle sağlamaktaydı. İranlı bir müellif de Sasaniler'deki vergi durumu hakkında vergi memurlarının gasplarından, vergi düzeninde halkın fakirlik içinde olduğunu, çiftçilerin de zor durumda olduğunu ifade etmektedir.[695]

Rasulullah'ın (s.a.v.) vefatndan sonra yetiştirdiği dostlarının halifelik yaptığı Hulef-i Raşîdin döneminde din, ahlak, ilim ve maddî yönleriyle bir medeniyet kurmak üzere el ele verdikleri bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu devirdeki İslâm Devleti, dünyanın en büyük devleti olup çağdaş bütün kuvvetlere meydan okuyacak kapasitedeydi. Toplumda ahlakî olrak örnek şahsiyetler yaygınlaşmıştı. Ahlakla birlikte zanaat ve ticaret de gelişmekteydi. Fetihlerin büyüklüğüne ülkenin genişliğine rağmen cinayet vb. suçlar yok denecek kadar az bulunmaktaydı. Rasulullah'ın (s.a.v.) izinden gitmeye gayret eden bu nesil insanlığa liderlik yapıp doğru yolu göstermek, dünyayı imar edip huzur ve refaha ulaştırmak üzere çalışmaktaydılar. Yeryüzündeki zayıf toplulukları sömürge haline getirmiyorlardı.[696] Said Havva da Romalılar ve Sasaniler'deki durumu kısaca aktardıktan sonra Rasulullah'ın (s.a.v.) eğitimiyle yetiştirdiği neslin adil düzeni nasıl yürüttüğüne dair örnekler vermektedir.

Hz. Ömer (r.anh) kendisinden sonra idareci olacak kişiye, şehirlilere iyi davranmasını, mallarından gönül rızasıyla almasını, halka karşı vefalı olmasını, gücünün yetmediği şeyleri onlara yüklememesini vasiyet etmektedir. Hz. Ali (r.anh) de bir yere vali tayin etmiş ve kamçı ile vurmamasını, onları ayakta tutmamasını, giyeceklerini ve çalıştıkları hayvanları satmamasını tavsiye etmektedir. Ömer b. Abdülaziz de görevlisine Yemen'deki bolluk ve kıtlıkta toplanan haracı eleştirmekte

---

[695] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 455.
[696] en-Nedvî, *Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti*, 184-186.

ve haksız yere toplananları bırakmasını emreder. Hz. Ömer (r.anh) zimmilerden bir ihtiyarın dilendiğini görünce ondaki cizyeyi kaldırır ve ona Beyt'ül-mal'dan on dirhem maaş bağlar. Said Havva bunlar haricinde de haberler nakletmektedir. Rasulullah (s.a.v.) yaygın olan zulüm ve vergi devleti anlayışının yerine beşer tarihinde eşine rastlanmaz bir şekilde mülkiyet ve hukuk anlayışını gerçekleştiren hidayet devletini inşa etmiştir. Bu nizamda zulüm, haksızlık ve haram bulunmaz. Bütün bunlar nübüvvetin meyvelerinden, risaletin delillerindendir.[697]

2.4.9. Cihad ve Hürriyet

Said Havva konuya İslam dinine girmek üzere zorlama olmayacağına dair Bakara Sûresinden bir ayeti[698] naklederek başlamaktadır. Arap yarımadasındaki putperestlik hariç gayri-müslimlerin İslam devletinin gölgesinde din ve inanç hürriyetinin bulunduğu malumdur. Müslümanlar fethettikleri yerlere bakıldığında halen o dinin mensuplarının bulunduğu görülmektedir. Lakin otuz milyon Müslümanın yaşadığı İspanya işgal edildiğinde bu durum Müslümanlara sağlanmamıştır. Fethedilen Şam diyarlarında halen Hristiyan ve Yahudilere rastlanmaktadır. Hindistan'da yüzlerce yıl Müslümanlar hükümdar olduğu halde, bugün Müslümanlar çoğunluk durumda değildir. Müslümanların fethettikleri ülke ahalisiyle yaptıkları anlaşmaları okuyanlar, Müslümanların müsamahasını ve hoşgörülülüğünü anlayacaktır. İslam davetinin kalpleri ikna ederek yayıldığını fark edecektir. Bu konuda Şam Hristiyanlarıyla, Hz. Ömer'in (r.anh) yaptığı anlaşma metni de aktarılmaktadır. Ayrıca bir patriğin Arapların kendilerine adaletle muamele etmesine dair sözünü de nakleder.[699]

Said Havva ayrıca İslam'ın yayılmasında büyük işler başarmış Türkler hakkında da nakiller ve anlatımlarda bulunmaktadır. Osmanlı'da Sultan I. Selim Hristiyan çocuklarını İslam'a göre yetiştirmeyi düşündüğünde, İslam uleması buna karşı çıkıp caiz olmadığını ifade ettiler ki o da bu görüşünden vazgeçmiştir. Said Havva Antakya patriği Makaryos'un sözüne de yer vermektedir. Patrik, Türk devletine dua etmektedir. Yahudi, Nasranî, Mesihi ve Samiriler arasında eşit

---

[697] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 456-459.
[698] Bakara Sûresi 2/256.
[699] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 459-461.

davrandıklarını belirtir. Ernold'tan nakille de İtalyada'ki bir kavmin Hristiyanların emri altında yaşamaktansa, müsamaha ve hürriyeti Türklerin emri altında yaşamakta görmekte olduğu aktarılır. Ayrıca 15. Yüzyılda İspanya'dan kaçan Yahudilerin Osmanlı'ya sığındığı da aktarılmaktadır. Bu konuda başka nakil de vermektedir.[700] Said Havva ayrıca Cizye uygulaması hakkında da bilgiler vermeyi tercih etmektedir.

Cizye, İslam hâkimiyetine boyun eğmenin yanında dini hürriyetin de bir alametidir. İslam devletinde Müslüman olmayanlardan alınan bu vergi, onların harbe katılmamaları ve himaye edilmelerine mukabil alınmaktadır. İslam'da savaş dinin gereği olarak Allah yolunda yapılır. Müslüman olmayanlar inanmadıkları bir dava uğrunda savaşmaya mecbur edilmezler. Cizye ödemeleri onların hürriyetlerini tamamlayan bir durumdur. İslam tarihinde bazı gayri-müslimlerin İslam ordusuna katıldıklarında onlardan cizye alınmadığı da olmuştur.[701]

Said Havva ayrıca mürted hakkındaki konunun hikmetlerini de özetle aktarmak istemektedir. Mürtedler hakkındaki ölüm cezası bir yönüyle de gayri-müslim azınlıkları ilgilendirmektedir. Gayri-müslim bu hükmün gereği olarak isteyerek ve bilerek İslam'a girmeyi tercih etmeye yönlendirilmektedir. İslam'dan dönmenin gerekli cezasını bildiğinde, İslam'a girmek üzere derinlikli bir araştırma ve uzun uzun düşünme şeklinde bir yaklaşım sergileyecektir. Said Havva, İslam topraklarındaki dini hürriyet ile başka topraklardaki dini zorlamalar, öldürmeler işkencelerin kıyasla düşünülmesini tavsiye etmektedir. İslam tarihinde böyle hadiselere rastlanmadığını belirtir. *Keşf'ül-Esrâr*'dan nakille peygamber hayatlarının anlatıldığı kaynakta Yahudilerin geçirdiği zulümleri de aktarmaktadır. Said Havva, Thomas Newton'un *"Mukaddes Kitapların İstikbalden Haber Vermeleri"* kitabında Hristiyanların Kudüs'ü fethettiklerinde yetmiş binden fazla Müslüman'ı öldürdüklerini aktarmaktadır. Hâlbuki Müslümanlar şehri geri aldıklarında tek bir insanı bile öldürmemişlerdir. Engizisyon mahkemelerince yakılarak öldürülenlerin sayısı ise yüz binlercedir. İspanya'da da otuz milyon Müslümandan neredeyse iz bırakmamışlardır.[702]

---

[700] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 460-461.
[701] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 461-462.
[702] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 462-463.

İnsana dini seçme hürriyeti tanımak ve imanını değiştirmek üzere zorlamamak, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) nübüvvetinin meyvelerindendir. İslam olmasaydı, azgın ve merhametsiz Arap toplumu bunu gerçekleştiremezdi. Müslümanlar, tarihte mağlup kavimlere şefkat ve merhamet timsali anılar yaşatmışlardır. Bütün bunlar da İslam'ın gerçekleştirdiği sonuçlardandır. Bazıları nübüvvet ile savaşlar arasında aykırılık görmektedirler. Hâlbuki adalete dayanan harpler ve makul olan savaşlar sadece peygamberlerin gösterdiği savaşlardır. Beşeriyetin hayatı ancak Allah'ın kanunları ile huzur bulabilmektedir. O nizamın bulunmadığı yerlerde ise insanların hevaları hâkim olmaktadır. Bütün bunların manası insanları zorla Allah'ın dinine girmek için zorlamak olarak anlaşılmamalıdır. Rasulullah'ın (s.a.v.) cihadı hak yolunda belirli esaslara dayanır. O'nun (s.a.v.) cihadı başkalarının haksız ve esassız savaş ve tahriplerine benzemez. Mesela Rusya'da komünizmi yerleştirmek üzere kendi halkından yirmi milyona yakın insan katledilmiştir. Yahudi ve Hristiyanlar da bu noktada itiraz edemezler ki kendi kitaplarında da savaşın yeri bulunmaktadır. Said Havva, bu konuda onların kitaplarından nakiller de vermektedir.[703] Cihad ile alakalı Hristiyanların itirazlarına *İzhâr'ül Hak* kitabında uzun cevaplar verilmektedir.[704] Olası deist itirazlarına da buradan da cevaplar çıkarılabilir.

Allah yolunda cihad ile bütün insanlığın İslam ile önündeki engellerin kaldırılması uğruna yapılan fedakârlıklar, dini inanç yönünden zorlamamak, kendi kanaatleriyle İslam'a girmeleri yönünde serbest bırakmak peygamberliğin delillerindendir. Allah yolunda cihad ve insanları zorla dine sokmaya çalışmamak nübüvvetin meyveleridendir. İslam'a her bakışta, İslam'ın Allah'ın dini olduğuna dair, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) de peygamber olduğuna dair deliller ve imana götüren yollar bulunacaktır.[705] Cihad ve hürriyet meselesiyle birlikte nübübüvvetin semereleri üzerinden peygamberliğin delillendirilmesi kısmı bitmiş oldu. Görüldüğü üzere İslâm dini birçok yönüyle semereler vermiş bir dindir. Toplum üzerindeki bu denli derinlikte değişiklikler için gerekli mukaddimeler olmadığı halde çok büyük

[703] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 463-464.
[704] El-Hindî, *İzhârü'l-Hak*, 312-340.
[705] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 463-465.

farklılıklara sebep olmuştur. Bütün bu sonuçların kısıtlı imkâna ve az bir zamana rağmen elde edilmesi ise nübüvvetin delillendirilmesinde kullanılabilmektedir.

2.5. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Peygamberliğinin Önceden Müjdelenmesi

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğinin önceki ilahî kitaplarda da haber verildiğini ispatlamakla uğraşan metinlere beşâirü'n-nübüvve denilmektedir. İslâm uleması ilk dönemlerden itibaren Tevrat ve İncil üzerinde Hz. Peygamber'in geleceğine dair deliller bulmak için incelemelerde bulunmuşlardır. Beşâirü'n-nübüvvve araştırmalarında Faraklit[706] kavramı öne çıkan konular arasındadır. Ayrıca Zerdüşlük ve Hinduizm dinlerinin kutsal kitaplarından da bu konuda deliller sunulabilmektedir.[707]

Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) gelişiyle ilgili önceki semavi kitaplarda müjdelendiği haberi bulunmaktadır. Son Peygamber'in (s.a.v.) risaletinin umumi olması, insanlığın tek din altında birleşmesi ve kemale ermesinin bazı hazırlıklara ve öncesinden müjdelenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Semavi kitaplarla ilgili insanlar peygamberin geleceğini bilmekteydiler. Said Havva, konuyla alakalı Kur'an-ı Kerim'den ayetler[708] ve sahabeden nakillerde bulunmaktadır.[709] Şimdi de konuyu delillendirmek bağlamında sahabeden anlattığı misaller kısaca anlatılmaya geçilecektir.

Selman-ı Farisi (r.anh), birçok Hristiyan bilgine başvurmuş, hak peygamberle alakalı onlara sorular sormuştu. Onlardan biri Peygamberin Arap yarımadasından çıkacağını söyleyince, o da Arap yarımadasına yerleşti. Bu konuyla alakalı bir diğer olay da Buhari'den nakille aktarılan Ebu Süfyan, Herakliyus sohbetinde geçmektedir. O sohbet esnasında Herakliyus bir peygamber geleceğini bildiğini belirtmektedir. Diğer bir olay da Peygamberimizin eşlerinden Hz. Safiye'nin anısıdır. Amcası babasına Tevrat'ta müjdelenen peygamberin o olup olmadığını sorunca babası Allah'a yemin ederek o olduğunu ifade etmektedir. Abdullah b. Selam'ın İslam'a

---

706 bk. Mehmet Aydın, "Faraklit", *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/165-166.
707 bk. Mehmet Aydın, "Beşâirü'n-Nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/549-550.
708 Mümtehine Sûresi 60/6, A'râf Sûresi 7/156-157, Bakara Sûresi 2/89, Bakara Sûresi 2/146.
709 Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 467-470.

geçişindeki durum ve Habeşistan'daki Necaşi'nin İncil'de müjdelenen peygamber olmasına şehadet etmesi de delil olarak aktarılmaktadır. Ayrıca Evs ve Hazrec ile münasebeti olan Yahudilerin kendi aralarında bunu konuştuğu da bilinen bir husustur. İncil ve Tevrat tahrife uğradığı halde bile üzerinde yapılacak objektif araştırmalarda Hz. Muhammed'in (s.a.v.) gelişini haber veren birçok ifade bulacaklardır. Kur'an-ı Kerim'de Bakara Sûresindeki ayette "Kendilerine kitap verdiklerimiz, Muhammed'i, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Onlardan bir takımı, doğrusu bile bile hakkı gizler." buyurulmaktadır.[710] Bu hususta tahrif edilen kitaplarda dahi şüpheleri izale edilecek deliller bulunmaktadır.[711]

Said Havva, Akkad'ın "*Maṭlaʿu'n-nûr*" adlı eserinden nakille konuyu farklı bir yönden aktarmaya geçmektedir. Mevlana Abdulhak Feryati isimli şahsın bu alanlardaki araştırmasını yansıttığı "*Beynel-minel dini kitaplarda Muhammed*", isimli İngilizce bir kitap kaleme aldığı aktarılır. Farsça, Urduca, İbranice, Arapça ve bazı Avrupa dillerini bilen yazar Tevrat ve İncil üzerinde çalışma yapmakla iktifa etmeyip Eski İran, Hint ve Babil metinleri üzerinde de incelemeler yapmıştır. Bu incelemeleriyle oldukça kuvvetli deliller elde etmiştir. Akkad kitabında ondan nakille bazı yerler aktarmaya geçer. Brahma kitaplarından Somafide'de peygamberin adı Ahmet olarak geçmektedir. Hatta konuyu tefsirlerden de ele alarak aktarmaktadır. Mecusi kitaplarından Zerdüşt'ün kitapları üzerinde de incelemelerde bulunmaktadır. Zend Avesta kitabında âlemlere rahmet bir peygamber geleceği ve Ebu Leheb (Angra Mainyu) adlı bir düşmanı olacağı da geçmektedir. Yazar Asya'daki yaygın dinlerdeki delilleri aktardıktan sonra Tevrat ve İncil'den de pasajları ele almaktadır. Tesniye'nin 33. Babında Faran dağından parladı cümlesindeki vurgu dikkat çekmektedir. Bu dağların Mekke'de olduğu hususunda ittifak bulunduğuna değinilmektedir. Ayrıca Tevrat'ın sayılar kitabını da delil olarak kullanmaktadır.[712] Said Havva ayrıca Rahmetullah el-Hindi'yi ve meşhur *İzhar'ul Hak* [713] kitabını analiz etmektedir.

---

[710] Bakara 2/146.
[711] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 468-470.
[712] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 471-472.
[713] bk. Mehmet Aydın, "İzhâr'ül-Hak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/507-509.

Rahmetullah bin Halil, Hristiyan ve Yahudi dinine ait kitapları derinlemesine araştırmış ve incelemiştir. Böylece İslam'a yapılmış itirazları delilleriyle cevaplandırmaktadır. Bu kitabı anlaya anlaya okuyan bir kimsenin Hristiyan ve Yahudilerin dayandıklarının temelsizliğini anlayacaktır. Aynı zamanda tek hak dinin İslam olduğunu da itiraf edecektir. Said Havva ilgili eserin muhtevası hakkında bilgi verdikten sonra konuyla ilgili bölümleri olduğu gibi nakledeceğini belirtir. Özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Tevrat ve İncil'deki gelişini müjdeleyen pasajları aktarmanın faydalı olacağını düşünmektedir. *İzharü'l-Hak* kitabını okuyan kimse yazarın Tevrat ve İncil'e vukufiyetini fark edecektir. İncil ve Tevrat'ı okumakla kalmayıp, şerh ve tefsirlerini de okuyarak elindeki eseri kaleme almıştır. Said Havva ilgili yazarın kitabı yazma amacını da aktarmaktadır. İngilizler Hindistan'ı istila ettikten sonra İslam'a da hücum etmişlerdir. Bu hücumları temelde beş mesele etrafında dönmekteydi. İslam âlimleri de bunlara karşı İslam'ı savundular. Rahmetullah el-Hindi de Hristiyanların yönelttiği soruların beş mesele etrafında yoğunlaştığını fark ederek eserini kaleme almıştır. Ayrıca kitabın yazarı misyoner papazlarla da münazara da bulunmuş asıl konuya geçilmeden papazlar acizliklerini itiraf etmek durumunda kalmışlardır.[714]

İzharü'l Hak kitabında bir giriş bölümü, Hristiyanların yoğunlaştığı soruların her birini ele alan beş bölüm ve bir de ek bölüm bulunmaktadır. Ek bölümde, Tevrat ve İncil'i ele almaktadır. Diğer beş bölümde ise Kur'an'ın, İncil ve Tevrat hakkında tahrife uğradığı konusu, nasih-mensuh konusu, tevhid-teslis akidesi kıyası, Kur'an'ın Allah kelamı olduğu meselesi ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliği ve son nebi olmasının inkâr edilmesi hususları konu edilir. Said Havva bölümleri tek tek incelemekte ve kitap hakkındaki analizlerini aktarmaya devam etmektedir. Nübüvvetin ispatı ile alakalı bölümde altı yönden delil getirmeye çalışmaktadır. Bunlar; mu'cizeleri, ahlakı, getirdiği şeriatın mükemmelliği, muzaffer oluşu, insanların İslam şeriatına muhtaç oluşu ve daha önceki peygamberlerin nübüvvetini müjdelemesidir. Nübüvvete karşı saldırılara da cevap vermektedir. Said Havva, bu kitabı oldukça güzel ve doyurucu bulmaktadır. Hristiyanlık ve Yahudilik hakkında mukayeseli ele alışı ve kendi kitaplarından da deliller getirmesiyle onları hezimete

---

[714] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 472-473.

uğrattığını belirtir. Said Havva, bu kitabı tarafsız şekilde okuyan bir Yahudi yahut Hristiyan'ın İslamiyet'i ister istemez kabul edeceğini tahmin etmektedir.[715] İzhârü'l-Hak kitabının Türkçe tercümesi de bulunmaktadır.[716] Peygamberliğin önceki kitaplarda müjdelenmesi konusunda da ilm-i kelam ile iştiğal edenlerin dinler tarihi alanıyla da ilgilenmeleri kendi alanlarına da büyük katkılar sunacaktır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) özellikleri ve örnekliği, mu'cizeleri, davetinin semereleri, gelecekten haber vermesi ve peygamberliğinin önceden müjdelenmesi kategorileri üzerinden nübüvvetin vaki olduğuna dair aklî ve naklî deliller getirimiş oldu. Said Havva, Allah'ın peygamber göndererek evrene müdahale ettiğine dair deliller getirerek yaratıcının evrene müdahalesini mümkün görmeyen deizmi eleştirmektedir. Böylelikle deizmi de kapsar şekilde nübüvveti inkâr eden akımlara argümantasyonel eleştiriler yapılmıştır. Ateizm eleştirisinde olduğu gibi deizm eleştirisinde de konuya multi-disipliner yaklaşılması gerektiği açıktır. Bu bağlamda ilm-i kelâm ile iştiğal edenler tarafından birçok çalışmanın yapılmasına ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

---

[715] Havvâ, *Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)*, 473-478.

[716] bk. Rahmetullah b. Halîlürrahman el-Keyrânevî el-Osmânî el-Hindî, *İzhârü'l-Hak 1-2*, çev. Ramazan Muslu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2012).

SONUÇ

İslam akaidi tarih boyunca farklı inkâr akımlarının tehditiyle karşılaşmıştır. Buna karşılık ilm-i kelam uleması da gerekli tedbirleri alarak eserler kaleme almışlardır. Yaratıcının varlığı ve nübüvvetin inkârı geçmişte de İslam dünyasını ilgilendiren problemlerden olmuştur. Müslümanlar bulundukları çağın problemlerine uygun şekilde gerekli önlemleri alarak bu duruma ilmî alanda çareler aramışlardır. Böylelikle geçmişte Müslümanların bulunduğu toplumlarda bu tarz inkâr akımları kök salamamış ve kitleleşememiştir.

Günümüzde de ateizm ve deizm adıyla anılan inkâr akımları bulunmaktadır. Müslümanların gündeminde şu veya bu şekilde yer edinmeye başlamışlardır. Birtakım odaklarca kitleleşmiş olarak gösterilmeye çalışılsa da henüz bu akımlar Müslümanlar arasında kök salmış yahut kitleleşmiş değillerdir. Lakin bu oluşan inkâr dalgaları görmezden de gelinemez. Gerekli tedbirler ilim ve fikir adamları tarafından alınmazsa elbette bu inkâr akımları büyüyerek kitleleri etkileyebilir. O halde İslamî ilimlerle iştiğal edenler ve bilhassa ilm-i kelam ile ilgilenenler bu alanları boş bırakamazlar. Günümüzde ateizm ve deizm ile alakalı yayınların çoğalması da bu noktada tedbirlerin alınmaya çalışıldığını göstermektedir.

Müslümanların ihtiyaçlarına yönelik eserler kaleme almaya çalışanlardan biri de Said Havva'dır. İslam dünyasının sorunlarıyla yakından ilgilenen Said Havva, eserlerini oluştururken Müslümanların problemlerini merkeze almış ilim adamlarındandır. Onun birçok farklı alanda yazı kaleme almasının ana sebebi de budur. Aile hayatından, nefis terbiyesine, İslamî eğitim metodundan, İslami hareket oluşumuna birçok farklı alanda çalışmalarının bulunması dikkat çekicidir. Ayrıca Allah'ın varlığını ispat amacıyla yazdığı Allah (c.c.) adlı eseri ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini ispat amacıyla yazdığı er-Rasûl adlı eseri de Müslümanların problemlerini önemsediğinin önemli bir göstergesidir.

Said Havva'nın inkârcı akımlarla mücadelesindeki metodu temele odaklanmak üzerine kuruludur. Yani inkârcı akımlarla İslam'ın ayrıntılı konularını tartışmayı tercih etmemektedir. İslam fıkhını, muamelatını, ukubatını onlarla

tartışmamaktadır. Onun mantığında Allah'ın varlığını ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul edenler, İslam fıkhına dair ayrıntıları da doğal olarak kabul edecekler ve anlamlandırabileceklerdir. Bu tarz bir mantık zemininde uzmanlık gerektiren İslam fıkhıyla alakalı konulara girmemesi oldukça takdire şayandır. Ki bu tarz ayrıntılı konular her şeyi bilen, kullarına zulmetmeyen bir yaratıcı inancıyla kolaylıkla anlamdırılabilecektir.

Said Havva, ateizm eleştirisini metodolojik yönden ve argümantasyonel yönden yapmaktadır. Her ne kadar bu isimlerle adlandırmasa da metodolojik düzlemde ontolojik, epistemolojik ve psiko-sosyal yönden eleştirilerde bulunmaktadır. Allah'ın varlığına dair kanıtlar sunarak da argümantasyonel düzlemde de ateizm eleştirisini detaylandırmaktadır. Allah'ın varlığına dair deliller sunmadan önce inkâr mantığını analiz etmesi de oldukça önemlidir. Bu sayede sunacağı delillerin anlamlandırılmasının önünü açmak üzere temel atacak tedbirler almaktadır. Ki bu şekilde bir zemin inşa edilmeden getirilecek deliller buharlaşabilmekte ve getirilen delillerin anlaşılması zor olabilmektedir.

Said Havva, ontolojik düzlemde varlıkların farklı özelliklerinin bulunabileceğini ve bu özellikler üzerinden fikir yürütülmesinin daha sağlıklı olacağını düşünmektedir. Böylelikle yaratıcı ve yaratılanlar ayırımı yapabilen bir zihin şeması oluşturmak istemektedir. Bu durumda muhatap kişi, soyut düşünebilme melekesi kazanarak birçok temel soru ve sorunu da çözebilecek mantıksal zemini elde edebilmektedir. Ateistlerin varlıksal düzlemde hata yapabildiği ve bu sebeple inkâr durumuna düşenlerinin olabileceği üzerinde durulması gereken bir durumdur.

Ayrıca ontolojik düzlemdeki hatalar üzerinden inkâr durumuna düşüp düşmediklerini belirlemek üzere onlara sorular sorulabilir. Acaba bazı ateistler kendi zihinlerinde oluşturdukları yaratıcı tasavvuru üzerinden mi yoksa Müslümanların yaratıcısının sıfatlarını gerçekten öğrenerek mi inkâr durumuna düşmektedirler? Belki de İslam inancındaki Allah'ın sıfatlarına aykırı olacak şekilde bir yaratıcı üzerinden inkâr durumuna düşülmektedir. O halde ateizm eleştirilerinde yaratıcı ve

yaratılan ayrımı gözetilerek İslam inancındaki Allah'ın sıfatlarının doğru bir şekilde ele alınmasıyla birçok çelişkinin önüne geçilebilecektir.

Said Havva, epistemolojik zeminde de eleştirilerde bulunmaktadır. Doğru bilgiye ulaşma noktasında bazı inkârcıların görme duyusuna büyük bir pay ayırmalarını analiz etmektedir. Bu noktada görme duyusunun hakikate ulaşmakta tek vasıta olmadığının ve yanılabileceğinin ispatını yapmaktadır. Delillendirmesini de basit örnekler vererek yapması bu noktada mühimdir. Çünkü genel olarak hitap ettiği kitle bu ilimle iştiğal edenler değildir. Amacı konunun net anlaşılması olduğu için basit örnekler vermekten imtina etmemektedir. Said Havva, böylece varlık ve bilgi düzlemlerinde yapılabilecek hataların önüne geçmek istemektedir.

Said Havva, inkâr durumlarındaki psiko-sosyal etkenleri de göz ardı etmemektedir. Gerek ateistlerin gerek deistlerin inkâr durumlarındaki temel sebebin bu olabileceği unutulmamalıdır. Ontolojik ve epistemolojik düzlemdeki hataların, çelişkilerin temelinde psiko-sosyal sebepler bulunabilmektedir. Özellikle günümüzde popülerleşme, parmakla gösterilme hevesi gençlerimizi farklı akımların arasına itebilmektedir. Ayrıca kibir, hased, kin vb. psiko-sosyal etkenler bu yaklaşımlarda söz konusu olabilmektedir. Psiko-sosyal engellerin aşılması Allah'ın varlığına ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygaberliğine dair sunulacak delillerin daha iyi anlaşılmasına zemin oluşturacaktır.

Said Havva, kanıtlarını sunmakta gerek geçmiş ulemadan, gerekse günümüz bilimsel delillerinden faydalanmaktadır. Delillerini birçok farklı kategoride sunmasının sebeplerinden biri de her kişinin farklı delillerden farklı şekilde etkilenme ve anlama potansiyelinin oluşudur. Daha kolay anlaşılabilen gaye ve nizam delilidir. Lakin her kişinin her delilden alabileceği faydalar olabileceği de unutulmamalıdır. Bu noktada birikim metodunu kullanmaktadır. Farklı deliller aynı insan zihninde birikerek daha güçlü bir delil haline gelebilmektedir. Delilleri getirirken gözettiği yaklaşımı gerek farklı yapıdaki insanlara kanıtlar sunulurken gerekse aynı kişiye deliller getirilirken konunun anlaşılmasını oldukça verimli bir

hale getirmektedir. Ayrıca burada anılması gereken bir husus da Said Havva'nın bu çalışmaları sadece inkârcılara yönelik yapmamasıdır.

Burada önem arz eden bir husus da bilimsel deliller getirilirken düşülebilecek hataların olduğudur. Bu konuyu Said Havva da oldukça önemsemektedir. Bilimsel delillerin kullanılırken dikkatli olunması gerektiğine dikkat çekmesi kritik bir durum arz etmektedir. Ayrıca hakikatlerin sadece bilimsel metodlarla ulaşılan sonuçlar olmadığını vurgulamaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir hususta kat'î şekilde ispatlanmamış lakin bilimsel olarak sunulmuş deliller üzerine ayetlerin te'vil edilmesi hatasıdır. Ayrıca, bilimsel deliller kullanılırken bilim adamlarının gözlemlerinin ve yorumlarının birlikte sunulduğu unutulmamalıdır.

Said Havva'da deizm eleştirisi bölümünde sunulan kategoriler ontolojik eleştiri ve argümantasyonel eleştiri şeklinde olsa da ateizm eleştirisindeki epistemolojik ve psiko-sosyal düzlemdeki eleştirilerin burada da kullanılabileceği unutulmamalıdır. Said Havva ateizm eleştirisinde deizm eleştirisine nispetle daha çok aklî delillere yer vermektedir. Deizm eleştirisinde naklî deliller merkezli bir metodu öncelemektedir. Naklî dellleri vermesi konunun aklî delillerini önemsemediğini göstermemektedir. Naklî deliller üzerinden kişiyi düşünmeye yönlendirerek aklî deliller elde etmenin de önünü açmaktadır.

Said Havva, deizm eleştirisinde insanın konumunun yaratılmış varlıklar arasındaki yerini vurgulayarak ontolojik eleştirilerde bulunmaktadır. İnsanın ilim, irade ve benzeri farklılıklarını vurgulayarak bu dünyada başıboş olmayıp sorumlu olduğuna dair dikkatleri çekmeye gayret etmektedir. Ayrıca insanın dünyadaki halifelik konumuna da değinmektedir. Dünya hayatının imtihan üzerine kurulu olduğunu da vurgulamaktadır. Böylelikle Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğine dair delillerini sunmak üzere bir zemin inşa etmektedir.

Said Havva, deizm eleştirisini deizmin iddialarını tek tek ele alarak çözmeye çalışmamaktadır. Konuyu temel meselelere getirerek çözme metotunu tercih etmektedir. Deizmin temel iddiası yaratıcının evrene müdahale etmemesidir. Said Havva da bu noktada peygamberlik müessesesinin sabit olduğunu ispatlamaya

çalışarak konuyu temelden çözmek istemektedir. Nübüvvetin doğruluğunun delillerini Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sıfatlarını ve farklı alanlardaki örnekliğini ele alarak temellendirmektedir. Argümantasyonel eleştirisinde bu iki başlığı öncelikle incelemesiyle mu'cizeler bahsinde sunacağı delillerin önünü açmaktadır. Burada da Said Havva'nın ehemi önceleme metoduna uymaya gayret ettiğini görmekteyiz.

Said Havva, Kur'an-ı Kerim'in mu'cizelerini beş farklı yönden ele alarak sunmaktadır. Bunlar ayetlerin birbirleriyle olan uyumu, Kur'an-ı Kerim'in beşer üstü ilim içermesi, diğer ilahi kitapları gönderen yaratıcının Kur'an'ı da gönderen olması, ayetlerdeki geçmiş ve gelecekteki gaybî bilgilerin doğruluğu ve Kur'an-ı Kerim'deki üslubun eşsizliğidir. Said Havva, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) en büyük mu'cizesi olan Kur'an-ı Kerim'in Allah'tan geldiğini ispat etmek üzere deliller getirdiği gibi diğer mu'cizeleri de burada kullanmaktadır. Bu delilleri de kullanması, onun farklı insan kesimlerinin farklı delillerden etkilenme şiddetinin başka olabileceğini gözettiğini göstermektedir.

Said Havva, deizme yönelik argümantasyonel eleştirisinde İslam dininin toplumda oluşturduğu sonuçları da delil olarak sunmaktadır. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.) inancı çok farklı olan ve devletleri olmayan bir toplumdan çok kısa sürede pek çok meziyet kazanmış, imanları sağlam bir toplum ve devlet inşa etmiştir. Getirdiği dinin sonuçlarını birçok yönden incelemesi oldukça etkileyicidir. İnsanları değiştirmenin zorluğunu tecrübe edenler bu kadar kısa sürede dünya tarihinde yaşanmamış bir değişimin olduğunu görecekler ve bundan etkileneceklerdir. Said Havva ayrıca peygamberliğin müjdelenmesi (beşâirü'n-nübüvve) konusunu ele alarak Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini önceki kitaplardan delillendirmeye çalışmaktadır. Bu delillendirme kategorisi oldukça uzmanlık gerektiren bir alan olarak önümüzdedir. Farklı dinlerin farklı kaynaklarından yararlanabilmek apayrı bir uzmanlık alanıdır.

Said Havva, gerek ateizm eleştirisinde gerekse deizm eleştirisinde aklî ve naklî delillerden yararlanmaktadır. Gerek geçmiş ulemadan gerekse kendi dönemindeki kaynaklardan faydalanmayı ihmal etmemektedir. Delillerini sunmadan

önce gerekli zemini inşa etmek üzere incelemelerde bulunmaktadır. Böylece sunacağı kanıtların anlamlandırılması ve tesirlerinin artmasını gözetmektedir. İnsanların bilgi, tecrübe ve duygu durumlarının farklılıklarını gözetmenin önemli olduğu açıktır. Said Havva da farklı kategorilerden deliller getirerek farklı kesimlere hitap edebilmektedir. Ayrıca aynı kişilerin farklı delillerden etkilenebileceğini de gözetmektedir. Yani birçok delilin birleşmesiyle daha büyük delillerin oluşacağı birikim modelini de kullanmaktadır. Said Havva ayrıca inkârcılara sorular da yönlendirmektedir. Bu da ateizm ve deizm eleştirisinde sürekli savunma durumunda olmamayı, sürekli sorulan sorulara cevap verme konumunda kalmamayı öğretmektedir. Bu alanlarda çalışma yapanların, inkârcılara yöneltceği kritik sorular kendilerini sorgulamalarının önünün açılması açısından oldukça önemlidir ve etkilidir.

Bu tezde Said Havva'nın ateizm ve deizm eleştirisi farklı yönleriyle ele alındı. Gerek ateizm eleştirisinde gerekse deizm eleştirisinde her bir başlık ayrı ayrı araştırma, tez ve kitap konusu olabilecek niteliktedir. Bu alanlarda daha sistemli, daha anlaşılabilir, multi-disipliner ve farklı kesimleri gözeten çalışmaların yapılması gerektiği açıktır. Bu çalışmada ateizm ve deizm eleştirisinde temel oluşturabilecek bir içerik ortaya konulmaya gayret edilmiştir.

KAYNAKÇA

Abdülhamid, İrfan. "Müsteşrikler ve İslam". çev. Avni İlhan. *İslam Medeniyeti Dergisi*. 1/9 (Nisan 1968).

Ağırman, Mustafa. *Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.

Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.

Akdağ, Mustafa. *Temel Kavramları ile Mühendislik Termodinamiği*. Bakü: Qafqas Üniversitesi Yayınları, 2009.

Akdemir, Ferhat. "Ateizmin Tarihi Üzerine Kısa Bir Deneme". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/18-19(2005).

Aydın, Mehmet. "Faraklit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi-12*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Aydın, Mehmet. "Beşâirü'n-Nübüvve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi-5*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Aydın, Mehmet. "İzhâr'ül-Hak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi-23*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Aygün, Fatma. "Allah'ın Varlığı'nı Aklen Bilmeye İlişkin Mâtürîdî'nin Hudûs Delili (Hadesü'l-A'yân Delili)". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /6* (Haziran 2016).

Azzam, Abdurrahman. *Büyükler Büyüğü Rasûl-i Ekrem'in Örnek Ahlâkı ve Kahramanlığı*. çev. Hayreddin Karaman. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1964.

Baloğlu, Adnan Bülent. *Son Hurafe Deizm*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2021.

Başgöze, Aylin. *Enerji İçeceği ve Alkol Tüketiminin Ratlar Üzerinde Orta Dönemde Miyokard Üzerinde Oluşturduğu Etkiler, Akut Dönemde Doku Düzeyinde İskemi-Reperfüzyona Etkileri*. İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İstanbul Mehmet Akif Ersoy Göğüs Kalp ve Damar Cerrahisi Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi, Tıpta Uzmanlık Tezi, 2020.

Berman, David. *A History of Atheism in Britain*. London: Routledge, 2013.

Beydâvî, Kâdı. *Muhtasar Beydâvî Tefsîri (Envaru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl)*. çev. Şadi Eren. İstanbul: Selsebil Yayınları, 2. Basım, 2011.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1986.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *İslâm Akâidi*. sad. Salih Sabri Yavuz. İstanbul: Semerkand Basım Yayın Dağıtım, 3. Basım, 2013.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Muvazzah İlmi Kelam*. sad. Mehmet Talu Başkanlığında İlmî Bir Heyet. İstanbul: Tereke Yayınevi, 2007.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'anı Kerimin Türkçe Meali Âlîsi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahih-i Buhari*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nasir. Riyad: Daru Takv'ın-Necat, 1422h.

Bulut, Halil İbrahim. "Mu'cize". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi-30*. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsîri*. çev. Abdullah Öz vd. İstanbul: Damla Yayınevi, 8. Basım, 2012.

Carrel, Alexis. *İnsan Denen Meçhul*. çev. Fatma Zehra Bayrak. İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2015.

Cerrahoğlu, İsmail. "Abdullah b. Mes'ûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi-1*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Cevizci, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2. Basım, 2007.

Coşkun, İbrahim. *Ateizm ve İslam*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2014.

Coşkun, İbrahim. "Günümüzde Deizm, Ateizm ve Nihilizmi Doğuran Sebepler". *Modern Çağın İnanç Sorunları*. ed. Fatih Kurt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2019.

Coşkun, İbrahim. *İslâm Düşüncesinde İnkâr Problemi*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2. Basım, 2014.

Cürcânî, Seyyid Şerif. *Şerhu'l-Mevâkıf*. çev. Ömer Türker. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2015.

Çakan, İsmail Lütfi.*Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 33. Basım, 2014.

Çapak, İbrahim. *Ana Hatlarıyla Mantık*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 5.basım, 2018.

Çetin, Erol. *Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler*. İstanbul: Hiperyayın, 2019.

Demirkent, Işın. “Herakleios”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi-17*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Duman, Muhammet Fatih. *Kureyş Kabilesi (İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı).* Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Ebû Dâvud, Süleymân b. Eş’as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî. *es-Sünen, I-VII*. thk. Şuayb Arnavut - Muhammed Kamil. Beyrut: Daru Risaletü’l-İlmiyye, 2009.

Ebû Gudde, Abdulfettah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (sas.) ve Öğretim Metotları*. çev. Enbiya Yıldırım. Ankara: Otto Yayınları, 2017.

Ebû Gudde, Abdulfettah. *İlim Yolunda Çileler – Fedakârlıklar - Adanmışlıklar*. çev. R. Orhan Özel – Semih Yolaçan. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.

Ebû Hanîfe. “el-Fıkhul Ekber”. çev. Mustafa Öz. *İmâm-ı A’zam’ın Beş Eseri*. haz. Mustafa Öz. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 12. Basım, 2016.
Eddington, Arthur. *New Pathway in Science* (Cambridge: Cambridge at the ünivesity Press, 1947).

Efendi, Hüseyin Cisri. *Risâle-i Hamîdiyye*. çev. Manastırlı İsmail Hakkı. İstanbul: Bahar Yayıncılık, ts.

Efendi, Mustafa Sabri. *Gaybın Önünde el-Kavlu’l-Fasl*. çev. Muhammet Uysal. İstanbul: Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı, 2019.

Elmalı, Hüseyin. “Hassân b. Sâbit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi-16*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

el-Bûti, M. Said Ramazan. *İslam Akaidi*. çev. Mehmet Yolcu - Hüseyin Altınalan. İstanbul: Madve Yayınları, 1986.

el-Bûti, M. Said Ramazan. *Fıkhu’s-Siyre*. çev. Ali Nar-Orhan Aktepe. İstanbul: İslami Edebiyat yayınları, 2003.

el-Cisr, A. Nedim. *İlim-Felsefe-Kur’an Işığında İman*. çev. Remzi Barışık. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1981.

el-İraşî, Muhammed Atiyye. “Mutedil Müsteşriklere Göre Hz. Peygamber’in Üstün Özellikleri”. çev. Adem Apak. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1994).

el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr. .*Kitâbü’t-Tevhîd*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM yayınları, 2002.

en-Nedvî, Ebû'l-Hasen. *Müslümanların Gerilmesiyle Dünya Neler Kaybetti*. çev. Abdullah Tırabzon - Mustafa Acıoğlu. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2020.

Ergin, Ali Şakir. "Hansâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi-16*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

er-Râzî, Fahreddîn. *Allah'ın Aşkınlığı Esâsu't-takdîs fî İlmi'l-kelâm*. çev. İbrahim Coşkun. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

et-Tahavi, Ebu Câfer. "Âkidet'üt-Tahâviye". çev. Ali Nar. *Akâid Risâleleri*. haz. Ali Nar. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.

et-Tenûhî, Ebû Ali. *el-Ferec baʿde'ş-şidde*. nşr. Abbûd eş-Şâlcî. Beyrut, 1975.

Erdem, Hüsameddin "Deizm".*Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi-9*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Eş'arî, Ebû'l-Hasan. *Dinin İnanç İlkeleri*. çev. Mustafa Çevik. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 1. Basım, 2005.

Feyzü'l-Furkan Tefsirli Kur'ân-ı Kerîm Meali. Hasan Tahsin Feyizli. İstanbul: Server Yayınları, 14. Basım, 2019.

Furi, Safiyyurrahman Mübarek. *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*. çev. H. İbrahim Kutlay. İstanbul: Risale Yayınları, 10. Basım, 2016.

Gazzâlî, Ebu Hamîd Muhammed İbn Muhammed. *Dinde Kırk Prensip*. çev. Abdulhalık Duran. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004.

Gazzâlî, Ebu Hamîd Muhammed İbn Muhammed. *İhyâ-u Ulûm'id-dîn*. çev. Ali Arslan. İstanbul: Merve Yayınları, 2014.

Gazzâlî, Ebu Hamîd Muhammed İbn Muhammed. *İnançta Hassas Ölçüler*. çev. Nedim Yılmaz. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1984.

Gazzâlî, Ebu Hamîd Muhammed İbn Muhammed. *İtikad'da Orta Yol*. çev. Kemal Işık. Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

Gazzâlî, Ebu Hamîd Muhammed İbn Muhammed .*Tehâfüt el-Felâsif*. çev. Bekir Karlığa. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981 .

Girardi, Julias. "Çağdaş Ateizmin Problemi". çev. Murtaza Korlaelçi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 41/1 (2000), 394.

Gündoğan, Ali Osman. *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2016.

Gündüz, Şinasi. *Hıristiyanlık*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.

Güneş, Kamil. *Kelâmî Ekollerin Farklılaşmasında Nassların Rolü (Bakıllânî ve Kâdî Abdülcebbâr'da Kelâmullah Meselesi Örneği)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.

Gürkan, Salime Leyla. *Anahatlarıyla Yahudilik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Gürüz, Demet – Eğinli, Ayşen Temel. *Kişilerarası İletişim Bilgiler Etkiler Engeller*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, 2012.

Frolov, İvan. *Felsefe Sözlüğü*. çev. Aziz Çalışır. İstanbul: Cem yayınevi, 1. Basım, 1991.

Gölcük, Şerafeddin - Toprak, Süleyman. *Kelâm Tarih-Ekoller-Problemler*. Konya: Tekin Kitabevi, 9. Basım, 2016.

Görgün, Hilal. "Said Havva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi-35*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Gürsoy, Kenan. "İlhâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi-22*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Halid, Muhammed Halid. *60 Seçkin Sahabe Hayatı Yeryüzü Yıldızları*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.

Han, Vahidüddin. *İslâm Meydan Okuyor İmana Açılan İlmî Kapı*. çev. Cihad H. Reşad. İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996.

Havvâ, Saîd. *Aile Hayatının Kuralları*. çev. Osman Arpaçukuru. İstanbul: İlke Yayıncılık, 6. Basım, 2012.

Havvâ, Saîd. *Allâh (c.c.)*. Kahire: Dâr'us-Selâm, 10. Basım, 2010.

Havvâ, Saîd. *Allah'a (c.c.) İman*. çev. Nezir Demircan. Ankara: İkbal Yayınları, ts.

Havvâ, Saîd. *Allah Erinin Kültür ve Ahlakı-1*. çev. Mehmet Salih Gecit. İstanbul: Nida Yayıncılık, 1. Basım, 2019.

Havvâ, Saîd. *Allah Rasulu Hz. Muhammed (s.a.v.)*. çev. Halil Günenç. İstanbul: Hilal Yayınları, 2. Basım, 1981.

Havvâ, Saîd. *Cihad Yolunda Bir Adım Daha İleri*. çev. Abdullah Şaşmaz. Konya: Uysal Kitabevi, 2. Basım, 1992.

Havvâ, Saîd. *el-Esâs fi't-Tefsîr 1-16*. çev. M. Beşîr Eryarsoy. İstanbul: Şamil Yayınevi,1989-1990-1991-1992.

Havvâ, Saîd. *Ellinci Yılında Müslüman Kardeşler Teşkilatı*. çev. Ramazan Nazlı (İstanbul: Hilal Yayınları, 1980.

Havvâ, Saîd. *el-Müstahlas fî tezkiyeti'l-enfüs*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2014.

Havvâ, Saîd. *er Rasûl Hazret-i Muhammed*. çev. Harun Ünal. İstanbul: Yenda Yayın Dağıtım, 1996.

Havvâ, Saîd. *Hatıralarım Tecrübelerim ve Tanıklığım*. çev. Abdullah Cengiz – Serdar Arçukoğlu. İstanbul: Nida Yayıncılık, 1. Basım, 2020.

Havvâ, Saîd. *Humeynicilik*. çev. Ahmet Aytep. İstanbul: Kökler Derneği Yayınları, 2.Basım,2016.

Havvâ, Saîd. *İslam*. çev. Salih Uçan. İstanbul: Yenda Yayın Dağıtım, 1997.

Havvâ, Saîd. *İslam'da Allah (c.c.) İnancı*. çev. Ramazan Nazlı. İstanbul: Hilal Yayınları,2.Basım,1980.

Havvâ, Saîd. *İslâm'da Nefis Tezkiyesi*. çev. Bekir Ali Bilgiç. İstanbul: Petek Yayınları, 1987.

Havvâ, Saîd. *İslam'da Yönetim ve Yönetici*. çev. Ahmet Eminoğlu. İstanbul: Yenda Basım Dağıtım, 1997.

Havvâ, Saîd. *İslami Çalışmalar Hakkında Dersler*. çev. Ahmed Haşimoğlu. İstanbul: Yenda Basım Dağıtım, 1990.

Havvâ, Saîd. *İslami Eğitim Modeli*. çev. Abdulhakim Sonkaya. İstanbul: Dua Yayıncılık, 2014.

Havvâ, Saîd. *İslam İnancında Allah'a İnanmak*. çev. Faruk Yılmaz. İstanbul: Yenda Yayın Dağırım, ts.

Havvâ, Saîd. *Ruh Terbiyemiz*. çev. Cengiz Yağcı. İstanbul: Yenda Yayın Dağıtım, ts.

Hick, Jonh H. *Philosophy of Religion* . New Jersey: Prentice Hall, 1990.

Hindî, Rahmetullah b. Halîlürrahman el-Keyrânevî el-Osmânî. *İzhârü'l-Hak 1-2*. çev. Ramazan Muslu. İstanbul: İSAM Yayınları, 2012.

İbn Kesîr. *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri- 6, 12*. çev. Bekir Karlığa – Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984-1986.

İbn Mâce, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbn Mâce*. thk.Ali b. Hasan b. Ali. Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 1998.

İsfahânî, Râğıb. *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Mustafa Yıldız. İstanbul: Çıra Yayınları, 1. Basım, 2017.

İyâz, Kâdî. *Şifâ-i Şerîf 1-2*. Çeviri-Şerh Mehmet Yaşar Kandemir. İstanbul:Tahlil yayınları, 3. Basım, 2012.

Kalay, M. Şerafeddin. *Peygamber Dostları Örnek Nesil İslâmı Nasıl Anladılar, Nasıl Yaşadılar*. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2001.

Kandehlevi, Muhammed Yusuf. *Hayâtü's-Sahâbe 1-4*. İstanbul: Okusan Yayıncılık, 1993.

Kandemir, M. Yaşar. *İki Cihan Güneşi*. İstanbul: Tahlil Yayınları, 2011.

Karataş, Mustafa. "Sabit b. Kays b. Şemmâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Kâri, Allame Aliyyül. *Fıkhı Ekber Şerhi*. çev. Hüseyin S. Erdoğan. İstanbul: Hisar Yayınevi, 2014.

Kılıçkaya, Selami. *Temel Fizik*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1996.

Kıllıoğlu, İsmail. "Bilim". *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi-1*. İstanbul: Risale Basın-Yayın, 1990.

Kurtubî, İmam. *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân-15*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, 1. Basım, 2002.

Kutub, Muhammed. *Benzerini Getiremezler*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2013.

Kutub, Muhammed. *Çağdaş Fikir Akımları*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2011.

Kutub, Muhammed. *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*. çev. Bekir Karlığa. İstanbul: İşaret Yayınları, 2019.

Kutub, Seyyid. *Din Budur*. çev. Hasan Fehmi Ulus. İstanbul: Arslan Yayınları, 1992.

Kütük, Selçuk. *Deizm*. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1. Basım, 2019.

Marulcu, Hasan Tevfik. "Enbiyâ 21/30 Bağlamında Kelâm-Belâğat İlişkisi-Ateizm ve Deizme Bir Reddiye". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2/31 (2018).

Morrison, A. Cressy. *İlim İman Etmeyi Gerektirir*. çev. Nureddin Boyacılar. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1972.

Mossner, Ernes Campbell. "Deism", *The Encyclopedia of Philosophy*. London: Collier-Macmillan Ltd. 1967.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân-1*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Ensar neşriyat, 1. Basım, 2015.

Maturidi, İmam. "Risalet'ül Akaid". çev. Ali Nar. *Akâid Risâleleri*. haz. Ali Nar. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.

Mayr, Erns. *Biyoloji Budur Canlı Dünyanın Bilimi*. çev. Afife İzbırak. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2008.

Müslim, İbn Haccac Ebu'l-Hasan El-Kuşeyri. *Sahih-i Müslim I-V*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, ts.

Nesefî, Ebu'l Berekât. *İslam İnancının Ana Umdeleri*. çev. Temel Yeşilyurt. Malatya: Kubbealtı Yayıncılık, 1. Basım, 2000.

Nesefî, Ebu'l-Muin. *Bahrü'l-Kelâm*. çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010.

Nevevî, İmam. *Resulullah'ın (sav) Dilinden Dualar ve Zikirler el-Ezkar*. çev. Harun Ünal - Ahmet Yasin Eroğlu. İstanbul: Ravza Yayınları, 7. Basım, 2014.

Nevevî, İmam. *Riyazü's-Salihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri 1-8*. çeviri-şerh M. Yaşar Kandemir - İsmail Lütfi Çakan - Raşit Küçük. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.

Nevfel, Abdürrezzak. *Allah ve Modern İlim*. çev. Akif Nuri Karcıoğlu. İstanbul: Dava Yayınları, 1972.

Nurbaki, Haluk. *Kur'ân-ı Kerîm'den Âyetler ve İlmî Gerçekler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.

Ödemiş, Mehmet. "Determinizmin Yeni Savunması: Nörobiyolojik İndirgemecilik". *Kader* 19 / 1 (Haziran 2021).

Önkal, Ahmet. *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2011.

Özcan, Hanifi. *Mâtüridî'de Bilgi Problemi*. İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2017.

Özcan, Hıdır. *Batı'da Hz. Muhammed İmajı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.

Özdemir, Metin. *İslam Kelamında Kötülük Problemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.

Özkan, Mustafa. "Medine Vesikası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Ek-2*. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Öztürk, Metin. "İlahi Adalet ve Kötülük". *Modern Çağın İnanç Sorunları*, ed. Fatih Kurt (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2019.

Pezdevi, Ebu Yusr Muhammed. *Ehl-i Sünnet Akâidi*. çev. Şerafeddin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1. Basım, 1980.

Râzî, Fahruddîn. *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb-3, 8, 11*. çev. Lütfullah Cebeci vd. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988-1990-2002.

Reece, Jane B.- Urry, Lisa A. - vd. *Campbell Biyoloji*. çev. Ertunç Gündüz – İsmail Türkan. Ankara: Palme Yayıncılık, 2013.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't Tefâsîr Tefsirlerin Özü-2*. çev. Sadreddin Gümüş – Nedim Yılmaz. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1992.

Sâbûnî, Nûreddin. *Mâtürîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2005.

Sallâbî, Muhammed. *Birinci Halife Hz. Ebubebekir (Radiyallahu Anh) Şahsiyeti ve Dönemi*. çev. Şerafettin Şenaslan – Faruk Aktaş. İstanbul: Ravza Yayınları, 2009.

Sallâbî, Ali Muhammed. *Mü'minlerin Emiri Hz. Ali*. çev. Şerafettin Şenaslan. İstanbul: Ravza Yayınları, 2016.

Sallâbî, Ali Muhammed. *Mü'minlerin Emiri Hz. Osman*. çev. Ayhan Ak. İstanbul: Ravza Yayınları, 2016.

Sallabi, Muhammed. *Mü'minlerin Emiri Hz. Ömer*. çev.Mehmet Akbaş. İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.

Sallabi, Muhammed. *Siyer-i Nebi 1 Mekke Dönemi*. çev. Mustafa Kasadar, vd. İstanbul: Ravza Yayınları, 2016.

Sallabi, Muhammed. *Siyer-i Nebi 2 Medine Dönemi*. çev. Mustafa Kasadar, vd. İstanbul: Ravza Yayınları, 2016.

Saygılı, Derya. *Farklı Protein Katkılarıyla Zenginleştirilmiş Süt İçeceklerinin Duyusal Tercihler ve Fonksiyonel Özellikleri Üzerine Etkisi*. Konya: Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Senûsi, Muhammed. "Senûsiye Akâidi". çev. Ali Nar. *Akâid Risâleleri*. haz. Ali Nar. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.

Sırma, İhsan Süreyye. *İslâmî Tebliğin Mekke Dönemi ve İşkence.* İstanbul: Beyan Yayınları, 1983.

Sırma, İhsan Süreyya. *Müslümanların Tarihi-2*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.

Sifil, Ebubekir. *Ehl-i Sünnet Akâidi Muhtasar Tahâvî Akidesi Şerhi*. İstanbul: Rıhle Kitap, 3. Basım, 2016.

Sifil, Ebubekir. *Hz. Ömer ve Nebevî Sünnet*. İstanbul: Rıhle Kitap, 2008.

Sifil, Ebubekir. *İslam ve Modern Çağ-1*. İstanbul: Rıhle Kitap, 2. Basım, 2011.

Sifil, Ebubekir. *Sana Dinden Sorarlar -1*. İstanbul: Rıhle Kitap, 2012.

Suruç, Salih. *Kâinatın Efendisi Peygamberimizin (a.s.m.) Hayatı 1-2*. İstanbul: Nesil Basım Yayın, 2012.

Suyutî, Celalettin. *Kelime Anlamlı Celâleyn Tercümesi-1*. çev. Abdulkadir Yılmaz vd. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012.

Şimşek, Kamüran. "Tarih-i Cevdet'e Göre Napolyon". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (2014).

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. *Taberî Tefsiri-3*. çev. Hasan Karakaya – Kerim Aytekin. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.

Taftazanî, Sa'düddîn. *Şerhu'l Akaid-i Nesefî*. çev. Ali Haydar Doğan. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2014.

Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünen-i Tirmizi I-V*. thk. Ahmed Muhammed Şakir-Muhammed Fuad Abdulbaki – İbrahim Utve. Mısır: Mektebetü ve Matbaatu Mustafa'l-Babi'l-Halebi, 1395/1975.

Topaloğlu, Aydın. *Ateizm Çıkmazı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 2019.

Topaloğlu, Aydın. "Materyalizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi-28*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Topaloğlu, Aydın. *Teizm ya da Ateizm*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.

Topaloğlu, Bekir. "Hudûs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi-18*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Topaloğlu, Bekir. *İslâm Kelâmcıları ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vacîb.)* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1983.

Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmine Giriş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2017.

Topaloğlu, Bekir– Çelebi, İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.

Toprak, İbrahim. *Hz. Muhammd'in Nübüvvetine Delil Olan İnsanî Özellikler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tez, 2020.

Toptaş, Mahmut. *Şifa Tefsiri*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 1995.

Tzortzis, Hamza Andreas. *Hakikatin İzinde*. çev. Bilal Tonyalı. İstanbul: Ekin Yayınları, 2019.

Umerî, Ekrem Ziya. *Sahih Rivayetlere Göre Hz. Peygamber'in Hayatı Sallallahu Aleyhi ve Sellem*. çev. Kasım Koç. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017.

Uzunpostalcı, Mustafa. "Ebû Hanîfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi-10*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Üzüm, İlyas. "Hüküm," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi-18*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Vehbi, Konyalı Mehmed. *Büyük Kur'an Tefsîri Hülâsat'ül Beyan-1*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, ts.

Yaran, Cafer Sadık. *Din Felsefesine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2. Basım, 2017.

Yaran, Cafer Sadık. *Kötülük ve Teodise*. Konya: Vadi Yayınları, 1997.

Yaşar, Hasan. "Deizmin Mahiyeti ve Tarihçesi". *Modern Bir Akıl Sapması: Deizm*. tsh. Enes İnce. İstanbul: Dirayet Kitaplığı, 2019.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili 3-4-6*. sad. İsmail Karaçam vd. İstanbul: Azim Dağıtım, 2007.

Yeni Şafak Gazetecilik."Teyemmümün temizliğini kanıtladı: Arkadaşımı Allahuekber diye aradım". Erişim 18 Haziran 2022. https://www.yenisafak.com/gundem/teyemmumun-temizligini-kanitladi-arkadasimi-allahuekber-diye-aradim-3745235

Yeşildağ, Abdussamed. "Arap Şiirinde Şarap". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7/1 (February 2017).

Yeşilyurt, Temel. *Çağdaş İnanç Problemleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 2020.

Yıldırım, Cemal. *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.

Yitik, Ali İhsan. *Doğu Dinleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.

Wollaston, Arthur N. *The Sword of Islam*. New York: E. P. Dutton and Compant, 1905.